

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NĪ • 'EPELELI 2018

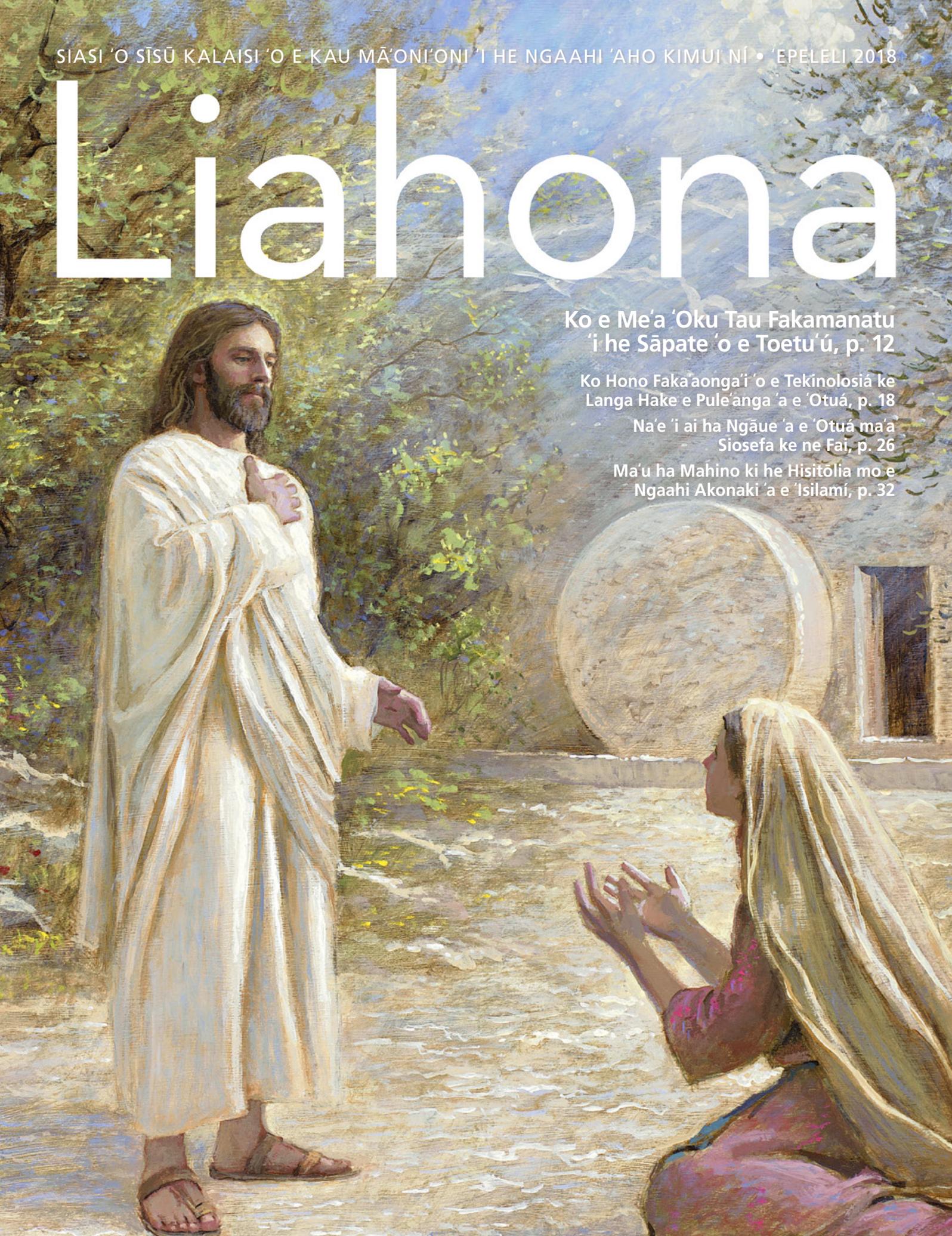
Liahona

Ko e Me'a 'Oku Tau Fakamanatu
'i he Sāpate 'o e Toetu'ú, p. 12

Ko Hono Faka'aonga'i 'o e Tekinolosia ke
Langa Hake e Pule'anga 'a e 'Otuá, p. 18

Na'e 'i ai ha Ngāue 'a e 'Otuá ma'a
Siosefa ke ne Fai, p. 26

Ma'u ha Mahino ki he Hisitōlia mo e
Ngaahi Akonaki 'a e 'Isilami, p. 32

‘E HANGA ‘E HO‘O MOIHŪ
‘I HE TEMIPALÉ MO HO‘O
TOKONI AI KI HO‘O NGAHI
KUÍ . . . ‘O FAKAMĀLOHIA HO‘O
TUKUPĀ KE NOFO MA‘U ‘I HE
HALA ‘O E FUA KAVÁ.

PALESITENI RUSSELL M. NELSON

Mei he Pōpoaki ‘a e Kau Palesiteni ‘Uluaki, peesi 4.

4

NGAAHI PŌPOAKÍ

4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí: 'I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'á
Fai 'e Palesiteni Russell M. Nelson

'I HE TAKAFÍ
Tā fakatāta'a 'i 'e Jon McNaughton.

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

12 Ko e Fononga Faka'osi mo Tuenoa 'a e Fakamo'uí
Fai 'e Chakell Wardleigh
'I he fa'ahita'u Toetu'u ko 'ení, fakakaukau ki he founga 'oku liliu ai koe 'e he ngaahi tafa'aki kehekehe 'o e feilaulau fakalelei 'a e Fakamo'uí 'i ho'o fononga 'i he mo'uí ni.

18 Tuku Ke Tau Vahevahe Atu 'Etau 'Ilo ki he Fakamo'uí
Fai 'e 'Eletā Gary E. Stevenson
'I he ngaahi fakalalakaka fakatekinolosia kimui ni mai, 'oku toe lahi ange e ngaahi founga 'oku tau ma'u 'i ha toe taimi, ke vahevahe ai fekau'aki mo Sisū Kalaisí.

26 Kau Mā'oni'oni: Ko e Talanoa 'o e Siasí—Vahe 3: 'Ū Lau'i Peleti Koulá
Hili e 'a'ahi mai 'a e 'āngelo ko Molonai kia Siosefa Sāmítá, ko e fuofua taimi ia na'e mamata ai 'a Siosefa ki he 'ū lau'i peleti koulá.

32 Ma'u ha Mahino ki 'Isilami
Fai 'e Daniel C. Peterson
Ko ha hisitōlia nounou mo ha ngaahi tefito 'i akonaki mei he siasi 'oku fika ua hono tokolahí 'i he māmaní.

NGAAHI TAFa'AKÍ

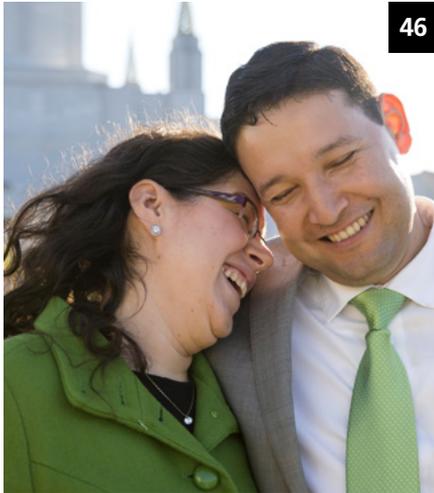
8 'I he Tu'unga Malangá: 'Ū Kató mo e 'Ū Hiná
Fai 'e Chieko N. Okazaki

10 Talafungani 'o e Ongoongolelei: Ko e Pongipongi Sāpate Faka'ofa'ofa Ko lá
Fai 'e 'Eletā Joseph B. Wirthlin

40 Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

44 Ngaahi 'Ata 'o e Tuí: Lakotomalala 'Alafoni

80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fakataha Mai: Ko Hono Mo'oni 'o e Toetu'ú
Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

46

46 Ngaahi Hala Fononga ki he Fiefia Mo'oni

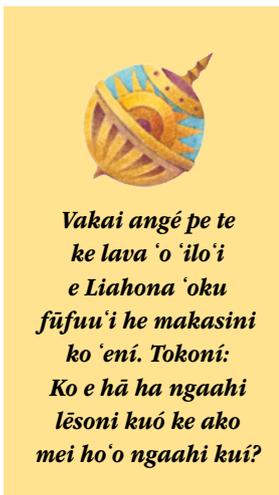
Fai 'e Eletā Ulisses Soares

'Oku toki ma'u pē e fiefia 'oku tu'uloā 'i he taimi 'oku tau mo'ui 'aki ai e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi.

50 Nofomalī, Pa'angá mo e Tuī

Fai 'e Sunday Chibuike Obasi

Na'á ku 'ahi'ahi'i mo hoku kaume'a ne ma fakama'ú 'ema tuí 'i he taimi na'e 'ikai ha'ama pa'anga fe'unga ki he'ema teu malí.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fūfuu'i he makasini ko 'eni. Tokoni: Ko e hā ha ngaahi lēsoni kuó ke ako mei ho'o ngaahi kuí?

52 Ngaahi Fehu'i & Talí

Ko e hā te u lava 'o fai ke toe ma'u 'eku tuí? Ko e hā 'oku tuku ai 'e he 'Otuá ke hoko 'a e taú?

54 Lotú: Ko e Kī ki he Fakamo'oni mo e Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei

Fai 'e Eletā Robert D. Hales

'Oku ako'i 'e he mo'ui 'a Siosefa Sāmitā 'a e fuofua sitepu ki hono fakamālohia ha fakamo'oni: lotu.

58 Ko e Hā, 'Uhingá, Foungá: Ko ha Fakamatala Fakaikiiki 'o hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei

Fai 'e Faith Sutherland Blackhurst

'Oku fenāpasi fēfē 'a e ngaahi kuongá, hē mei he mo'oni, mo hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei?

62 Ko e Feinga ke 'Ilo'i e Fakamo'ui

Fai 'e Sarah Hanson

Te tau lava 'o ma'u ha melino 'oku lahi angé mo ha taumu'a 'i he'etau faka'aonga'i e folofolá ke ako fekau'aki mo Sisū Kalaisi.

54

68

66 Ko hono 'UHINGA kiate AU 'a hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei

Faka'aonga'i e keimi fakatauhoa ko 'eni ke ke ako fekau'aki mo e ngaahi me'a mei he hisitōlia 'o e Siasí 'oku ne liliu ho'o mo'ui 'i he 'ahó ni!

68 'Oku Fakamo'oni 'a e Kau 'Aposetoló kia Kalaisi

Fai 'e Eletā David A. Bednar

69 Ko ha Lēsoni Fakaafo

Fai 'e Eletā Valeri V. Cordón

'I he taimi 'oku tau falala ai ki he 'Eikí mo totongi 'etau vahehongofulú, te Ne tāpuekina kitautolu 'aki e ngaahi me'a 'oku tau fie ma'ú.

70 Ko e Falekoloa Sū 'a e Kui Tangatá

Fai 'e Ray Goldrup

Ko e taimi lelei taha ke fakatomala ai mei ha fili 'oku koví, ko e taimí ni.

72 Fakaulo Atu Ho'o Māmá: Lototo'a ke Anga'ofa!

Ko e vahevahe 'e Kalōtia e founga na'á ne poupu'i mo fakahaa'i ai ha anga'ofa ki he ni'ihī kehé.

74 Na'e Mole pea Kuo Ma'u

Fai 'e Cael S.

Na'á ku pulia 'i he vaotaá, ka na'á ku 'ilo'i te u lava 'o lotu pea 'e tokoni'i au 'e he 'Otuá.

75 Ko 'Etau Pēsī

76 Ngaahi Talanoa Mei he Folofolá: 'Oku Fakatau 'a Siosefa ki 'Ispite

Fai 'e Kim Webb Reid

79 Peesi Valivali: 'Oku Folofola 'a Sisū, "Ha'u, 'o Muimui 'late Au"

**'EPELELI 2018 VOLIUME 42 FIKA 4
LIAHONA 14750 900**

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, Henry B. Eyring

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: M. Russell Ballard, Jeffrey R. Holland, Dieter F. Uchtdorf, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen, Ronald A. Rasband, Gary E. Stevenson, Dale G. Renlund

'Ētita: Hugo E. Martínez

Kau Tokoni 'Ētita: Randall K. Bennett, Carol F. McConkie

Kau 'Ētivaisa: Brian K. Ashton, Bonnie H. Cordon, LeGrand R. Curtis Jr., Edward Dube, Sharon Eubank, Donald L. Hallstrom, Douglas D. Holmes, Erich W. Kopischke

Talēkita Pulē: Richard I. Heaton

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: Adam C. Olson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Francisca Olson

Timi ki hono Tohi mo hono Ētita: Maryssa Dennis, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jon Ryan Jensen, Charlotte Larcabal, Michael R. Morris, Eric B. Murdock, Sally Johnson Odekir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Mindy Selu, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, David Green, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Emily Chieko Remington, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha 'o e Makasini:

Ira Glen Adair, Julie Burdett, Thomas G. Cronin, Bryan W. Gygj, Ginny J. Nilson, Derek Richardson

Fokotu'utu'u: Joshua Dennis, Ammon Harris

Talēkita ki he Pāki: Steven T. Lewis

Talēkita ki hono Tufaki: Troy R. Barker

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Patrick Taufa

Kaungā 'Ētita:

Ko e totongi ki hono fakakāto'a 'o e ngaahi Liahona he tā'u oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi fakāe'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke mā'u 'a e ngaahi totongi ki hō'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauooti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakāe'ekē he 'initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe t-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-Alapēniā, 'Armenia, Pisilama, Kemipoutia, Pulkālā, Sepuano, Siaina, Siaina (fakafaingofua), Koloesia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Estōnia, Fisi, Firilani, Falanisē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Imitōnesia, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letivia, Lifuēniā, Malakasi, Māselisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Ha'amoā, Silōvenia, Sipeini, Suisalanī, Su'ētēni, Suahili, Takālōkā, Tahiti, Talēni, Tongā, Iukuleini, Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tū'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2018 'e he Intellectual Reserve, Inc. Mā'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o Amelika.

Fakamatala mā'u mafai pulusi: Tukuhehe 'o ha toki fakahā atu, e lava 'e he nihi fakafōituitui 'o hiki ha tatau 'o e Liahona ki he'enua fakā'onga'i fakatautaha 'oku 'ikai fakakomesialē (kau ai ki he ngaahi uiui faka-Siasi). E lava ke tā'ofi e totonu ko 'eni 'i ha faahinga taimi pē. He 'ikai lava ke hiki ha tatau 'o ha nāunau visual 'oku fakaha'āi atu hano fakatapatupai 'i he tafaki 'oku hā ai e tokotaha 'oku 'a'ana 'a e fakatāta. 'Oku totonu ke fakatūasila 'a e ngaahi fehu'i fekau'aki mo e mā'u mafai pulusi ki he Intellectual Property Office, 50 E. North Temple St. Fl. 13, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

April 2018 Vol. 42 No. 4. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 507.1.5.2). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

TOE LAHI ANGE 'I HE 'INITANETI

Lau e ngaahi talanoā pea fakahū mai hō'o fakamatalā 'i he liahona.lds.org

Mā'u e ngaahi pōpoaki fakalaumālie mo ala vahevahē ('i he lea faka-Pilitāniā, faka-Potukalī, mo e faka-Sipeini) 'i he [facebook.com/liahona](https://www.facebook.com/liahona)

'Ave 'a e fakamatalā ki he liahona@ldschurch.org

Mā'u atu 'i he store.lds.org
Pe 'a'ahi ki ha senitā tufaki'anga nāunau, fehu'i ki he kau taki 'o e uōti, pe telefoni ki he 1-800-537-5971 ('lunaiteti Siteiti mo Kānata)

NGAAHI 'ATA MEI HE GETTY IMAGES

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Angā'ofa, 72

Faitotonu, 70

Fakafoki Mai 'o e Ongolele, 26, 54, 58, 66

Fakalele, 10, 12, 80

Fakamo'oni, 12, 62

Fakatomala, 70

Feilaulau, 12, 44

Fiefiā, 46

Hē mei he Mo'oni, 54, 58

Hisitōlia 'o e Siasi, 26, 54, 66

Kau taki 'o e Siasi, 4

Laumālie Mā'oni'oni, 8, 42, 52, 66, 72

Lotu, 26, 52, 54, 74

Maté, 10, 12, 26, 43, 80

Mitia fakasōsialé, 18

Ngaahi folofolā, 41, 52, 62, 76

Ngaahi Fuakavā, 4

Ngaahi Tempalé, 40, 75

Nofomali, 50

Papitaisó, 75

Siosefa Sāmīta, 26, 54,

58, 66

Sipinga, 72, 76

Sisū Kalaisi, 4, 10, 12, 18, 62, 66, 68, 79, 80

Tamai Hēvani, 12, 46, 52, 66, 74, 80

Tataki Fakalaumālié, 40, 42

Tau, 52

Tekinolosiā, 18

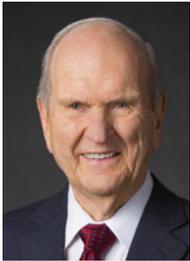
Toetu'u, 10, 12, 80

Tohi 'a Molomonā, 26, 54, 66

Tui, 46, 50, 52, 68

Tui fakalotú, 32

Vaehongofulu, 66, 69

Fai 'e Palesiteni
Russell M. Nelson

'I He'etau Laka Fakataha Atu Kimu'á

Fakamatala 'a e 'Ētitá: Na'e vahe'i 'a Palesiteni Russell M. Nelson, ko e Palesiteni hono 17 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'onī'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, 'i he 'aho 14 'o Sanuali 2018, pea na'á ne fai e leá ni 'i he 'aho 16 'o Sanuali 2018, lolotonga ha fakamafola fakahangatonu mei ha fakalahi ki he Temipale Sōlekí. Na'á ne kole ke pulusi 'ene leá 'i he makasini ko 'eni.

S i'oku kāinga 'ofeina, 'oku ou ma'u ha loto fakatōki-lalo mo'oni ke 'i heni mo kimoutolu he pongipongí ni. 'I he 'aho 'e fá kuohilí, na'e telio ai ha tangata ma'ongo'onga, ko ha palōfita 'a e 'Otuá—ko Palesiteni Thomas S. Monson. 'Oku honge lea ke fakamatala'i 'aki e ma'ongo'onga mo e fisifisimu'a 'o 'ene mo'uí. Te u makakoloa ta'etūkua 'aki 'ema feohi fakakaungāme'á pea 'oku ou hounga'ia mo'oni he me'a kotoa pē kuó ne ako'i kiate aú. Ka kuo pau ke tau siofaki ki he kaha'ú 'i he tui kakato ki hotau 'Eiki ko Sisū Kalaisi, 'oku 'A'ana 'a e Siasí ni.

'I he 'aho 'e ua kuohilí, na'e fakataha ai e kau 'Aposetolo mo'uí 'i he loki ki 'olunga 'o e Temipale Sōlekí. Ne nau tu'utu'uni ai 'i he loto taha ke 'uluakí, fokotu'utu'u fo'ou leva e Kau Palesitenisī 'Uluakí, pea uá, ke u hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí. 'Oku 'ikai ha lea fe'unga ke fakamatala'i 'aki e ongo ne u ma'u 'i hono hanga 'e hoku Ngaahi Tokouá—hoku Ngaahi Tokoua 'oku nau ma'u kotoa e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí ne toe fakafoki mai 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he kuonga fakakōsipelí ni—'o hilifaki honau nimá ki hoku 'ulú, 'o fakanofu mo vahe'i au ko e Palesiteni 'o e Siasí. Ko ha a'usia toputapu mo fakatōkilalo mo'oni ia.

Hili iá, ko hoku fatongiá leva ke u 'ilo'i e tokotaha kuo teuteu'i 'e he 'Eikí ke hoko ko hoku ongo tokoní.

Te u fili fēfē ha toko ua pē mei he Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua kuó u 'ofa lahi 'iate kinautolú? 'Oku ou fakafeta'i lahi ki he 'Eikí He'ene tali mai 'eku ngaahi lotu tāuma'ú. 'Oku ou fakamālō 'i he loto fiemālie 'a Palesiteni Dallin Harris Oaks mo Palesiteni Henry Bennion Eyring ke na ngāue fakataha mo au 'o hoko ko hoku Tokoni 'Uluaki mo e Tokoni Ua. Kuo toe foki 'a Palesiteni Dieter F. Uchtdorf ki hono tu'unga 'i he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Kuo 'osi vahe kiate ia ha ngaahi ngāue lalahi 'oku tuha mo'oni mo hono taukeí.

'Oku ou faka'apa'apa kiate ia mo Palesiteni Eyring, he'ena tokoni fisifisimu'a ne fai kia Palesiteni Monisoní. Ne na lavame'a mo mateaki kakato pea ue'i fakalaumālie foki kinaua. 'Oku tau fakafeta'i koe'uhí ko kinaua. 'Oku loto

Fakangata e Pōpoaki Fakamāhina 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí

Ko e pōpoakí ni ko e faka'osi ia e Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí ke pulusi fakamāhina 'i he ngaahi makasini. 'I he kaha'ú, 'e toki vahevahe pē 'e he Kau Palesitenisī 'Uluakí ha ngaahi pōpoaki mahu'inga 'o ka fie ma'u, 'o fakafou 'i ha ngaahi founa kehekehe 'a e Siasí, kau ai e ngaahi makasini 'a e Siasí pea mo e LDS.org.

Ko e 'aho kotoa pē 'i he faifatongia 'a ha 'Apo- setolo, ko ha 'aho ia 'o e ako mo e teuteu ki ha fatongia lahi ange he kaha'ú.

fiamālie e tokotaha kotoa pē ke ngāue 'i he feitu'u 'oku fiema'ua taha ai iá.

'I he hoko ko ia 'a Palesitani Oaks ko e fika ua he 'Aposetolo fuoloa tahá, te ne toe hoko foki ai ko e Palesitani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Ka 'i hono uiui'i ia ki he Kau Palesitenisí 'Uluakí, pea ke fenāpasi mo e fokotu'utu'u 'a e Siasí, 'e hoko ai 'a Palesitani M. Russell Ballard, 'a ia 'oku hoko hake he fuoloa tahá, ko e Palesitani Le'ole'o 'o e kōlomu ko iá. 'E ngāue vāofi fakataha e Kau Palesitenisí 'Uluakí mo e Toko Hongofulu Mā Uá, ke 'ilo'i e finangalo 'o e 'Eikí pea mo 'unuaki'i ki mu'a 'Ene ngāue toputapú.

'Oku mau fakamālō atu 'i ho'omou ngaahi lotú. Kuo fakahoko ia ma'a-mautolu 'i he funga 'o e māmaní. 'I he pongipongi hili e pekia 'a Palesitani Monisoní, na'e fai ha lotu pehē 'e ha ki'i tamasi'i ta'u fā ko Penisoni. Te u lau atu ha kongamei he tohi 'a 'ene fa'eé ki hoku uai'fi ko Uenitií. Na'e lotu 'a Penisoni 'o pehē, "E Tamai Hēvani, 'oku ou fakamālō atu 'i he lava ke toe fe'iloaki 'a Palesitani Thomas S. Monson mo hono uai'fi. 'Oku ou fakamālō atu 'i homau palōfita fo'ou. Tokoni'i mu'a ia ke ne to'a pea 'ikai ilifia ko 'ene fo'o-fo'ou. Tokoni'i mu'a ia ke ne mo'ui lelei mo mālohi. Tokoni'i mu'a ia ke ne ma'u ha mālohi he 'okú ne ma'u e lakanga

fakataula'eikí. Pea tokoni'i kimautolu ke mau angalelei ma'u pē."

'Oku ou fakafeta'i ki he 'Otuá koe'uhí ko ha fānau peheni, pea mo ha mātu'a 'oku nau tukupā fakamātoato ke hoko ko ha mātu'a anga mā'oni'oni mo mahino—he 'oku fuesia 'e he mātu'a, faiako mo e mēmipa kotoa pē ha ngaahi kavenga mamafa ka 'oku nau kei loto fiamālie pē ke ngāue. Ko hono fakalea 'e tahá, 'oku ou fakamālō loto hounga'ia 'i he loto fakatōkilalo kiate kimoutolu kotoa.

'Oku 'i he Fohé'ulí 'a e 'Eikí

'I he 'etau laka fakataha atu kimu'á, 'oku ou fakaafe'i kimoutolu ke mou

Nofo ma'u i he hala 'o e fuakavá. 'E hanga 'e ho'o tukupá ke muimui ki he Fakamo'uí, 'aki hono fakahoko mo la ha ngaahi fuakava pea tauhi e ngaahi fuakava ko iá, 'o fakaava e matapá ki he tāpuaki fakalaumālie mo e faingamālie kotoa pē 'e lava ke ma'ú.

fakakaukau ki he founa faka'eieiki 'oku pule'i 'aki 'e he 'Eikí 'a Hono Siasí. 'I he taimi 'oku pekia ai ha Palesiteni 'o e Siasí, 'oku 'ikai fakamisiteli pe ko hai e tokotaha hoko 'e ui ke ngāue he tu'unga ko iá. 'Okú 'ikai toe fai ha fili lakanga pea 'ikai fai ha kemipeini, ka ko hono fakahoko fakalongo-longo pē 'a e palani fakalangi ki hono fetongí, 'a ia kuo fokotu'u 'e he 'Eikí tonu pē.

Ko e 'aho kotoa pē 'i he faifatongia 'a ha 'Aposetolo, ko ha 'aho ia 'o e ako mo e teuteu ki ha fatongia lahi ange he kaha'ú. 'Okú ta'u lahi e faifatongia 'a ha 'Aposetolo ke ne hikihiki ai mei he kamata'angá ki he tu'unga fuoloa tahá, 'i he fakahokohokó. 'I he taimi ko iá, 'okú ne a'usia tonu ai e tafa'aki kotoa pē 'o e ngāue 'a e Siasí. 'Okú ne toe maheni ange foki ai mo e kakai 'i he māmaní, kau ai honau ngaahi hisitōliá, anga fakafonuá, mo e lea fakafonuá 'i he ngāue 'oku vahe ange ke ne toutou fakahoko ki he funga 'o e māmaní. 'Okú makehe 'aupito e founa fakahokohoko ko 'eni 'i he

tu'unga fakatakimu'a 'o e Siasí. 'Okú 'ikai ke u 'ilo'i ha me'a 'oku tatau mo ia. 'Okú 'ikai totonu ke tau ofo ai, he ko e Siasí 'eni 'o e 'Eikí. 'Okú 'ikai ngāue Ia 'o fakatatau mo e founa 'a e tangatá.

Kuó u faifatongia 'i he Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i ha kau Palesiteni kimu'a ange 'o e Siasí 'e toko nima. Kuó u mātā hono ma'ú 'e he Palesiteni takitaha ha fakahā mo 'ene tali ki he fakahā ko iá. Kuo hanga ma'ú pē 'e he 'Eikí pea te Ne hanga ma'ú pē 'o fakahinohino'i mo ue'i fakalaumālie 'Ene kau palōfitá. 'Okú 'i he fohe'ulí 'a e 'Eikí. 'E kei hokohoko atu pē 'emau feinga 'a kimautolu kuo fakanofu ke fakamo'oni'i Hono huafa toputapú ki he māmaní, ke 'ilo'i Hono finangaló pea muimui ki ai.

Nofo 'i he Hala 'o e Fuakavá

'Okú ou fie lea atu ki he mēmipa kotoa pē 'o e Siasí, nofo ma'ú 'i he hala 'o e fuakavá. 'E hanga 'e ho'o tukupá

ke muimui ki he Fakamo'uí, 'aki hono fakahoko ha ngaahi fuakava mo Ia pea tauhi e ngaahi fuakava ko iá, 'o fakaava e matapā ki he tāpuaki fakalaumālie mo e faingamālie kotoa pē 'e lava ke ma'u 'e he kakai tangata, fafine mo e fānau he feitu'u kotoa pē.

I he'emaui hoko ko e Kau Palesitenisi fo'ou, 'oku mau fie kamata 'aki hono fakakaukau'i e iku'angá. Ko e 'uhinga 'eni 'oku mau lea atu ai he 'ahó ni mei he temipalé. Ko e iku'anga 'oku tau takitaha faifeinga ki aí, ke fakakoloa'i kitautolu 'aki 'a e mālohi 'i he fale 'o e 'Eikí, sila'i hotau fāmilí, faivelenga 'i hono tauhi e ngaahi fuakava na'e fai 'i he temipalé ke tau fe'unga ai ke ma'u e me'a'ofa ma'ongo'onga taha 'a e 'Otuá—'a ia ko e mo'ui ta'engatá. Ko e ngaahi ouau 'o e temipalé mo e ngaahi fuakava 'okú ke fakahokó, ko e kī ia ki hono fakamālohia ho'o mo'uí, ho'o nofo malí mo e fāmilí, pea mo ho'o malava ke matu'uaki e ngaahi 'ohofi 'a e filí. 'E hanga 'e ho'o mōihū 'i he temipalé mo ho'o tokoni ai

ki ho'o ngaahi kuí, 'o faitāpuekina koe 'aki ha fakahā fakafo'ituitui mo ha melino 'oku lahi angé, pea 'e fakamālohia ai ho'o tukupā ke nofo ma'u 'i he hala 'o e fuakavá.

Ka 'o kapau kuó ke hē mei he halá, tuku mu'a ke u fakaafe'i atu koe 'aki e 'amanaki lelei kotoa 'o hoku lotó, ke ke kātaki 'o foki mai mu'a. Neongo pe ko e hā ho'o ngaahi hoha'á, neongo pe ko e hā ho ngaahi faingata'á, 'oku 'i ai ha feitu'u heni mo'ou 'i he Siasi 'o e 'Eikí. 'E hanga 'e ho'omou ngāue he taimí ni ke mou foki ki he hala 'o e fuakavá, 'o tāpuekina kimoutolu mo e ngaahi to'u tangata 'oku te'eki ai fā'ele'i maí. 'Oku mahu'ingā'ia 'etau Tamai Hēvaní 'i He'ene fānaú pea 'okú Ne finangalo ke tau toe foki ange ki 'api kiate Ia. Ko ha taumu'a faka'e'i'eiki 'eni 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní—ke tokoni'i e tokotaha kotoa pē 'o kitautolu ke tau foki ki 'api.

'Oku ou fie fakahaa'i atu ha 'ofa lahi kiate kimoutolu—ko ha 'ofa kuo tupulekina he ngaahi ta'u lahi 'o 'eku fe'iloaki mo kimoutolú, mōihū fakataha mo kimoutolú pea mo e ngāue fakataha mo kimoutolú. Ko hotau tufakanga fakalangí ia ke ō ki he pule'anga, fa'ahinga, lea mo e kakai kotoa pē 'o tokoni ke teuteu'i 'a e māmaní ki he Hā'ele 'Anga Ua mai 'a e 'Eikí. Te tau fai 'eni 'i he tui ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisi mo e 'ilo pau ko Ia 'oku takí. Ko 'Ene ngāue 'eni mo Hono Siasí. Ko 'Ene kau tamaio'eiki 'a kitautolu.

'Oku ou fie fakahaa'i 'eku 'ofa mateaki ki he 'Otua ko 'etau Tamai Ta'engatá mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi. 'Oku ou 'ilo'i Kinaua, 'ofa 'iate Kinaua mo tukupā ke tauhi kiate Kinaua—mo kimoutolu—'aki e toenga 'eku mo'uí. I he huafa toputapu 'o Sīsū Kalaisi, 'ēmeni." ■

**FEKAU'AKI MO
SISITĀ 'OKASAKI**

Na'e tupu hake 'a
Siekō Nisimula 'Okasaki
(1926–2011) i Haua'i, USA,

'i ha fāmilī Siapani na'a nau
tui faka-Puta. Na'a ne kau ki he Siasī
'i hono ta'u 15.

'I he taimi ko ia, na'e 'osi lava 'e
Sisitā 'Okasaki 'o 'ilo'i e faingata'a 'o
hono matalali mo e tu'unga faka-
fonua. 'I he hoha'a 'a Sisitā 'Okasaki ki
he vakai 'a e ni'hi kehe kiate kinua hili
hono pomu'i 'e he kau tau 'a Siapani e
Taulanga Mata'itofe 'i Haua'i, na'a ne
tanaki ai mo 'ene fine'eiki pea tutu e ki'i
suvenia faka-Siapani kotoa pe na'a na
ma'u. Ka na'a ne vakai ki he si'ata mo
fakakaukau, "'Oku te'eki 'aupito ke u
'ahia tu'o taha 'a Siapani. 'Oku 'ikai ko
ha Siapani au 'i hoku loto. Ka he 'ikai te
u lava 'o faka'ikai ia. 'Oku Siapani hoku
mata, kilī, mo hoku lou'ulu.'"¹

Na'e fehanganagai 'a Sisitā 'Okasaki
mo e laulanu 'i he kotoa 'o 'ene mo'ui.
Na'a ne kamata faiako 'i he hili pe 'a e
Tau Lahi 'a Māmani Hono II, 'i he taimi
na'e kei fehānekina'i lahi ai e kau Siapani
'i 'Amelikā. Na'e ta'eloto ha ngaahi fa'e
'e toko tolu ke fakakau 'enau fāna'u
'i he'ene kalasī. Ka na'e 'ikai hano taimi
kuo to'oa 'e Sisitā 'Okasaki honau loto.²

Na'e hoko 'a Sisitā 'Okasaki ko e
fuofua fefine ke ngāue 'i he poate 'o e
ngaahi houalotu kotoa 'e tolu 'a e kakai
fefine: 'uluaki 'i he Kau Finemu'i, pea 'i he
Palaimeli, pea hoko ki he Fine'ofa.³

Ko e pōpoki ko 'eni ko ha konga ia
'o 'ene lea 'i he konifelenisi lahi 'i 'Epeleli
'o e 1996, fekau'aki mo e uouangataha
mo e faikehekehe (na'e fakale'i 'a e
faka'ilongā mo e mata'itohi lahi).

'Ū KATÓ MO E 'Ū HINÁ

Fai 'e Chieko N. Okazaki

'Oku faka'ilongāi 'e he polokalama fo'ou ko 'eni e mo'ui 'a e kau fefine mo'ui lio'a mo 'enau ngaahi pōpoki,
konga na'e to'o mei he tohi *At the Pulpit: 185 Years of Discourses by Latter-day Saint Women* (2017).

Kuo foaki mai 'e he 'Otuá kiate
kitautolu ha ngaahi me'a ofa lahi,
faikehekehe mo e kehekehe lahi, ka
ko e me'a mahu'ingá 'a e me'a 'oku
tau 'ilo fekau'aki mo kitautolu—ko
'Ene fānau kotoa kitautolu.

Ko hotau polé 'i he'etau hoko ko e
kau mēmipa 'o e Siasī ke tau feako'aki
kotoa, ke tau lava kotoa 'o fe'ofa'aki
mo tupulaki fakataha.

'Oku 'aonga 'aupito e ngaahi
tokāteline 'o e ongoongolelei. 'Oku
nau mahu'inga, ka 'oku 'ikai mahu-
'inga honau 'ataka'i. Tuku mu'a ke u
vahevahe atu ha sīpinga faingofua
ke fakahaa'i 'aki e faikehekehe 'i he
ngaahi tokāteline 'o e Siasī mo e anga
fakafonua. Ko ha fo'i hina piisi 'eni
mei 'Iutā, na'e teuteu 'e ha tauhi'api 'i
'Iutā ke ma'u 'e hono fāmilī lolotonga
ha fa'ahita'u sinou. 'Oku 'ikai fa'o hina
'e he kau tauhi'api Haua'i e fua'i'aka'u.
'Oku nau toli ha fua'i'akau fe'unga
ki ha ngaahi 'aho si'i pea fa'o ia 'i ha
ngaahi kato hangē ko 'eni ma'a honau
ngaahi fāmilī. 'Oku 'i he loto kato ko
'eni ha fo'i mango, ngaahi fo'i siaine,
fo'i fainā, mo ha fo'i lesi . . . na'e toli ia
'e ha tauhi'api Polinisia ke fafanga 'aki
hono fāmilī 'i ha 'atakai 'oku momoho
ai e fua'i'aka'u 'i he ta'u kotoa.

Ko ha ongo me'a kehekehe 'a e
kató mo e fo'i hiná, ka 'oku tatau e
me'a 'i lotó: ko ha fua'i'akau ma'a e

fāmilī. 'Oku tonu nai 'a e hiná kae
hala 'a e kató? 'Ikai, 'okú na tonu faka-
toloua pē. 'Okú na fakatou fe'unga pē
ki he anga fakafonua mo e fie ma'u
'a e kaka'i. 'Okú na fakatou fe'unga pē
ki he me'a 'oku fa'o 'i lotó, 'a ia ko e
fua'i'aka'u.

Sai, ko e hā leva 'a e fua'i'aka'u?
'Oku talamai 'e Paula: "Ka ko e fua
'o e Laumalié, ko e 'ofa, mo e fiefia,
mo e melino, mo e kātaki fuolua,
mo e angavaivai, mo e angalelei,
mo e tui, mo e angamālu, mo e ta'e-
konā" [Kalētia 5:22–23]. 'I he feohi
fakatokoua 'a e Fine'ofa, 'i he feohi
fakatokoua 'o e ngaahi kōlomu 'o e
lakanga fakataula'eiki, 'i he fakataha
loto-'apasia mai ke ma'u e sākalamē-
nitī, 'oku fakataha'i kitautolu 'e he fua
'o e Laumalié 'i he 'ofa, fiefia, mo e
melino neongo pe ko e Fine'ofa 'oku
'i Taipei pe Tonga, neongo pe ko e
kōlomu 'o e lakanga fakataula'eiki 'i
Monitana pe Mekisikou, pea neongo
pe ko e houalotu sākalamēnitī 'i Fisi
pe 'i Filipaini.

. . . 'I he taimi na'e uiui ai au ki
he Kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofa:
na'e fale'i au 'e Palesiteni [Kōtoni B.]
Hingikelī 'o pehē: "'Okú ke 'omi ha
tu'unga lelei makehe ki he kau palesi-
tenisi ko 'eni. 'E 'iloa koe ko e toko-
taha 'okú ne fakafongā 'i 'a kinautolu
'i tu'a 'i he ngaahi ngata'anga 'o e

ʻIunaiteti Siteití mo Kānatá. . . . Te nau mamata kiate koe ko ha fakafofonga ʻo ʻenau uouongataha ʻi he Siasí.” Naʻá ne foaki mai ha tāpuaki ke vete hoku ʻeleló ʻi he ʻeku lea ki he kakáí.⁴

. . . [I he taimi naʻá ku lea ai ʻi he ngaahi fonua kehé,] naʻe malava ke u ongoʻi hono fakaaʻu ʻe he Laumālié ʻeku ngaahi leá ki honau lotó, pea naʻe lava ke u ongoʻi hono fakafoki mai ʻe he “fua ʻo e Laumālié” kiate au ʻenau ʻofá, fiefiá, mo ʻenau tuí. Naʻe lava ke

u ongoʻi hono fakatahaʻi kimautolu ʻe he Laumālié.

ʻE kāinga, neongo pe ko hoʻomou fuaʻiʻakaú ko ha piisi pe lesi, pea neongo pe ʻoku mou faʻo ia ʻi ha hina pe ʻi ha kato, ka ʻoku mau fakamālō atu ʻi hoʻomou foaki kinautolu ʻi he ʻofá. ʻE Tamai Hēvani, fakatau-ange pē te tau taha pea ke ʻaʻau ʻa kimautolu,⁵ ko ʻeku lotú ia ʻi he huafa toputapu ʻo hotau Fakamoʻui ko Sisū Kalaisí, ʻēmeni. ■

MAʻUANGA FAKAMATALÁ

1. Chieko N. Okazaki, *Lighten Up!* (1993), 7.
2. Vakai, Okazaki, *Lighten Up!*, 48–50; Gregory A. Prince, “There Is Always a Struggle: An Interview with Chieko N. Okazaki,” *Dialogue: A Journal of Mormon Thought* 45, no. 1 (Spring 2012): 114–115.
3. “Obituary: Okazaki, Chieko,” *Deseret News*, Aug. 7, 2011.
4. Vakai, Prince, “There Is Always a Struggle,” 121. Naʻe hoko ʻa Kōtoni B. Hingikeli ko e Tokoni ʻUluaki ʻi he Kau Palesitenisi ʻUluaki ʻi he taimi naʻe uiuiʻi ai ʻa Sisitā ʻOkasaki ʻi he 1990.
5. Vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 38:27.

KO E PONGIPONGI SĀPATE FAKA'OFO'OFA KO IĀ

Fai 'e 'Eletā Joseph B. Wirthlin (1917–2008)

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

'I he 'aho ko iā, na'e veteki 'e he 'Eiki kuo toetu'ú e ngaahi ha'i 'o e maté. Na'á Ne tu'u hake mei he fonualotó 'o Ne ikuna nāunau'ia ko e Fakamo'ui 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

'Oku tau 'ilo e 'uhinga 'o e Toetu'ú—ko hono toe fakataha'i ia 'o e laumālié mo e sinó 'i hono tu'unga haohaoá. . . .

Te ke lava nai 'o sioloto ki ai? Pe ne mei fēfē ke tau mo'ui 'o ta'engata 'i hotau sino kei talavou? 'Ikai ha maha-mahaki, 'ikai ha mamahi'ia, 'ikai ha mafasia 'i he ngaahi mahaki 'oku tau fa'a mo'ua ai 'i he mo'ui fakamatelié?

Ko e Toetu'ú 'a e uho 'o 'etau tui faka-Kalisitiané. . . .

. . . 'I he toe tu'u 'a e Fakamo'uí mei he fonualotó, . . . na'á Ne fai ha me'a he 'ikai toe lava 'e ha taha 'o fai. Na'á Ne maumau'i e ngaahi ha'i 'o e maté, 'o 'ikai Ma'ana pē ka kiate kinautolu kotoa pē kuo mo'uí—'a e angatonú mo e ta'eangatonú. . . .

. . . Na'á Ne faka'atā e me'a'ofa ko iā ma'á e tokotaha kotoa pē. Pea 'i he ngāue faka'e'i'eiki ko iā, na'á Ne faka-fiemālie'i 'a e fu'u mamahi fau, na'e tō loloto ki he loto 'o kinautolu kuo mole honau ngaahi 'ofa'angá.

'Oku ou fakakaukau atu ki he fakapo'uli 'o e 'aho Falaite ko ia na'e hiki hake ai 'a Kalaisi 'i he funga kolosí. . . . Na'e ngalulu pea fakapo'uli 'a e māmaní. . . .

Na'e fiefia 'a e kau tangata kovi ko ia na'a nau feinga ke to'o 'Ene mo'uí. . . .

Na'e mahae 'a e veili 'o e temipalé 'i he 'aho ko iā.

Na'e fakatou lōmekina 'a Mele Makitaline mo Mele, fa'ē 'a Sisuú, 'i he mamahí. . . . Kuo tautau mei he kolosí 'o 'ikai ke toe ngaue 'a e tangata mā'ongo'onga na'á na fakatou 'ofa ai mo faka'apa'apa'í. . . .

. . . Na'e mamahi 'a e kau 'Apose-toló. Ko Sīsū, honau Fakamo'uí—'a e tangata na'e 'a'eva 'i he fukahi va'i mo fokotu'u 'a e maté—kuó Ne mo'ulaloa ki he kau tangata angahalá. . . .

Ko ha 'aho Falaite ia na'e fonu 'i he mamahi fau pea hulu 'o tō loloto. . . .

'Oku ou pehē ko e Falaite fakapo-uli taha ia talu mei he kamata'anga 'o e hisitōlia 'o e māmaní.

[Ka] na'e 'ikai fuoloa e siva 'a e 'amanakí he na'e vete 'e he 'Eiki e ngaahi ha'i 'o e maté 'i he 'aho Sāpaté. Na'á Ne tu'u hake mei he fonualotó 'o Ne ikuna nāunau'ia ko e Fakamo'ui 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá.

Pea 'ikai hano taimi kuo holoholo'i 'a e mata na'e tafe ta'etuku mei ai 'a e lo'imatá. Ko e loungutu na'e lotu fanafana 'i he ta'e 'i ai ha 'amanaki mo e lotomamahí, kuo nau fakafonu e 'ataá 'aki 'a e fakafeta'i fakaofa, he na'e tu'u 'i honau 'aó 'a Sīsū ko e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otua mo'uí. . . . ko ha fakamo'oni ia ko e maté ko ha kamata'anga pē 'o ha mo'ui fo'ou mo fakaofa.

'E takitaha 'i ai pē hotau ngaahi 'aho Falaite—'a e ngaahi 'aho ko ia 'oku hangē ka movete ai 'a e māmaní pea movetevete fakakongokonga 'iate kitautolu. . . .

Ka 'oku ou fakamo'oni kiate kimoutolu 'i he huafa 'o e toko Taha na'á Ne ikuna'i 'a e maté—'e hoko

mai 'a e 'aho Sāpaté. 'E hoko mai 'a e 'aho Sāpaté, lolotonga e fakapo'uli lōlō hotau mamahí.

Neongo 'etau mamahí . . . ka 'e hoko mai 'a e Sāpaté. Neongo pe 'e hoko mai 'i he mo'uí ni pe 'i he mo'ui kaha'ú, ka 'e hoko mai 'a e Sāpaté.

'Oku ou fakamo'oni atu kiate kimoutolu 'oku 'ikai ko ha fananga pē 'a e Toetu'ú. 'Oku tau ma'u 'a e ngaahi fakamo'oni fakatautaha 'o kinautolu na'a nau mamata kiate Iá. Na'e lauiafe ha kakai 'i he Maama

Motu'á mo e Maama Fo'ou ne nau fakamo'oni ki he Fakamo'ui kuo toe tu'ú. Na'a nau ala ki he ngaahi matakafu 'i Hono ongo to'ukupú, to'ukupu kelekelé, mo Hono vakavaká. . . .

Hili e Toetu'ú, na'e ma'u 'e he kau ākongá ha mo'ui fo'ou. Na'a nau fononga 'i he funga 'o e māmaní . . . 'o fakahaa'i mālohi ko Sīsū 'a e Kalaisí, ko e 'Alo 'o e 'Otuá kuo toetu'ú.

Na'e mate fakamā'ata hanau tokolahī, ne nau kei fakamo'oni'i pē e toe tu'u 'a Kalaisí 'i he'enau maté.

Na'e liliu 'e he Toetu'ú e mo'ui 'a kinautolu ne nau fakamo'oni ki aí. 'Ikai 'oku totonu ke ne liliu ha'atautolú?

Te tau toe tu'u kotoa pē mei he fa'itoká. . . .

Te tau toe fakataha mo kinautolu na'a tau 'ofa aí koe'uhí pē ko e mo'ui pea mo e feilaulau ta'engata 'a e Fakamo'ui 'o e māmaní.

. . . 'I he 'aho ko iá te tau fiefia 'i hono ikuna'i 'e he Misaiá e me'a kotoa pē ka tau lava 'o mo'ui ta'engata.

Koe'uhí ko e ngaahi ouau toputapu 'oku tau ma'u 'i he ngaahi temipale mā'oni'oni, he 'ikai toe lava ke fakamāvahevahe'i 'e he'etau mavahe mei he mo'ui fakamatelie nounou ko 'enī hotau ngaahi vā fetu'utaki kuo fakama'u fakataha 'aki e ngaahi afo kuo ha'i ta'engata.

Ko 'eku fakamo'oni molumalú ia 'oku 'ikai ko e maté 'a e ngata'anga 'o e mo'uí. . . .

Fakatauange pē 'e mahino kiate kitautolu mo tau mo'ui hounga'ia 'i he ngaahi me'a ofa mahu'inga 'oku tau ma'u ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'o ha Tamai Hēvani 'ofa, pea mo e tala'ofa 'o e 'aho faka'ofa'ofa ko ia te tau toe tu'u lāngilangi'ia kotoa ai mei he fonualotó.

. . . Neongo pe 'e fakapo'uli fēfē hotau Falaité, ka 'e hoko mai 'a e Sāpaté. ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2006.

Ko e Fononga Faka'osi mo Tuenoa 'a e Fakamo'uí

Fai 'e Chakell Wardleigh

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

‘I he mo’ui fakamatelie ‘a e Fakamo’uí, na’á Ne fai ha ngaahi fononga lahi—ko ‘Ene hā’ele mei Pētelihema ki ‘Isipite He’ene kei valevalé, ko ‘Ene fononga ‘aho ‘e 40 ‘i he toafá, ko ‘Ene ngaahi fononga ke akonaki, fai-fakamo’uí, mo tuku tāpuaki ‘i he tukui fonuá, koló mo e tukui ‘apí lolotonga ‘Ene ngāue fakafaifekaú, mo ha ngaahi me’a kehe lahi. Ka ‘oku ‘i ai ha fononga ‘e taha na’e pau ke fakahoko tokotaha pē ‘e he Fakamo’uí, pea ko ha fononga ia ko Ia pē na’á Ne lava ‘o kātekiná.

Simon Dewey

“Oku tau fakamanatua ‘i he Sāpate Toetu‘ú ‘a e me‘a na‘e tatali fuoloa ki ai mo nāunau‘ia taha ‘i he hisitōlia ‘o e māmaní.

“Ko ha ‘aho ia na‘á ne liliu ‘a e me‘a kotoa pē.

“Na‘e liliu ‘eku mo‘uí ‘i he ‘aho ko iá.

“Na‘e liliu ho‘o mo‘uí.

“Na‘e liliu mo e iku‘anga ‘o e fānau kotoa ‘a e ‘Otuá.”

Palesiteni Tieta F. Ukitofa, Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluaki, “Ko e Me‘a‘ofa ‘o e ‘Alo‘ofá,” *Liahona*, Mē 2015, 107.

Mamahi Ta‘e-Hano-Tatau

“‘O ku ‘ikai lava ke mahino ki he ‘atamai ‘o e tangatá ‘a e mahu‘inga kakato ‘o e me‘a na‘e fakahoko ‘e Kalaisi ‘i Ketisemaní.

“Oku tau ‘ilo‘i na‘á ne tauta‘a ko e ta‘ata‘a mei he ava kotoa pē ‘o hono kilí ‘i He‘ene inu ‘a e totoka ‘o e ipu kona ko ia ne ‘oange ‘e He‘ene Tamaí kiate Iá.

“Oku tau ‘ilo‘i na‘á Ne mamahí‘ia, ‘i he sinó mo e laumālié fakatou‘osi, ‘o lahi ange ia ‘i he mamahi ‘e lava ke a‘usia ‘e ha tangata, tuku kehe pē ‘a e maté.

“Oku tau ‘ilo na‘e totongi ‘e He‘ene mamahí ‘a e ngaahi fie ma‘u ‘a e fakamaau totonú ‘i ha founga ‘oku ‘ikai mahino kiate kitautolu, fakamo‘uí e ngaahi laumālie kuo fakatomalá mei he mamahi mo e ngaahi tautea ‘o e angahalá, pea foaki e ‘alo‘ofá kiate kinautolu ‘oku tui ki Hono huafa mā‘oní‘oní.

“Oku tau ‘ilo na‘á Ne tokoto ‘i he kekelelé kuo vaivai ‘aupito, ko e fakatupu ‘e he ngaahi mamahi ‘o ha kavenga ta‘efakangatangata, ke Ne tetetete peá Ne loto ke ‘oua na‘á Ne inu ‘i he ipu mahí.”

‘Eletā Bruce R. McConkie (1915–85) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “The Purifying Power of Gethsemane,” *Ensign*, May 1985, 9.

Faka‘aonga‘i Fakatāutahá: Neongo ‘oku ‘ikai ke tau fakatokanga‘i ma‘u pē, ka na‘e fepaki e Fakamo‘uí mo e fa‘ahinga kotoa pē ‘o e mamahi lolotonga e Fakaleleí. ‘Oku mahino kiate Ia ‘a e mamahi fakatu‘asino kotoa pē, mei ha fo‘i hui ‘oku mafesi, ki he ngaahi mahaki fakaesino ‘oku tōtu‘á. Na‘á Ne ongo‘i e fakapo‘uli mo e siva ‘a e ‘amanakí ‘i he ngaahi mahaki fakae‘atamai hangē ko e loto-māfasiá, loto-hoha‘á, ma‘unimaá, tuenoá, mo e loto-mamahí. Pea na‘á Ne ongo‘i e mata‘ikafo fakalaumālie kotoa pē koe‘uhí na‘á Ne to‘o kiate Ia e ngaahi angahala kotoa pē ‘o e fa‘ahinga ‘o e tangatá.

Na‘e akonaki ‘a ‘Eletā Tēvita A. Petinā ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘o pehē, “Mahalo pē ‘i ha momeniti ‘o e loto-fo‘i te tau kaila ai ‘o pehē, “Oku ‘ikai ‘ilo‘i ia ‘e ha taha. ‘Oku ‘ikai mahino ia ki ha taha.’ Ka ‘oku ‘afio‘i mo mahino lelei ia ki he ‘Alo ‘o e ‘Otuá he na‘á Ne tomu‘a ongo‘i pea fuesia ‘etau ngaahi kavenga fakafo‘ituituí” (“Ke Nau Lava ‘o Fua Fai-ngofua ‘Enau Kavengá,” *Liahona*, Mē 2014, 90).

Ko Ia pē Taha Na'á Ne Malavá

Ko ha 'Otua pē te Ne lava'i e me'a na'á Ne faí. 'I he hoko 'a Sīsū ko e 'Alo pē Taha 'o e Tamaí ne Fakatupu 'i he kakanó, na'á Ne ma'u ha ngaahi 'ulungaanga fakalangi. Ko Ia pē taha kuo 'alo'i ki he māmaní na'á Ne lava 'o fakahoko e ngāue mahu'inga mo fakalangi ko 'ení. 'I He'ene hoko ko e Tangata ta'eangahala pē 'e taha kuo mo'ui 'i he māmaní, na'e 'ikai ke Ne mo'ulaloa ki he mate fakalaumālié. Koe'uhí ko Hono tu'unga faka-'Otuá, na'á Ne ma'u foki ha mālohi ki he mate fakatu'asinó. Ko ia na'á Ne fai ai mo'otautolu 'a e me'a na'e 'ikai ke tau lava 'o fai ma'atautolú. Na'á Ne motuhi e ngaahi ha'i 'o e maté. Na'á Ne faka'atā foki kitautolu ke tau ma'u e fiemālie taupotu taha mo nonga taha 'o e me'āfoaki 'o e Laumālie Mā'oní'oní."

Palesiteni James E. Faust (1920–2007), Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, "The Atonement: Our Greatest Hope," *Liahona*, Jan. 2002, 20.

Faka'aonga'i Fakatāutahá: Na'e vete 'e he Fakamo'uí e ngaahi ha'i 'o e maté 'o fakafou 'i He'ene Fakaleléi mo huhu'i kitautolu kotoa mei he'etau ngaahi angahalá, kae lava ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'a e mo'ui ta'engatá. Ko Ia pē 'okú ne lava 'o ikuna'i e fa'ahinga ngāue mafatukituki mo ngali ta'emalava peheé. 'I he taimi 'oku tau fehanga-hangai ai mo e ngaahi palopalema faingata'á, 'e lava ke tau fiemālie 'i he'etau 'ilo'i 'e malava mo'oni ke fakahoko 'e he Fakamo'uí e ngaahi me'a 'oku ngali ta'emalavá.

Na'e 'Ikai ke Ne Tafoki ki Mui

“**I** he mo'unga ko Kālevalé, 'i he mamata 'a Hono kau muimuí, na'e tutuki ai Hono sinó ki he kolosí. Na'e ta'eufi hono taukae'i, kape'i mo manukia Iá. . . .

“Ne fakalau atu e ngaahi houa fakamamahí, pea fakaofi mai ke Ne pekia. Na'e onгона mei Hono fofongá 'a e kupu'i lea, “E Tamai, 'oku ou tuku hoku laumálié ki ho nimá: pea hili 'ene lea peheé pea pekia ia.’ . . .

“Ne mei fakafisi pē 'a e 'Eikí ia 'i he momeniti faka'osí. Ka na'e 'ikai ke fai pehē. Na'á Ne mā'ulalo ange 'i he me'a kotoa ke Ne lava 'o faka-haofi 'a e me'a kotoa. Na'e fakatovave'i e 'ave 'a Hono sinó 'o fakatoka 'i ha fonualoto kehe.”

Palesiteni Thomas S. Monson (1927–2018), “Kuó Ne Toe Tú'u!” *Liahona*, Mē 2010, 89.

Faka'aonga'i Fakatāutahá: 'I he fehanga-hangai 'a e Fakamo'uí mo e mamahí, tuenoá, mo e siva e 'amanakí, na'á Ne kei kátekina pē mo ikuna'i 'i he 'alo'ofa 'Ene fononga fakamatelié—'o a'u ki he kole ki He'ene Tamai ke fakamolemole'i 'a kinautolu ne nau tutuki Iá. Koe'uhí ko 'Ene sipinga haohaoá, 'e lava ke tau fehanga-hangai ai mo e ngaahi me'a 'oku tau faingata'a'ia a'í 'i he 'ofa, pea 'i He'ene tokoní te tau lava foki 'o kātaki ki he ngata'angá.

Ko e Ngaahi Fakamo'oni Lahi 'o 'Ene Toetu'ú

“**O**ku ou tui ki he kau fakamo'oni tokolahi kuo ma'u 'enau fakamo'oni 'i he Fuakava Fo'ou ki he Toetu'u 'a e Fakamo'ui 'a ia ko 'Ene ngaahi a'usiá mo e ngaahi fakamo'oni 'oku ma'u ia 'i he Fuakava Fo'ou—kau ai 'a Pita mo hono ngaahi kaungā ngāue 'e Toko Hongofulu Mā Uá mo Mele 'o Makitalá. 'Oku ou tui ki he ngaahi fakamo'oni 'oku ma'u 'i he Tohi 'a Molomoná—'a e Nifai ko e 'Aposetoló ni'ihī tokolahi 'i he kolo ko Mahú 'oku 'ikai lau hingoa, mo ha ni'ihī kehe. Pea 'oku ou tui ki he fakamo'oni ko ia 'a Siosefa Sāmita pea mo Sitinei Likitoní, hili 'a e fakamo'oni ma'ongo'onga ki he kuonga faka'osí “okú Ne mo'ui! He náá ma mamata kiate ia.' Pea 'oku ou tu'u 'i he malumalu 'o 'Ene tokaima'anangá, 'oku ou tu'u ko ha fakamo'oni ko Sīsū ko ia 'o Nāsaletí ko e Huhu'i kuo toetu'ú, pea 'oku ou fakamo'oni ki he ngaahi *mo'oni* kotoa 'o 'Ene Toetu'ú. 'Ofa ke mou ma'u 'a e tui mo e fakafiemālie 'o e fakamo'oni tatau ko iá.”

'Eletā D. Todd Christofferson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ko e Toetu'u 'a Sīsū Kalaisi," *Liahona*, Mē 2014, 114.

Faka'aonga'i Fakatāutahá: Neongo na'e 'ikai ke tau kau 'i he ni'ihī 'o kinautolu na'e mamata ki he toetu'u mo e sino haohaoa 'o e Huhu'i, ka te tau kei lava pē 'o tu'u ko ha kau fakamo'oni kiate Ia 'i he 'ahó ni. 'E lava ke Ne hoko ko e me'a mahu'inga taha 'i he 'etau mo'ui, neongo pe ko e hā e taimi pe feitu'u 'oku tau 'i aí. 'Oku tau tu'u ko e kau fakamo'oni 'o Sīsū Kalaisi 'i he taimi kotoa pē 'oku tau foaki ai hotau lotó mo alanima ke tokoni ki he ni'ihī kehé; fakaha'a'i ha angavaivai, anga'ofa, mo e faka'apa'apa ki he kakai kotoa pē; taukapo'i 'a e mo'oni; pea vahevahe 'etau ngaahi fakamo'oni fekau'aki mo e ongoongoleí.

'Oku 'Ikai Fie Ma'u Ke Tau 'A'eva Tokotaha

Ko e taha 'o e ngaahi fakafiemālie 'o e fa'ahita'u Toetu'u ko 'enī ko e 'ikai fie ma'u ke tau toe fai e fononga lōloa mo fakata'elata mo matu'aki tuēnoa na'e fai 'e Sisuū. [1] He'ene fononga toko tahā 'oku malava ai ke 'i ai hotau kaungā-fononga ma'ongo'onga 'i he ki'i fononga si'isi'i te tau fakahokó—'a e 'alo'ofa mo e tokanga mai 'a 'etau Tamai Hēvani, 'a e feohi ta'etūkua 'a Hono 'Alo 'Ofa'angá ni, 'a e me'afuaki ma'ongo'onga 'o e Laumālie Mā'oni'oní, 'a e kau 'āngelo 'i langí, kau mēmipa 'o e fāmili kuo pekia mo kinautolu 'oku kei mo'uí, kau palōfitá mo e kau 'aposeitoló, kau faiaiko, kau taki, pea mo e ngaahi kaungāme'á. Kuo foaki mai 'a kinautolú ni mo ha tokolahi kehe ko hotau kaungā-fononga 'i he mo'ui fakamatelié ni koe'uhi pē ko e Fakalelei 'a Sisū Kalaisí mo hono Toe Fakafoki Mai 'o 'Ene ongoongoleléi. Koe'uhí ko e me'a na'e hoko 'i he tumutumu 'o Kalevalé, he 'ikai 'aupito ha taimi ia 'e teitei tuku toko taha pe ta'efaitokonia ai kitautolu, neongo te tau ongo'i 'oku hoko 'eni' i he taimi 'e ni'ihī. . . .

“ . . . Fakataunge ke tau kau ma'u pē mo Sisū Kalaisi “i he taimi kotoa pē pea 'i he me'a kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē te [tau] 'i ai, 'o a'u ki he maté' he ko e founa ia na'á Ne tu'u ai ma'atautolu 'o a'u ki he maté mo e taimi na'á Ne tu'u toko taha mo fakaumiuminoa ai peé.”

'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposeitolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: “Na'e 'ikai 'late ia Ha Taha,” *Liahona*, Mē 2009, 88.

Faka'aonga'i Fakatāutahá: Manatu'i 'i he Toetu'u ko 'enī e fononga faka'osi mo tuenoa 'a e Fakamo'uí. Na'á Ne feilaulau'i e me'a kotoa pē na'á Ne ma'ú ka ke lava mo e tokotaha kotoa pē 'i he māmaní 'o ma'a mo ma'u e mo'ui ta'engatá. Ako mei He'ene sippinga haohoaá. Fakakaukau mo 'ai ma'u pē ia ki homou lotó. Pea manatu'i ma'u pē 'oku 'ikai 'aupito ke ke tuenoa. Koe'uhí na'á Ne kātekina 'Ene fononga faka'osi 'i he fiemālie kakato, he 'ikai ke Ne li'aki koe. 'Oku ta'efakangatangata mo ta'efeliliuaki 'Ene 'ofa kiate koé, pea 'oku Ne mateuteu ke 'oatu 'a e nongá, fiemālié, mo e 'amanaki leléi 'i ho'o fononga fakatāutahá. Ko 'Ene me'a'ofa Fakalelei 'oku ta'engata, pea na'e foaki ia ma'au. ■

Vakai ki he founa 'oku tokonī 'e he Laka Atú ke mahino kiate kitautolu e Toetu'u 'i he [lds.org/go/41817](https://www.lds.org/go/41817).

TUKU KE TAU

Vahevahe

ATU 'ETAU

'ILO KI HE FAKAMO'UÍ

Fai 'e 'Eletā
Gary E.
Stevenson

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

*Ko 'etau pōpoakí
ko ha pōpoakí
'o e melino,
pea ko koe 'a e
talafekau 'okú
ne malanga'i iá.
Te ke lava 'o fai
'eni 'i he ngaahi
ākenga fo'ou mo
fakafiefia 'o e
tekinolosiá.*

Ko e Siasi kitautolu 'o Sisū Kalaisi, na'e fokotu'u 'i he ngaahi 'aho kimui ní. Na'e fakahinohino 'e he 'Eikí 'Ene kau ākongá 'i he founa tatau, kuo fekau 'i kitautolu 'i he ngaahi 'aho kimui ní ke tau “alu ki māmani kotoa pē, 'o malanga 'aki 'a e ongoongoleléi ki he kakai fulipē” (Ma'ake 16:15).

Na'e fakamatala'i mahino 'e he palōfita ko Nifai e ngāue fakafaifekau mo e pōpoaki ko 'ení pea mo hono taumu'á: “Pea 'oku mau lea 'ia Kalaisi, 'oku mau fiefia 'ia Kalaisi, 'oku mau malanga 'aki 'a Kalaisi, 'oku mau kikite 'ia Kalaisi, pea 'oku mau tohi 'o fakatatau mo 'emau ngaahi kikité, ke 'ilo 'e he'emau fānaú ki he tupu'anga 'a ia te nau lava ke sio ki ai ke ma'u ai ha fakamolemole 'o 'enau ngaahi angahalá” (2 Nifai 25:26).

'Oku tau lau 'i he tohi 'a Mōsaia fekau'aki mo e founa na'e fakatahataha'i ai 'e he palōfita kuonga mu'a 'i he Tohi 'a Molomoná ko e Tu'i ko Penisimaní 'a hono kakaí mei he tukui fonuá kotoa ki he tafatafa'aki 'o e tempalé, 'o ne fekau ke langa ha taua, peá ne ako'i kinautolu. 'I he'ene ako'i kinautolú, na'á ne kikite'i foki hotau kuongá: “Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hokosia 'a e taimi 'a ia 'e mafola ai 'a e 'ilo ki he Fakamo'uí 'i he pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē” (Mōsaia 3:20).

1830

Tatau 'e **5,000** 'o e Tohi 'a Molomoná na'e pākí

1850

1870

1890

Na'e kamata 'a e **Hivá mo e Folofolá:** 'i he **1929** —kuo mei a'u 'eni ki hono fakamafola tu'ó **5,000.**

1950

1974

2010

2030

'Ahó ni: Kuo paaki ha tatau 'e **175 MILIONA** 'o e Tohi 'a Molomoná.

“Ko e 'Ilo ki he Fakamo'uí”

Ko e taha 'o e ngaahi me'a'ofa ma'ongo- 'onga taha ke tau mata'ikoloa'aki 'i hotau ngaahi fāmílí mo foaki ma'á e ni'ihí kehé “ko e 'ilo ki he Fakamo'uí,” pe kia Sisū Kalaisí.

'I he kamata'anga 'o e kuonga fakakosipeli 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá, na'e ma'u 'e he fa'ahinga kotoa 'o e tangatá ha tokoni pea lahi mo ha ngaahi fakalalakaka fakatekinolosia. Na'e hoko ai e vaha'a taimi 'o e fakalalakaka lahi 'i he 'ū nāunau ngāué mo e 'ū me'angāue fakafetu'utakí, 'o lava ke fakakakato ai e kikite 'a e Tu'i ko Penisimaní.

'I he'eku hoko ko ha mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, na'e ui ko ha fakamo'oni makehe “ki he huafa 'o Kalaisí 'i he māmaní kotoa” (T&F 107:23) mo ha ngaahi fatongia pau 'i he Kōmiti ki he Tafa'aki Fetu'utaki mo e Kakai mo e Ngaahi Tokoni Fakafetu'utakí, 'oku malava ai ke u tokanga taha ki hono fakakakato 'o e kikite ko 'ení—ke fakamafola e “'ilo ki he Fakamo'uí” 'i he funga 'o e māmaní kotoa—'o faka'aonga'i e ngaahi fakalalakaka fakatekinolosia fakamuimui tahá.

“'I he Pule'anga, mo e Fa'ahinga, mo e Lea, mo e Kakai Fulipē”

'I he hisitōliá, na'e hoko e ngaahi fakalalakaka 'i he pākí mo hono fa'u 'o e leti-

oó mo e TV ke malava ai 'o fakamafola ki he funga 'o e māmaní e pōpoaki 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongo-ongolelei. 'Oku lahi ha ngaahi sīpinga 'o e me'á ni, 'oku 'i ai hanau ni'ihí 'oku tau kei manatu'i pē.

“Ko e 'ū satelaité ko ha kamata'anga pē ia 'o e ngaahi me'a kuo tokateu ki he fakamafola fakaemāmani lahi 'i he kaha'ú. . . . 'Oku ou tui 'oku vēkeveke 'a e 'Eikí ke tuku ki hotau nimá ha ngaahi 'ilo fakatekinolosia fo'ou 'oku 'ikai ha misi ki ai 'a kitautolu 'oku 'ikai mataotaó.”

—Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo

'I loto 'i he ta'u 'e 10 'o e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Maí, mo e mahina kimu'a pea fokotu'u e Siasí, na'e paaki ha tatau 'e 5,000 'o e Tohi 'a Molomoná. Talu mei ai, kuo laka hake 'i he 175 milioná e ngaahi tatau kuo pākí.

'I ha fa'ahinga pongipongi Sāpate pē, te ke lava ai 'o fanongo pe mamata 'i he fakamafola 'o e *Hivá mo e Folofolá*, 'a ia kuo mei a'u ki he tu'ó 5,000 hono fakamafolá. Na'e fakahoko e fuofua fakamafolalea fakahangatonu he letio' 'i he 1929. Na'e fakahoko e fuofua fakamafolalea 'o e konifelenisi lahi 'i he TV 'i he 1949.

Ko e mālié, 'i he 1966, na'e kamata ai e lea 'a Palesiteni Tēvita O. Makei (1873–1970) fekau'aki mo e ngaahi me'a 'oku 'amanaki ke hokó: “E lava 'e he ngaahi 'ilo mā'olunga peheé, 'o tatau ai pē ki hano tāpuekina pe faka'auha e tangatá, 'o 'ai e fatongia 'o e tangatá 'i hono pule'i kinautolú ko e fatongia kāfakafa taha kuo tuku ke fakahoko 'e he tangatá. . . . 'Oku fonu e kuongá ni 'i ha ngaahi fakatu'utāmaki ta'efakangatangata, kae pehē ki he ngaahi me'a 'e malava 'o hoko 'oku te'eki 'iloá.”¹

'I he 1974, na'e fakamatala'i 'e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) 'ene mata me'a-hā-mai ki ha 'aho 'e hoko mai: “Kuo tāpuekina 'e he 'Eikí e māmaní 'aki ha 'ū . . . satelaite lahi. 'Oku fokotu'u mā'olunga kinautolu 'i he langí, ke tufaki e mālohi fakasatelaité ki he tapa kotoa pē 'o e māmaní. Ko hono mo'oni ko e 'ū satelaite ko 'ení ko e kamata'anga pē ia 'o e ngaahi me'a kuo tokateu ki he fakamafola fakaemāmani lahi 'i he kaha'ú. . . . 'Oku ou tui 'oku vēkeveke 'a e 'Eikí ke tuku ki hotau nimá ha ngaahi 'ilo fakatekinolosia fo'ou 'oku 'ikai ha misi ki ai 'a kitautolu 'oku 'ikai mataotaó.”²

'I he ngaahi fakalalakaka fakatekinolosia 'i he fetu'utakí mo e mītiá 'oku vave 'ene hoko hili hono fokotu'u 'o e 'initaneti, hangē kuo tau fakamo'oni'i 'i hotau kuongá hono fakakakato e ngaahi kikite 'a e Tu'i ko Penisimaní, Palesiteni Makeí, mo Palesiteni Kimipoló.

'Oku 'i ai foki mo ha sīpinga mahino hono faka'aonga'i 'o e ngaahi tekinolosia ko 'ení ki hono langa hake e pule'anga 'o e 'Eikí 'i he māmaní. 'Oku ou fie vahevahe ha ngaahi sīpinga 'o e me'á ni mo kimoutolu.

LDS.org mo e Mormon.org

I he 1996, na'e kamata faka'aonga'i ai 'e he Siasí e 'initaneti ko ha founga fetu'utaki. Talu mei ai, 'oku fakafuofua ki ha ngaahi uepisaiti 'e 260 'a e Siasí kuo fokotu'u, kau ai mo e ngaahi uepisaiti 'oku ma'u 'i he lea fakafonua 'o e meimei fonua kotoa pē 'oku nofo ai e kau mēmipa 'o e Siasí.

Te u vahevahe atu ha sīpinga angamaheni 'e ua 'o e ngaahi uepisaiti ko 'eni. 'Uluakí, ko e LDS.org, 'a ia na'e fokotu'u 'i he 1996, 'oku 'i ai hano kau mēmipa fo'ou 'e toko 24 miliona tupu 'i he ta'u pea 'oku faka'avalisi ki he toko 1 miliona tupu 'i he uike 'a e tokolahi 'o kinautolu 'oku nau 'ahia 'a e pēsí. 'Oku ma'u heni 'e ha kāingalotu tokolahi e nāunau fakalēsoni ke ako'i mo e ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi kuo 'osí. Ko hono uá ko e Mormon.org, ko ha uepisaiti na'e fokotu'u ke fakafe'iloaki e ongoongolelei ki hotau ngaahi kaunga'apí mo e ngaahi kaungāme'a 'oku 'ikai ke nau kau ki he Siasí. 'Oku 'ahia 'e ha toko 16 miliona tupu 'a e uepisaiti ko 'eni 'i he ta'u.

'Ū Polokalama ki he Telefoni To'oto'o

Ko e mo'oni 'oku makimo e fakalalakala fakatekinolosía, 'o fie ma'u ai ha ngāue mo ha 'ū nāunau lahi ki hono feau iá. 'I hono fa'u 'o e smartphone, 'oku malava ai ke fakafehokotaki mo ma'u ha ngaahi fakamatala lahi 'i ha device 'oku to'oto'o pē. 'Oku fokotu'utu'u ha kongā lahi 'o e fakamatala ko 'eni 'i ha ngaahi polokalama pe "apps." Na'e tukuange mai 'i he 2007 'a e fuofua polokalama na'e fa'u 'e he Siasí.

'Oku lahi ha ngaahi sīpinga lelei 'etau ngāue 'aki e 'ū polokalama 'i he telefoni to'oto'o ke fakamafola 'aki 'etau "ilo ki he Fakamo'uí." He 'ikai te u fakamatala 'i atu e founga hono faka'aonga'i 'o e 'ū polokalama lahi 'oku faingofua hono ma'u, ka ko ha ngaahi sīpinga 'eni 'e ni'ihí 'o e 'ū polokalama 'oku ngalingali ke mou angamaheni mo iá:

- Gospel Library
- LDS Music
- Mormon Channel
- Fu'u 'Akau
- LDS Tools
- Fakafāmilí

'Oku tā tu'o lahi hono faka'aonga'i e 'ū polokalama ko 'eni 'e ha kakai 'e laumiliona 'i he uike.

Mītia Fakasōsialé

Ko e 'uhinga 'o e mītia fakasōsialé ko ha ngaahi tekinolosia fakakomipiuta 'oku malava ai 'e he

fakafō'ituituí mo e ngaahi kautahá 'o mamata, fa'u, mo vahevahe ha ngaahi fakamatala mo ha fakakaukau 'i ha ngaahi feitu'u pe netiueka kehekehe.

Na'e kamata 'e he Siasí 'i he 2010 nai hono ngāue 'aki 'o e mītia fakasōsialé ke fakahoko 'aki hono fakamafola 'o e "ilo ki he Fakamo'uí." Ko ha founga fetu'utaki vave mo faingofua 'eni. 'Oku ta'efakatataua e vave 'o 'ene liliú.

Ko e angamaheni 'o e mītia fakasōsialé, ko e taimi pē oku ongo'i ai 'e ha taha 'oku feangai pe fiamālie 'i hono faka'aonga'i ha polokalama 'e taha, 'oku hoko atu leva ki ha me'a 'oku fo'ou, lahi, pe lelei angé.

Te u fakamatala 'i nounou atu ha ngaahi mītia fakasōsiale 'e nima 'oku faka'aonga'i 'e he Siasí ko ha 'ū founga fetu'utaki:

1. 'Oku ngāue 'aki 'e ha kakai 'e toko 2 piliona tupu e Facebook fakamāmani lahi. 'Oku fakatupu-laki heni 'e kinautolu 'oku nau faka'aonga'i honau ngaahi vā fakasōsiale mo e ngaahi kaungāme'a 'i he 'initaneti.

2. Ko e Instagram ko ha uepisaiti fakasōsiale ia 'oku nofotaha 'i he 'ū taá mo e vitioó.

3. Ko e Pinterest 'oku hangē ia ha papa fanongonongo 'i he 'initaneti. 'Oku 'i heni ha 'ū fakatāta 'oku ui ko e "pins" 'oku fakapipiki ki he palakipoé. 'E lava pē ke hoko 'eni ko ha ngaahi kupu'i lea fakalaumālie pe ngaahi 'ata fakalotolahi.

4. Ko e Twitter ko ha netiueka fakasōsiale ia 'oku lava ke fe'aveaki mo lau ai 'e kinautolu 'oku nau faka'aonga'i ha ngaahi pōpoaki nounou fe'unga mo ha fo'i lea 'e 280 'oku ui ko e "tweets."

5. 'Oku 'omi 'i he Snapchat ha 'ū tā mo ha vitioó nounou 'oku pulia 'i he taimi pē ko iá pe 'i ha houa 'e 24 mei ai.

'I hono fa'u 'o e smartphone, 'oku malava ai ke fakafehokotaki mo ma'u ha ngaahi fakamatala lahi 'i ha device 'oku to'oto'o pē.

I 'Aokosi 2016, na'e tuku atu ai 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa ha fo'i vitiō 'i he Instagram, 'okú ne ako'i ai e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei ki hono mokopuna ko 'Ēlikí 'i he—te ke lava 'o mate'i mai—nofo'anga 'o e pailaté 'i he loto vakapuná!

'Oku tau faka'aonga'i fakalukufua e ngaahi uepisaiti mitia fakasōsiale ko 'ení 'i ha founga lelei.

FACEBOOK

Te ke lava 'o manatu 'i e pōpoaki lelei 'a 'Eletā Sefili R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá fekau'aki mo e loto-māfasiá 'i ha konifelenisi 'i he ngaahi ta'u kuohilí.³ Mei he'ene leá, na'e fa'u ai ha fo'i vitiō na'e 'i he toko 2 miliona tupú hono kau mamata 'i he Facebook pē, mo ha ngaahi likes, shares, mo ha ngaahi tohi lelei 'e lauiafe tupu.⁴

INSTAGRAM

I 'Aokosi 2016, na'e tuku atu ai 'e Palesiteni Tieta F. 'Ukitofa ha fo'i vitiō 'i he Instagram, 'okú ne ako'i ai e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei ki hono mokopuna ko 'Ēlikí 'i he—te ke lava 'o mate'i mai—nofo'anga 'o e pailaté 'i he loto vakapuná!⁵ Na'e lauafe tupu e kakai ne nau manakoa e fo'i vitiō 'a Palesiteni 'Ukitofá 'i he Instagram, pea lahi mo e ngaahi tohi lelei ki aí.

Na'e pulusi 'e he Siasí 'i he'enu 'akauni Instagram 'i Nōvema 2017 ha fo'i vitiō 'o e tali 'a 'Eletā Taleni H. 'Oakesi mo 'Eletā M. Lasolo Pālata ki ha fehu'i 'a ha kī'i fefine 'i he kakai lalahi kei talavou fekau'aki mo e 'alu 'a e tamaiki fefiné 'o ngāue fakafai fekaú. Na'e mamata 'i 'a e fo'i vitiō ko 'ení 'o laka 'i he tu'o 112,000.

PINTEREST

I he Pinterest, 'e lava ke ma'u ai 'e ha taha ha ngaahi pine (pins) 'e laungeau mei he LDS.org pea toe lahi angé mei he kau

mēmipa fakafo'ituituí, 'okú ne ue'i fakaluamālie e nīhi kehé.

Hangē ko 'ení, 'oku vahevahe 'e ha tokolahi e ngaahi lea 'a e kau palōfitá—mei he kuohilí mo e lolotonga ní. 'Oku pehē 'e ha taha 'o e ngaahi pine 'o e ngaahi akonaki 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, "Oku fakafalala 'a e me'a lahi 'i he mo'uí ki he'etau tō'onga fakakaukaú."⁶

TWITTER

Na'e tu'o 210,000 hono mamata 'i 'o e tweet 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i he pongipongi Toetu'u 'o e ta'u kuo'osí. Na'e fakamatala 'i ai 'e 'Eletā Petinā, 'e lava ke hoko e pōpoaki nounou mo mahinongofua, hangē ko e, "Oku 'ikai 'i heni ia: he kuo toe tu'ú" (Mātiu 28:6), ke ne fakahoko ha liliu lahi mo tu'uloa.

SNAPCHAT

Na'e faifai pea toki 'asi kimuí ni mai 'i he Snapchat ha 'ū tā mo ha ngaahi lea mei ha taha 'o e Ngaahi Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí na'e fai 'e Palesiteni Monisoní.

Ngaahi Fakatu'utāmaki

Hili hono toki 'oatu e ngaahi lelei kotoa 'o e ngaahi tekinolosia fo'ou ko 'ení mo hono faka'alí'ali atu e founga totonu hono ngāue 'akí, 'oku ou tui 'oku lelei foki ke tau talanoa ki ha nīhi 'o e ngaahi fakatu'utāmaki 'oku 'alu fakataha mo íá.

'Oku totonu ke tau 'ilo'i kotoa e lahi 'o e taimi 'e lava ke tau faka'aonga 'i he mitia fakasōsialé pe ko hono faka'aonga 'i 'o e 'ū polokalama 'i he telefoni to'oto'ó. 'Oku hoko foki hono ngāue 'aki 'o e mitia fakasōsialé ke 'i ha tu'unga fakatu'utāmaki ai e feohi mata-ki he-matá, 'a ia 'okú ne ta'ofi ai e tupulaki 'o e taukei fakasōsiale 'o ha tokolahi 'o 'etau kakai kei talavou.

He 'ikai lava ke tau fakasí'ia e ngaahi fakatu'utāmaki 'o e ngaahi me'a 'oku ta'efe'ungá. 'Oku fakautuutu e tokolahi 'o e ma'unimá 'i he ponokalafí 'i he sosaietí, 'a ia 'okú ne uesia mo faka'atakovi'i ai e kau mēmipa mo e fāмили 'i he Siasí.

Te u 'oatu mo ha ongo fakatu'utāmaki 'e ua 'oku hoko, 'a ia 'oku meimei ke na uesia

'a e tokotaha kotoa pē, kau ai e kau finemuí mo e ngaahi fa'ē mo e ngaahi uaifi kei talavou. 'Oku ou fakahingoa e ongo fakatu'utamaki ko 'ení ko e "mo'oni fakangalingali" mo e "fakafehoanaki 'oku holoki mo'uí." 'Oku ou tui ko e founa lelei taha hono fakamatala'i e ongo fakatu'utamaki ko 'ení ko hono 'oatu hano ngaahi sīpinga.

Ko hono 'ai fakalukufuá, 'oku lava ke fakahaa'i 'e he 'ū tā 'oku tuku atu 'i he mītia fakasōsialé 'a e mo'uí 'i hono tu'unga lelei tahá pea taimi 'e ní'ihí 'i ha tu'unga ta'e totonu. 'Oku fa'a fakafonu 'aki ia ha 'ū 'īmisi faka'ofō'ofa 'o e 'apí, feitu'u 'eve'eva mālō-loó, mo e founa feime'atokoní. Ko hono fakatu'utamaki, ko e faka'au ke loto sī'i ha kakai tokolahi 'o pehē 'oku 'ikai ke nau 'i ha tu'unga tatau mo e mo'oni fakangalingali ko 'ení.

'I hano ue'i hoku 'ilamutú 'e ha pine 'i he Pinterest 'o ha fo'i keke fai'aho, na'á ne tuku atu ai kimuí ni mai 'ene feinga ke fakatatau ki he me'a na'á ne sio aí. Na'e 'ikai tuku ke ne ongo'i lotomahi 'i he me'a ni, ka na'á ne fili ke poupou'i e ní'ihí kehē 'aki 'ene tuku atu 'ene "Pinterest fail" (vakai, la'ita 'o e pancake).

Fakatauange pē te tau ako ke tau tūkuhua ange mo fakasi'isi'i ange e lotosi'i 'i he'etau fehanga-hangai mo e 'ū 'īmisi 'oku nau fakahaa'i e mo'oni fakangalingali pea fa'a iku ai ki he fakafehoanaki 'oku holoki mo'uí.

'Oku hā mahino 'oku 'ikai ko ha faka'ilonga pē 'eni 'o hotau kuongá, kae fakatatau ki he ngaahi lea 'a Paulá, na'e hoko foki ia 'i he kuonga kuohilí: "Ka ko 'enau fuofua 'a kinautolu . . . 'o fakatatau 'a kinautolu kiate kinautolú, ko e fai vale ia" (2 Kolinitō 10:12).

Na'e toe 'omi foki 'e 'Eletā J. Tevini Koanesi 'o e Kau Fitungofulú ha fale'i lelei, "Oku tau fakamamahi'i kitautolu 'i he'etau fe'au'auhí mo e fakatataú. 'Oku hala 'etau fakafuofua'i hotau mahu'ingá tu'unga 'i he ngaahi me'a 'oku tau fai pe 'ikai ma'ú kae pehē ki he *fakakaukau 'a e ní'ihí kehē*. Kapau 'e fie ma'u ke tau fakafehoanaki, tau fakafehoanaki mu'a e tu'unga ne tau 'i ai he kuohilí, ki he tu'unga 'oku tau 'i ai he 'aho ní—mo e tu'unga 'oku tau fie 'i ai he kaha'ú."⁷

Tuku ke u vahevahe atu ha taha 'o e ngaahi fakapulipuli homau fāmilí, mei

he la'itā fakafāmilí ko 'eni (vakai ki he peesi hokó) na'e faitaa'i 'i ha ngaahi ta'u kimu'a pea toki 'iloa e mītia fakasōsialé. Kapau na'e faitaa'i 'eni 'i he kuongá ni, mahalo 'e tuku atu ia, 'okú ne fakafongonga'i ha fāmilí 'o ha tamaiki tangata faka'ofō'ofa mo angalelei 'e toko fā 'oku nau vala tatau, 'oku nau fiefia 'i he faingamālie ke faitā fakataha mo e fāmilí. Te mou fie fanongo ki he talanoa mo'oni?

'Oku ou kei manatu'i pē e tā mai hoku uaifi. "Keuli, ko fē koe? Ko kimaatolu 'eni 'i he fale faitaa. Kuo mau maau kotoa ki he faitaa. Kuo te'eki faingofua hono teuteu'i kotoa e tamaiki tangatá, ke nau vala taha, mo māú. 'Okú ke mei a'u mai?"

Ka na'e ngalo ia 'iate au pea na'e te'eki ke u mavahe au mei 'ōfisi! Na'á ku tōmui 'aki ha haafe houa, pea na'e 'ikai fu'u lelei e me'a kotoa 'i he 'ikai ke u 'i aí, pea na'e moveuveu.

Ko e hā e me'a na'e hokó? Na'e lele holo hoku foha lahi 'o ne ma'u ha fu'u 'āpele, na'á ne toli ha fanga fo'i 'āpele, peá ne kamata tolo 'aki ia e tamaiki tangata kehē. Na'á ne tolongi 'aki ha fo'i 'āpele e tu'a homa foha fika tolú 'o ne tō ki lalo, pea na'e kamata ke ne tangi.

Lolotonga iá, na'e tangutu hoku foha fika ua ko Palaieni, pea na'e ki'i tō hake e va'e hono talausesé

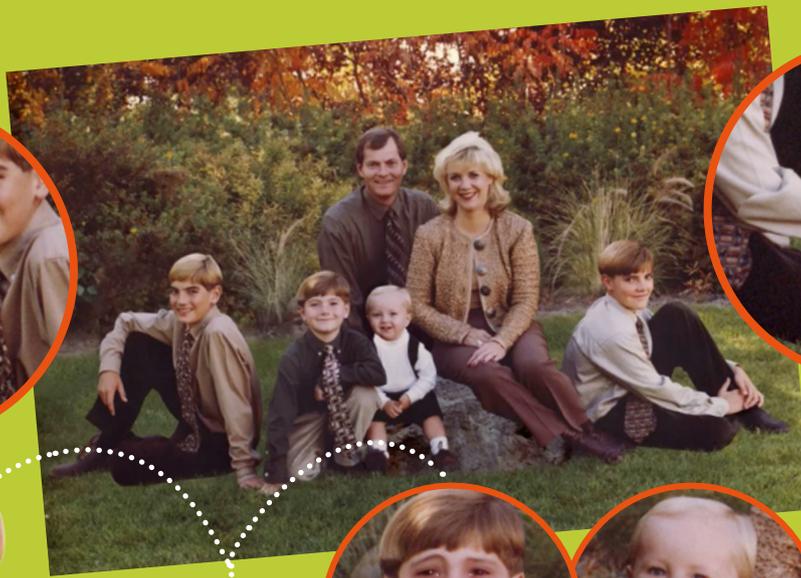
'Oku faka'au ke loto sī'i ha kakai tokolahi 'o pehē 'oku 'ikai ke nau 'i ha tu'unga tatau mo e mo'oni fakangalingali.

Idealized reality

Debilitating comparisons

'ilo e me'a na'e hokó!

Mitia Fakasōsialé mo e Ngāue Fakafaifekau

Hangē ko ia 'oku mou mea'í, 'oku fie ma'u ke tau tokanga ki he ngaahi fakatu'utamakí, kau ai e mo'oni fakangalingalí mo e fakafehoanaki 'oku holoki mo'uí. Ko e angamahení 'oku 'ikai fa'a fakafiefia e māmaní 'o hangē ko 'ene 'asi

'i he mitia fakasōsialé. Ka neongo iá, 'oku lahi ha ngaahi lelei kuo hoko pea 'e hoko 'o fakafou 'i he ngaahi polokalama fetu'utaki ko 'ení.

'I he 2017 na'e 'omi ai 'e he Potungāue Ngāue Fakafaifekau ha fakahinohino fo'ou 'e ni'ihí fekau'aki mo e ngaahi founga 'e lava ke faka'aonga'i ai e mitia 'i he ngāue fakafaifekau. 'E lava ke faka'aonga'i e ngaahi ma'u'anga tokoni faka'ilekitulōnika 'oku tau ma'u 'i ha ngaahi founga mālohi, faingofua, mo lelei 'aupito.

'Oku lahi e ngaahi founga ke faka'aonga'i ai e tekinolosia 'i ha ngaahi founga totonu mo fakalau-malie. 'Oku totonu ke tau fai e me'a kotoa pē te tau lava ke ako'i ki he to'u tangata kei tupu haké e founga hono faka'aonga'i totonu e tekinolosia pea fakatokanga mo faka'ehi'ehi mei hono faka'aonga'i ta'etotonu kae pehē ki he ngaahi fakatu'utamakí 'oku fekau'aki mo iá. 'Oku totonu ke tokoni 'eni ke ne fakapapai mai kiate kitautolu 'e lahi ange e ngaahi lelei 'o e tekinolosia 'i he ngaahi fakatu'utamakí 'oku fekau'aki mo iá.

"Hono 'ikai Faka'ofa'ofa e Kau Talafekau"

Lolotonga e taimi na'a ku fakalaululoto ai mo lotu fakamātoato ki he pōpoaki ko 'ení, na'a ku 'ā pongipongia hake 'i ha pongipongi 'e taha mo 'eku fakakaukau ki he ngaahi lea faingofua 'o ha fo'i hiva: "Hono 'ikai faka'ofa'ofa 'a e kau talafekau 'oku nau malanga'i mai e ongoongolelei 'o e melinó."⁸

Ko 'etau pōpoaki ko ha pōpoaki 'o e melino, pea ko koe 'a e talafekau lelei 'okú ne malanga'i

ki 'olunga. Na'e sio e kau-leka kehé 'okú ne tui 'e ia ha sitōkeni sipoti lanu hinehina, kae 'ikai ko e sitōkeni lotu na'e tuku 'e he'ene fa'éé ke ne tuí. Na'e 'eke ange 'e he'ene fa'éé, "Ko e hā na'e 'ikai ke ke tui ai e sitōkeni lotú?"

Na'a ne talaange, "'Oku 'ikai ke u sai'ia au ai. 'Oku fakatupu veli ia."

Pea lolotonga 'ena talanoa mo 'ene fa'éé, na'e lele holo homa foha ta'u uá 'o humu 'i ha me'a, pea ne tō 'o toto hono ihú. Na'e hafu e totó 'i hono falani hiná, pea tau ma'u ia ai. Ne u toki a'u atu 'i he taimi ko iá. Ko e founga pē 'e taha ke kei 'asi faka'ofa'ofa ai e la'itaá ko hono fulihi e falaní ki mui, ke pulia e totó mei he me'afaitaá.

Ko e me'a na'e hokó, lolotonga e kei lele holo 'a homa foha lahí mo tolo holo e 'āpelé, na'a ne tō ki lalo 'o 'ilonga lahi e lanu 'o e musie 'i hono tuí. 'I he la'itaá, 'okú ne 'ai hono nimá 'o fakapuliki 'aki e lanu 'o e musie.

Ko homa foha fika tolú, na'a mau tali 'i ha meime'i miniti 'e 20 koe'uhí ke 'oua 'e toe kula hono matá 'i he'ene tangí.

Kae pehē foki ki hono fulihi ki mui e toto na'e tau 'i he falani 'o homa foha si'si'i.

Ko homa foha fika uá leva, na'a ne 'ai hono ongo nimá 'o fakapuliki 'aki e konga kimu'a hono sitōkeni sipoti hinehiná koe'uhí kae hoa tatau e me'a kotoa.

Ko aú, na'e tautea'i 'a Keuli he na'e hoko kotoa e ngaahi me'a ko 'ení koe'uhí ko 'eku tōmui atú.

Ko ia ai, ko e taimi te mou vakai ai ki he la'itā faka'ofa'ofa ko 'eni homau fāmilí mo pehē, "Ko e hā 'oku 'ikai ke tau lava ai 'o maau mo faitā fakafāmilí lelei hangē ko kinautolú?" kuo mou

ia. Te ke lava 'o fai 'eni 'i he ngaahi ākenga fo'ou mo fakafiefia ko 'eni 'o e tekinolosiā. 'Oku tau mo'ui 'i ha māmani makehe 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá mo ma'u e mālohi ke malanga 'aki e ongoongolelei 'o e melinó 'i ha founga faingofua.

'Oku tau ma'u e ngaahi lea fakaepalōfita 'a e kau palōfita 'i he kuonga mu'á, 'a ia 'okú ne faka'uhinga 'i lelei hotau taimí mo 'omi ha fakahinohino ki hotau kuongá: "Pea ko e tahá, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e hokosia 'a e taimi 'a ia 'e mafola ai 'a e 'ilo ki he Fakamo'uí 'i he pule'anga, mo e fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē" (Mōsaia 3:20).

'Oku tau ma'u foki ha ngaahi lea mei he fakahā fakaonopōnī, 'oku lea mai mo 'omi ha fakahinohino ki hotau taimí mo e ngaahi tūkungá. Te u lau mei he lea 'a 'Eletā Petinaá: "Pea 'oku ou tui kuo hokosia e taimi kiate kitautolu ko e kau ākonga 'a Kalaisí ke tau faka'aonga 'i lelei 'a e ngaahi me'angāue fakalaumālie ko 'enī 'i hono founga totonú kae mahu'inga ange ke fakamo'oni ki he 'Otua ko e Tamai Ta'engatá, 'Ene palani 'o e fiefiá Ma'a 'Ene fānaú, mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí, ko e Fakamo'ui 'o e māmaní; ke malanga 'aki 'a hono mo'oni 'o hono Fakafoki mai 'o e ongoongolelei 'i he ngaahi 'aho kimui ní; mo fakahoko 'a e ngāue 'a e 'Eikí."⁹

'Oku ou fakaafe 'i kimoutolu kotoa ke mou fakakaukau lahi ki homou fatongia ke malanga 'aki e ongoongolelei 'o e melinó ko ha kau talafekau

lelei. Tuku ke tau takitaha fai hotau fatongia ke vahevahe mo e pule'anga kotoa, fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē 'etau "ilo ki he Fakamo'uí." Ko e founga lelei taha hono fai 'eni ko hano fakahoko tahataha ia 'i ha founga makehe 'oku lelei taha kiate koe mo ho'o fāmili. Fakatauange te mou ma'u kotoa 'a e loto-to'a ke fakamatala, pine'i, sai'ia, vahevahe, faka'ali'ali, fakakaungāme'a, tweet, snap, mo fekumi 'i ha founga te ne fakahikihiki'i, fakalāngilangi'i, mo faka'apa'apa'i ai e finangalo 'o 'etau Tamai Hēvani 'ofā mo 'omi ki hotau ngaahi fāmili, 'ofa'angá, mo e ngaahi kaungāme'a ha 'ilo ki he Fakamo'uí—kau ai ho ngaahi kaungāme'a 'i he mītia fakasōsialé. ■

Mei ha lea 'i ha Konifelenisi Ma'a e Kakai Fefinē 'i he 'Univēsi Piliikihami Iongá, "The Knowledge of a Savior" (Ko e 'Ilo ki he Fakamo'ui), na'e fai 'i he 'aho 5 'o Mē 2017.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David O. McKay, in Conference Report, Oct. 1966, 4.
2. Spencer W. Kimball, "When the World Will Be Converted," *Ensign*, Oct. 1974, 11, 10.
3. Vakai, Jeffrey R. Holland, "Hangē ha Ipu Kuo Maumaú," *Liahona*, Nōvema 2013, 40–42.
4. Vakai, Jeffrey R. Holland, "Mormon Message: Like a Broken Vessel," June 20, 2016, mormonnewsroom.org.
5. Vakai, "President Uchtdorf Relates Flying to Gospel in Post and Video with Grandson," Sept. 30, 2016, LDS.org.
6. Thomas S. Monson, "Ko e Mo'ui Mahutaféá," *Liahona*, Sānuai 2012, 4.
7. J. Devn Cornish, "'Oku ou Lelei Fe'unga Nai? Te u Lava Nai?" *Liahona*, Nōvema 2016, 33.
8. "How Lovely Are the Messengers," hymnary.org.
9. David A. Bednar, "Lōmaki 'i 'a Māmani Fakafou 'i he Mītia Fakasōsialé," *Liahona*, 'Aokosi 2015, 50; vakai foki, David A. Bednar, "Sweep the Earth as with a Flood" (vitiō), LDS.org.

'Oku tau mo'ui 'i ha māmani makehe 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá mo ma'u e mālohi ke malanga 'aki e ongoongolelei 'o e melinó 'i ha founga faingofua.

Tuku ke tau takitaha fai hotau fatongia ke vahevahe mo e pule'anga kotoa, fa'ahinga, mo e lea, mo e kakai fulipē 'etau "ilo ki he Fakamo'uí."

VAHE 3

‘Ū Lau‘i Peleti Koulá

Ko e vahe 3 ‘eni ‘o ha hisitōlia fakamatala volūme fo‘ou ‘e fā ‘o e Siasí ‘oku ui ko e Kau Mā‘oni‘oni: Ko e Talanoa ‘o e Siasí ‘o Sisū Kalaisi ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní. ‘E lava ke mā‘u e tatau ‘o e tohi kuo pāki ‘i ha ngaahi lea fakafonua ‘e 14, ‘i he kongā Hisitōlia ‘o e Siasí ‘i he Gospel Library App, mo e ‘imitaneti ‘i he kaumaonioni.lds.org. ‘E toki pulusi atu e ‘ū vahe hokó ‘i he ‘ū makasini ka hoko māi kae ‘oua leva kuo tuku atu ‘a e volūme 1 ‘amui ange ‘i he ta‘ū ni. ‘E mā‘u e ‘ū vahe ko iá ‘i ha ngaahi lea fakafonua ‘e 47 ‘i he Gospel Library App, mo e kaumaonioni.lds.org. ‘Oku fakamatala ‘i he vahe 2 ‘a e ‘Uluaki Mata Me‘a-Hā-Mai ‘a Siosefā—ene mamata ki he Tamai mo e ‘Aló ‘i he fa‘ahita‘u failau ‘o e 1820.

Ne ‘osi atu ha ta‘u ‘e tolu mo ha ututa‘u ‘e tolu. Ne faka‘aonga‘i ‘e Siosefa e kongā lahi ‘o e ‘ahó ke faka‘ata‘atā mo palau e kelekelé, pea ngāue totongi ke mā‘u ha pa‘anga ke fai ‘aki e totongi nō fakata‘u ki honau ‘api fakafāmilí. Na‘e hoko e ngāue ni ke ‘ikai lava ai ke ne ‘alu mā‘u pē ki he akó, pea na‘á ne faka‘aonga‘i ha kongā lahi hono taimi ‘ataá he feohi mo e fāmilí pe kau ngāue kehé.

Na‘e kei talavou mo angā fakatamaiki ‘a Siosefa mo hono ngaahi kaungāme‘á. Taimi ‘e ni‘ihi ne nau fai ha fanga ki‘i fehalaaki, pea ‘ilo ‘e Siosefa ko hono fakamolemole‘i tu‘o taha pē kitá ‘oku ‘uhinga ia he ‘ikai toe fie mā‘u ia ke te toe fakatomala. Pea na‘e ‘ikai hangā foki ‘e he‘ene mata-me‘a-hā mai nāunau iá ‘o tali e fo‘i fehu‘i kotoa pē, pe fakangata ‘aupito ‘ene ongo‘i puputu‘ú.¹ Ko ia na‘á ne feinga ke nofo ofi ki he ‘Otuá. Na‘á ne lau ‘ene Tohi Tapú, falala ki he mālohi ‘o Sisū Kalaisi ke fakamo‘ui iá, pea mo talangofua ki he fekau ‘a e ‘Eikí ke ‘oua na‘á ne kau ki ha siasí.

Hangē ko e tokolahi ‘i honau feitu‘ú kau ai ‘ene tamai, na‘e tui ‘a Siosefa ‘e lava ‘e he ‘Otuá ‘o fakahā mai e ‘iló ‘o fakafou ‘i ha me‘a hangē ko e tokotokó mo ha ngaahi fo‘i maka, ‘o hangē ko ia na‘á Ne fai kia Mōse, ‘Ēlone pea mo ha ni‘ihi kehe ‘i he Tohi Tapú.² ‘I he ‘aho ‘e taha, lolotonga e tokoni ‘a Siosefa ke keli e vaitupu ‘a e kaungā‘apí, na‘á ne mā‘u ha fo‘i maka na‘e tanu ‘i he kelekelé. Na‘e ‘ilo‘i foki ‘e Siosefa na‘e fa‘a faka‘aonga‘i ‘e he kakaí ha ngaahi fo‘i maka makehe ke kumi ‘aki ha me‘a ne mole pe fūfuu‘i, ko ia na‘á

ne fifili pe kuó ne mā‘u nai ha fo‘i maka pehē. ‘I he‘ene siofi iá, na‘á ne mamata ki ha ngaahi me‘a ne ‘ikai lava ke sio ki ai e mata fakanatulá.³

Na‘e mālie‘ia e kau mēmipa ‘o e fāmilí ‘i he me‘afoaki ‘a Siosefa ke faka‘aonga‘i e fo‘i maka kikité, ‘o nau lau ko ha faka‘ilonga ia ‘o e hōifua fakalangi.⁴ Neongo na‘á ne mā‘u e me‘afoaki ‘o ha tangata kikite, ka na‘e kei ta‘epa-u‘ia pē ‘a Siosefa pe na‘e hōifua mai e ‘Otuá kiate ia. Na‘e ‘ikai ke ne kei ongo‘i e fakamolemole mo e nonga na‘á ne mā‘u hili ‘ene me‘a-hā-mai ‘o e Tamai mo e ‘Aló. Ka na‘á ne fa‘a ongo‘i halaia koe‘uhi ko hono ngaahi vaivaí mo e tōnounou.⁵

‘I he ‘aho 21 ‘o Sepitema 1823, na‘e tokoto ‘ā‘ā pē ‘a e talavou ta‘u hongofulu mā fitu ko Siosefā ‘i he lokimohe he ‘ató, na‘á ne mohe ai mo hono ngaahi tokouá. Na‘á ne ‘ā fuoloa he pō ko iá ‘o fanongo ki he talatalanoa hono fāmilí ki he ngaahi siasí kehekehé mo e ngaahi tokāteline ne nau ako‘í. Ka kuo longonoa e falé he kuo mohe ‘a e tokotaha kotoa.⁶

‘I he fakapo‘uli ‘o hono lokí, na‘e kamata ke lotu ‘a Siosefa, ‘o tautapa fakamātoato ki he ‘Otuá ke fakamolemole‘i ‘ene ngaahi angahalá. Na‘á ne faka‘amu ke ne fetu‘utaki mo ha talafekau fakalangi, ke ne fakapapau‘i mai ki ai hono tu‘unga he ‘ao ‘o e ‘Eikí, mo ‘omi kiate ia e ‘ilo ki he ongoongolefi na‘e tala‘ofa ange ki ai ‘i he vao‘akaú. Na‘e ‘ilo ‘e Siosefa kuo tali ‘e he ‘Otuá ‘ene ngaahi lotú kimu‘a, pea na‘á ne falala kakato te Ne toe ‘omi ha tali.

Lolotonga e lotu ‘a Siosefā, na‘e ‘asi ha maama ‘i hono ve‘e mohengá, pea na‘e ‘āsili ‘ene uló ‘o a‘u ki he‘ene kápui ‘a e lokí. Na‘e hangā hake ‘a Siosefa ‘o mamata ki ha ‘āngelo na‘e tu‘u pē he ‘ataá. Na‘e tui ‘e he ‘āngeló ha pulupulu fā‘atā hinehina na‘e a‘u pē ki hono fasi-‘a-nimá pea mo hono kupu‘i va‘é. Na‘e ha‘u meiate ia ‘a e māmá, pea na‘e ulo hono fofongá ‘o hangē ha ‘uhilá.

Ne 'uluaki ilifia 'a Siosefa, ka na'e 'ikai hano taimi kuo nofo'ia ia 'e ha ongo'i nonga. Na'e ui 'e he 'angeló hono hingoá mo ne fakafe'iloaki ange ko Molonai ia. Na'á ne pehē kuo fakamolemole'i 'e he 'Otuá e ngaahi angahala 'a Siosefá, pea 'oku 'i ai ha ngāue ke ne fai. Na'á ne fakahā ange 'e 'iloa e hingoa 'o Siosefá 'i he leleí mo e koví 'i he lotolotonga 'o e kakai kotoa pē.⁷

Na'e fakamatala 'a Molonai 'o kau ki ha 'ū lau'i peleti koula na'e tanu 'i ha mo'unga ofi ange pē. Na'e tongitongi 'i he 'ū lau'i peletí e lekooti 'o ha kakai he kuonga ne nau nofo ai 'i he Ongó 'Ameliká. Na'e fakamatala e lekōtí ki honau tupu'angá kae pehē ki he 'a'ahi 'a Sīsū Kalaisi kiate kinautolú, mo Ne ako'i ange e kakato 'o 'Ene ongoongoleleí.⁸ Na'e pehē 'e Molonai, na'e tanu fakataha mo e 'ū lau'i peletí, ha ongo fo'i maka kikite, 'a ia na'e ui 'e Siosefa kimui ange ko e 'Ulimí mo e Tumemí, pe ongo liliu leá. Kuo teuteu'i 'e he 'Eikí e ongo maká ni ke tokoni kia Siosefa 'i hono liliu 'o e lekōtí. Na'e fakama'u fakataha e ongo fo'i maká 'o fakapipiki ki ha sifa-fatafata.⁹

'I he toenga 'o e 'a'ahi ko ia 'a Molonái, na'á ne lau ange ai ha ngaahi kikite mei he tohi 'a 'Isaiá, Siolí, Malakái pea mo Ngāué 'i he Tohi Tapú. Na'á ne fakamatala'i ange 'oku vave ke hā'ele mai 'a e 'Eikí pea he 'ikai lava 'e he fa'ahinga 'o e tangatá 'o fakahoko e taumu'a 'o hono fakatupu kinautolú, kae 'oua kuo fakafou e fuakava 'a e 'Otuá he kuongamu'á.¹⁰ Na'e fakahā 'e Molonai kuo fili 'a Siosefa 'e he 'Otuá ke ne fakafou 'a e fuakavá, pea kapau te ne fili ke tui faivelenga ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ko ia 'a e tokotaha te ne fakahaa'i e lekooti 'i he 'ū lau'i peletí.¹¹

Kimu'a pea mavahé, na'e talaange 'e he 'angeló kia Siosefa ke ne tokanga'i e 'ū lau'i peletí pea 'oua na'a fakahaa'i ia ki ha taha tuku-kehe 'o ka toki fakahinohino'i ange, mo fakatokanga ange 'e faka'auha ia 'o kapau 'e talangata'a ki he fale'i ko 'ení. Na'e toe fakatahataha mai e māmá kia Molonai pea na'á ne 'alu hake leva ki he langí.¹²

'I he kei tokotokoto 'a Siosefá 'o fakakaukau ki he me'a-hā-maí, na'e toe maamangia e lokí pea toe 'asi ange 'a Molonai, 'o 'oange e pōpoaki tatau kuó ne fai kimu'á. Hili iá na'á ne mavahe, ka na'á ne toe 'asi faka'osi mai 'o 'oange 'a e pōpoaki tatau pē ko hono tu'o tolú.

Na'á ne pehē ange, "Ko 'eni 'e Siosefa, tokanga. 'I ho'o a'u ki he 'ū lau'i peletí, 'e fonu ho 'atamaí 'i he fakapo'uli, pea 'e nofo'ia ho 'atamaí 'e he ngaahi kovi kotoa pē, ke ta'ofi koe mei ha'o tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá." Na'e tatakí 'e Molonai 'a Siosefa ki ha taha 'e pou pou kiate iá,

peá ne tapou ange ke ne fakamatala ki he'ene tamaí 'o kau ki he'ene ngaahi me'a-hā-maí.

Na'e palómesi ange 'a e 'angeló, "Te ne tui ki he me'a kotoa pē te ke lea'aki."¹³

'I he pongipongi hono hokó, na'e 'ikai lea 'a Siosefa ia 'o fekau'aki mo Molonai, neongo na'á ne 'ilo'i na'e tui foki 'ene tamaí ki he ngaahi me'a-hā-maí mo e kau 'angeló. Ka 'i he pongipongi ko iá na'á ne ututa'u ai mo 'Alavini ha ngoue ofi ange pē.

Na'e faingata'a 'a e ngāué. Na'e feinga 'a Siosefa ke tulituli hake ki hono tokouá 'i he'ena tu'usi 'aki 'ena helé 'a e keleni kuo tupu lalahí. Ka na'e 'ikai mamohē he pō ko iá tupu mei he ngaahi 'a'ahi ange 'a Molonái, pea na'e toutou foki 'ene fakakaukau ki he lekooti fakakuonga mu'á mo e tafungofunga ne tanu aí.

Na'e 'ikai fuoloa kuo tu'u 'ene ngāué, pea na'e fakatokanga'i mai 'e 'Alavini. Na'á ne ui ange kia Siosefa, "Kuo pau ke tulituli 'eta ngāué telia na'a 'ikai 'osi e me'a ke ta faí."¹⁴

Na'e feinga 'a Siosefa ke ngāue mālohi ange mo vave

ange, ka neongo pe ko e hā 'ene me'a na'e faí, na'e 'ikai pē lava ke ne a'u hake kia 'Alavini. Ne 'ikai fuoloa, kuo fakatokanga'i 'e Siosefa ko e Lahí 'a e tea e fofonga 'o Siosefá pea kuo 'ikai toe fai 'ene ngāué. Na'á ne pehē na'e puke hono fohá ko ia na'á ne talaange ke, "Alu ki 'api."

Na'e talangofua 'a Siosefa ki he'ene tamaí ko ia na'á ne feinga foki ai ki fale. Ka 'i he'ene feinga ke kolosi he 'aá, na'á ne tō ai ki he kelekelé, kuó ne ongosia.

'I he'ene kei tokoto ai ke ma'u hano ivi, na'á ne mamata hake kia Molonai 'oku tu'u hifo 'i 'olunga 'iate ia, 'o takatakai 'iate ia ha maama. Na'á ne fehu'i ange, "Ko e hā na'e 'ikai ke ke tala ai ki ho'o tamaí e me'a ne u fakahā atu?"

Na'e pehēange 'e Siosefa na'e manavasi'i telia na'a 'ikai tui ange kiate ia 'ene tamaí.

Na'e fakapapau'i ange 'e Molonai, "E tui atu," pea na'á ne toe fakahā ange 'a e pōpoaki tatau pē mo ia mei he pō kimu'á.¹⁵

Na'e tangi 'a Siosefa ko e Lahí, 'i he fakamatala ange hono fohá 'o kau ki he 'angeló mo 'ene pōpoaki. Na'á ne talaange, "Ko ha me'a-hā-maí ia mei he 'Otuá. Talangofua ki ai."¹⁶

Na'e 'alu leva 'a Siosefa ki he tafungofungá. Lolotonga e poó, na'á ne fakahaa'i ange ha me'a-hā-maí 'o e feitu'u na'e fūfuu'i ai e 'ū lau'i peletí, ke ne 'ilo'i e feitu'u ke 'alu ki aí. Na'e kau 'eni he fo'i tafungofunga mā'olunga taha he feitu'ú ni, pea na'e meimei maile 'e tolu mo hono 'apí. Na'e tanu 'a e 'ū lau'i peletí 'i lalo 'i ha fu'u maka lahi

Na'e fakahā 'e Molonai kia Siosefa kuo fili 'e he 'Otuá 'a Siosefa ke ne fakafou 'a e fuakavá, pea kapau te ne fili ke tui faivelenga ki he ngaahi fekau 'a e 'Otuá, ko ia 'a e tokotaha te ne fakahaa'i e lekooti 'i he 'ū lau'i peletí.

Ofi ki Palemaila, Niu 'Ioké, 'oku meimei ke maile 'e tolu fakatonga-hahake (kilomita 'e 4.8) 'a e Mo'unga Komolá ki he faama 'a e fāmili Sāmītá. Na'e 'ilo'i e Siosefa 'a e feitu'u ke 'alu 'o kumi ai e 'ū lau'i peleti 'o e Tohi 'a Molomoná na'e tanu ai koe'uhí na'e 'osi fakahā ange 'e Molonai e mo'ungá 'i ha me'a-hā-mai.

fuopotopoto, 'i he tafa'aki fakahihifo 'o e tafungofungá, ofi pē ki he tumutumú.

Na'e fakakaukau 'a Siosefa ki he 'ū lau'i peleti 'i he'ene luelué. Neongo na'á ne 'ilo'i na'e toputapu ia, ka na'e faingata'a ke 'oua te ne ta'e fifili ki hono mahu'inga fakapa'angá. Kuó ne 'osi fanongo ha ngaahi talanoa kau ki ha ngaahi makakoloa ne fūfuu'i pea le'ohi 'e ha kau le'o fakalaumālie, ka na'á ne fakamatala'i na'e kehe 'a Molonai ia mo e 'ū lau'i peleti mei he ngaahi talanoa ko iá. Ko Molonai, ko ha tala-fekau fakalangi ia ne fili 'e he 'Otuá ke ne malu'i 'o 'oatu 'a e lekōtí ki He'ene tangata kikité. Pea na'e mahu'inga 'aupito e 'ū lau'i peleti, 'o 'ikai koe'uhí ko 'ene koulá, ka koe'uhí ko 'enau fakamo'oni kia Sisū Kalaisí.

Ka na'e 'ikai tuku ai e fakakaukau 'a Siosefa ko 'eni kuó ne 'ilo e feitu'u 'e ma'u ai ha makakoloa fe'unga ke fakatau- 'atāina'i 'aki hono fāmili mei he nofo masivá.¹⁷

'I he a'u atu 'a Siosefa ki he tafungofungá, na'á ne kumi ki he feitu'u na'e mamata ki ai 'i he me'a-hā-mai pea kamata ke ne keli e lalo fu'u maká kae 'oua ke 'asi hake hono tapá. Na'á ne ma'u leva ha fu'u va'akau, 'o ne faka'aonga'i ia ke kape'i hake 'aki e fu'u maká 'o ue'i ki he tafa'aki.¹⁸

Na'e 'i lalo ai ha puha, na'e ngaohi hono holisí mo e faliki mei he maká. 'I he vakai 'a Siosefa ki lotó, na'á ne mamata ai ki he 'ū lau'i peleti koulá, ongo fo'i maka kikité pea mo e sifa-fatafatá.¹⁹ Na'e tongitongi 'i he 'ū lau'i peleti ha tohi fakakuonga mu'a pea fakama'u fakataha'i he tafa'aki 'aki ha fo'i mama 'e tolu. Na'e meimei ke 'inisi 'e ono 'a e maokupu 'o e lau'i peleti takitaha kae 'inisi 'e valu hono lōloá, pea manifi foki. Na'e 'i ai foki ha kongá 'o e 'ū lau'i peleti na'e kei fakama'u, ke 'oua na'a lava ha taha 'o lau.²⁰

Na'á ne ofo he'ene toe fakakaukau atu ki he mahu'inga fakapa'anga 'o e 'ū lau'i peleti. Na'á ne kakapa atu ke ala ki he 'ū lau'i peleti—ka na'á ne ongo'i hangē na'e lulu'i iá.

Na'á ne hamusi mai hono nimá peá ne toe ala atu ki he 'ū lau'i peleti, pea na'e toe lulu'i ia.

Na'á ne kaila, "Ko e hā 'oku 'ikai ke u lava ai 'o ma'u 'a e tohi ni?"

Na'e tali mai 'e ha le'o, "Koe'uhí 'oku te'eki ai ke ke tauhi e ngaahi fekau 'a e 'Otuá."²¹

Na'e tafoki hake 'a Siosefa 'o sio kia Molonai. Tuai-e-kemo kuó ne manatu'i e pōpoaki mei he pō kimu'á pea mahino kuo ngalo 'iate ia e taumu'a totonu 'o e lekōtí. Na'e kamata ke ne lotu, pea na'e fakaake hono 'atama'i mo hono laumālie ki he Laumālie Mā'oni'oní.

Na'e fekau ange 'e Molonai, "Vakai." Na'e toe hoko ha mata-me'a-hā-mai kia Siosefa pea na'á ne vakai atu 'oku 'ākilotoa 'a Sētane 'a ha kau tau tokolahi ta'e fa'alaua. Na'e fakahā ange 'e he 'āngeló, "Oku hanga 'e he ngaahi me'á ni kotoa, 'a e lelei mo e koví, 'a e mā'oni'oní mo e ta'ema'á, 'o fakahā'i e nāunau 'o e 'Otuá pea mo e mālohi 'o e fakapo'ulí, pea ke ke 'ai 'a e ongo mālohi 'e ua pea 'oua 'aupito na'a tākiekina pe ikuna'i koe 'e he tokotaha angakoví."

Na'á ne fakahinohino 'i 'a Siosefa ke fakama'a hono lotó pea fakamālohia hono 'atama'i ke ne ma'u 'a e lekōtí. Na'e fakamatala'i ange 'e Molonai, "Kapau 'e fie ma'u ke ma'u mai e ngaahi me'a toputapú ni, kuo pau ke fai ia 'i he lotu mo e talangofua faivelenga ki he 'Eikí. 'Oku 'ikai 'i heni ia ke ma'u ai ha koloa pe tu'umālie koe'uhí ko e lāngilangi 'o e māmaní. Na'e fakama'u ia 'i he lotu 'o e tuí."²²

Na'e fehu'i ange 'e Siosefa pe ko e fē taimi te ne ma'u ai e 'ū lau'i peleti.

Na'e talaange 'e Molonai, "I he 'aho uofulu mā ua 'o Sepitema ka hokó, kapau te ke 'omi e tokotaha totonú ke mo omi."

"Ko hai e tokotaha totonú?" ko e fehu'i ange ia 'a Siosefa. "Ko ho ta'okete lahí."²³

Talu mei he kei si'i 'a Siosefa mo 'ene 'ilo'i te ne lava 'o falala ki hono ta'oketē. Ko e ta'u uofulu mā nima ia 'o 'Alavini, pea na'e mei malava pē ke 'ai ha'ane faama kapau na'á ne fie ma'u. Ka na'á ne fili ke nofo he faama fakafāmilí he na'e loto ke ne tokoni ki he'ene ongomātu'á ke malu 'enau nofó mo honau 'apí 'i he'enau faka'au ke motu'a angé. Ko ha tokotaha fakamātoato mo ngāue mālohi ia pea na'e 'ofa mo sai'ia 'aupito ai 'a Siosefa.²⁴

Mahalo na'e ongo'i 'e Molonai na'e fie ma'u 'e Siosefa e potu mo e mālohinga hono ta'oketē ke ne a'usia ai e tu'unga 'e lava ke fakafalala ange ai 'e he 'Eikí kiate ia e 'ū lau'i peletí.

Na'e foki 'a Siosefa ki 'api he efiāfi ko iá kuó ne ongosia. Ka na'e ha'oha'o mai hono fāmilí ki hono tafa'akí he'ene hū atu pē he matapaá, ko 'enau fie 'ilo ki he me'a na'á ne ma'u 'i he tafungofungá. Na'e kamata fakamatala ange 'a Siosefa 'o kau ki he 'ū lau'i peletí, ka na'e motuhi mai 'e 'Alavini 'ene fakamatalá he na'á ne fakatokanga'i mai e mata'i hela'ia 'a Sioséfá.

Na'á ne talaange, "Tau mohe, he te tau 'ā pongipongia 'o ō ki he ngāué." 'E lahi e taimi he 'aho hokó ke nau fanongo ai ki he toenga 'o e talanoa 'a Sioséfá. Na'á ne talaange, "Kapau 'e teuteu'i kimu'a 'e he Fine'eikí e me'a-tokoni efiāfi, 'e 'i ai leva ha taimi lahi ke tau nofo hifo ai 'o fanongo ki ho'o fakamatalá."²⁵

'I he efiāfi hokó, na'e vahevahe ange 'e Siosefa e me'a na'e hoko 'i he tafungofungá, pea na'e tui ki ai 'a 'Alavini. Ko 'Alavini e foha lahi 'o e fāmilí, pea na'á ne ongo'i ha'isia ma'u pē ki he lelei fakatu'asino 'a 'ene mātu'a kuo faka'au ke na toulekeleká. Na'á ne 'osi kamata langa mo hono ngaahi tokouá ha fale lahi ange mo'ó e fāmilí ke nau fiamālie lahi ange ai.

Hangē 'eni ia ko Siosefa na'á ne tokanga'i 'enau me'a fakalaumālié. Na'á ne puke e tokanga 'a e fāmilí he pō ki he pō 'i he'ene talanoa fekau'aki mo e 'ū lau'i peleti koulá mo e kakai ne nau tohi iá. Na'e toe vāofi ange 'a e fāmilí pea na'e melino mo fiefia honau 'apí. Na'e ongo'i 'e he taha kotoa pē na'e 'amanaki ke hoko ha me'a faka'ofa'ofa.²⁶

Ka 'i ha pongipongi 'e taha 'o e fa'ahita'u fakatōlau, 'ikai ke a'u 'o māhina 'e ua mei he 'a'ahi 'a Molonai, na'e foki mai 'a 'Alavini ki 'api ko e langa lahi hono ketē. Na'e punou pē he lahi e langá 'o ne kole ki he'ene tamaí ke fai ha ui tokoni. Faifai pea a'u ange 'a e toketaá 'o ne 'oange kia 'Alavini ha faito'o hangē ha sioká, ka na'e faka'au ke toe kovi ange ia ai.

Na'e lau 'aho e tokoto 'a 'Alavini 'i hono mohengá 'o faingata'a'ia he langá. 'I he'ene 'ilo mahalo te ne mālōlō, na'á ne ui 'a Siosefa ke ha'u kiate ia. Na'e talaange 'e 'Alavini, "Fai e me'a kotoa pē te ke lava 'i ho mālohí, ke ma'u e 'ū lekōtí. Faivelenga 'i hono ma'u mai e fakahinohinó pea tauhi e fekau kotoa pē 'oku 'oatu kiate koé."²⁷

Na'e 'ikai fuoloa mei ai kuó ne si'i mālōlō pea na'e huki-tonu e faingata'á honau 'apí. Na'e pehē 'e ha faifekau he

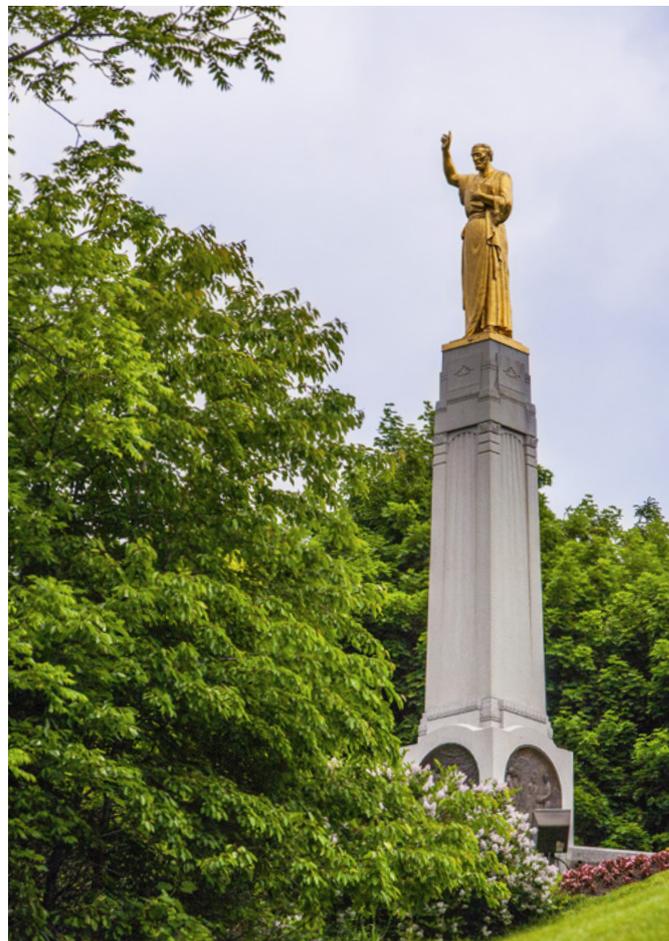
me'afaka'eikí, kuo 'alu 'a 'Alavini ki heli peá ne faka'aonga'i 'ene maté ke fakatokanga ai ki he ni'ihí kehé 'o kau ki he me'a 'e hokó kapau he 'ikai tokoni'i kinautolu 'e he 'Otuá. Na'e 'ita lahi 'a Siosefa ko e Lahí. Ko ha talavou lelei hono fohá pea na'e 'ikai ke ne tui 'e fakamala'ia'i ia 'e he 'Otuá.²⁸

Na'e 'ikai toe fai ha talanoa ki he 'ū lau'i peletí 'i he mālōlō 'a 'Alavini. Na'á ne pou pou lahi ki he uiui'i fakalangi 'o Sioséfá pea na'e fakalanga mamahi kiate kinautolu ha talanoa ki ai. Na'e 'ikai kei makātaki'i ia 'e he fāmilí.

Na'e 'ofa lahi 'a Siosefa kia 'Alavini pea na'e faingata'a taha kiate ia si'ene mālōlō. Kuó ne 'amanaki ke fakafalala ki hono ta'oketē ke tokoni ange 'i hono ma'u 'o e lekōtí. Kuó ne ongo'i li'ekina he taimí ni.²⁹

'I he hokosia e 'aho ke toe foki ai 'a Siosefa ki he tafungofungá, na'á ne 'alu tokotaha pē. Na'e 'ikai ke ne fakapapau'i pē 'e 'oange 'e he 'Eikí e 'ū lau'i peletí he na'e 'ikai 'alu mo

'Oku tu'u ha 'imisi maka 'o Molonai 'i he tumu'aki 'o e Mo'unga Komolá ke fakamanatu e feitu'u na'e fuofua mamata ai 'a Siosefa Sāmita ki he 'ū lau'i peleti 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he 'aho 22 'o Sepitema, 1823, pea ma 'u kinautolu 'i he hili pē ha ta'u 'e fā mei ai.

'Alavini. Ka na'á ne fakakaukau te ne lava 'o tauhi e fekau kotoa pē kuo 'oange 'e he 'eikí, hangē ko e na'ina'i hono ta'oketē. Na'e mahino e fakahinohino ki hono ma'u 'o e 'ū lau'i peletí. Na'e talaange 'e he 'āngeló, "Kuo pau ke ke to'o hake ia 'o ke hangatonu leva ki 'api 'o loka'i ia."³⁰

Na'á ne kape'i hake e fu'u maká 'i he tafungofungá, 'o ne ala hifo ki he puha maká 'o to'o hake 'a e 'ū lau'i peletí. Na'e ha'u ki he'ene fakakaukau na'e mahu'inga foki mo e 'ū me'a kehe 'i he puhá, pea na'e totonu ke ne fūfuu'i kinautolu kimu'a peá ne toki mavahé. Na'á ne tuku hifo ki lalo e 'ū lau'i peletí ka ne tafoki ke 'ufi'ufi e puhá. 'I he'ene hanga mai ki he 'ū lau'i peletí, kuo pulia ia. Na'á ne hoha'a 'o ne tō tū'ulutui 'o tautapa ke 'ilo'i pe ko fē kinautolu.

Na'e hā ange 'a Molonai 'o talaange kia Siosefa 'oku 'ikai pē ke ne muimui ki he fakahinohinó. Na'e 'ikai ngata pē he'ene tuku ki lalo e 'ū lau'i peletí, ka kuó ne tafoki foki 'o 'ikai ke ne sio ki ai. Neongo e loto vēkeveke e talavou kikitē ke fai e ngāue 'a e 'Eikí, ka na'e 'ikai ke ne lava 'o malu'i e lekooti fakakuongamu'á.

Na'e loto mamahi 'a Siosefa 'iate ia pē, ka na'e fakahinohinó ia 'e Molonai ke ne toe foki mai ki he 'ū lau'i peletí he ta'u hokó. Na'á ne ako'i lahi ange 'o kau ki he palani 'a e 'Eikí ki he pule'anga 'o e 'Otuá pea mo e ngāue ma'ongo- 'ongo kuo kamata fakahokó.

Hili e mavahe 'a e 'āngeló, na'e lue fakatoupikoi hifo 'a Siosefa he tafungofungá, ko e hoha'a pe ko e hā nai e fakakaukau hono fāmilí he'ene foki hala'atā atu ki honau 'apí.³¹ Ne nau tatali mai kiate ia he'ene hū atu ki falé. Ne fehu'i atu leva 'e he'ene tamaí pe kuó ne ma'u e 'ū lau'i peletí.

Na'á ne pehē mai, "Ikai. Na'e 'ikai ke u lava 'o ma'u ia."

"Na'á ke sio ki ai?"

"Na'á ku sio ki ai ka na'e 'ikai ke u lava 'o 'ave ia."

Na'e talaange 'e Siosefa ko e Lahí, "Kapau ko au koe, ne u 'osí 'ave ia 'e au."

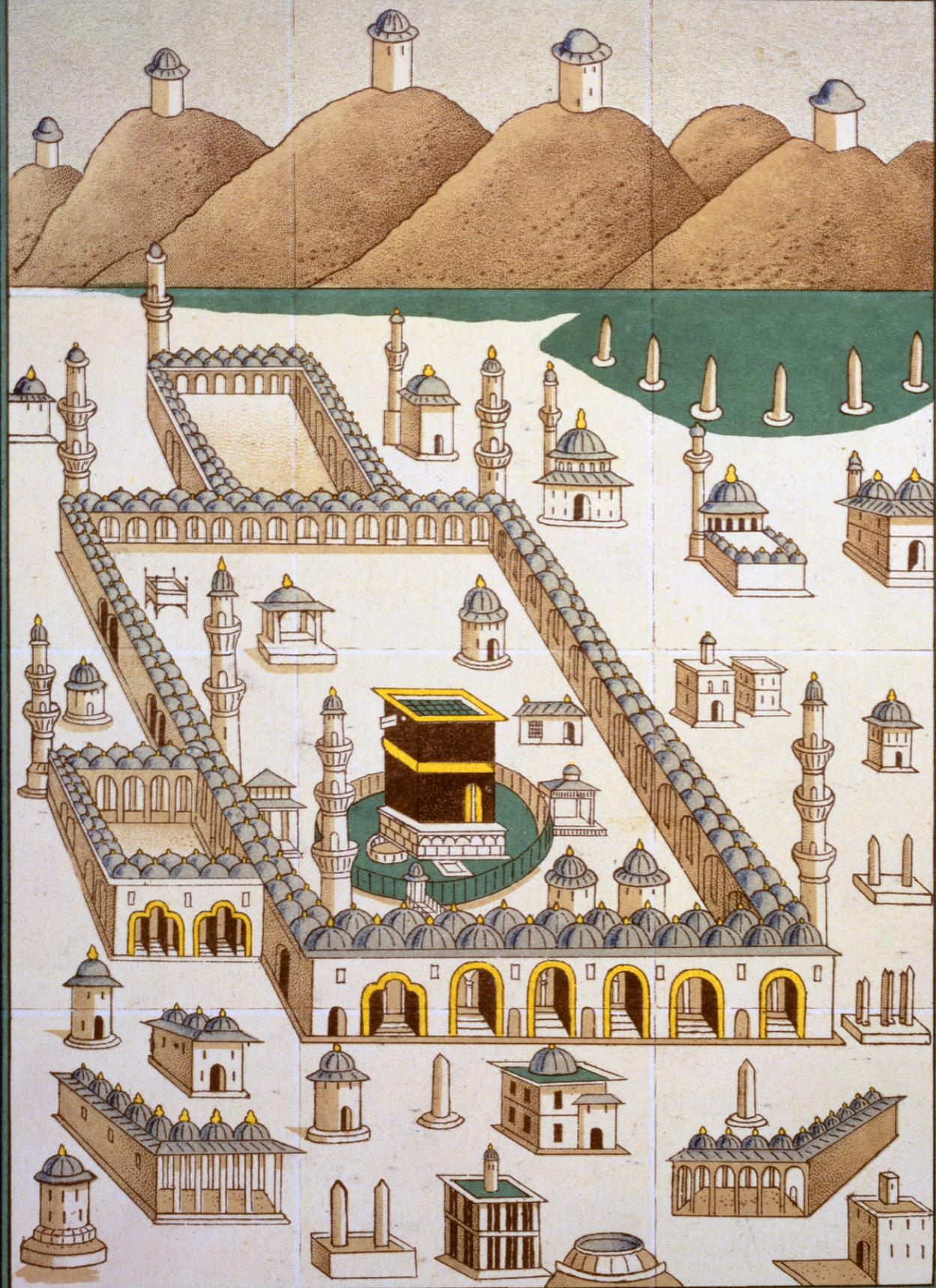
Na'e talaange 'e Siosefa, "'Oku 'ikai ke ke 'ilo ho'o leá. Na'e 'ikai ke u lava 'o ma'u kinautolu he na'e ta'ofi au 'e he 'āngelo 'a e 'Eikí."³² ■

E ma'u atu ha lisi kakato 'o e ngaahi ma'ūanga tokoní 'i he Lea faka-Pilitāniá 'i he saints.lds.org.

'Oku 'uhinga e fōi lea *Tefito* 'i he ngaahi fakamatalá ki ha ngaahi fakamatala lahi ange 'i he 'initanetí 'i he kaumaonioni.lds.org

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 4–5, 'i he *JSP*, H1:220 (draft 2); Joseph Smith History, circa Summer 1832, 1, 'i he *JSP*, H1:11.
- "Joseph Smith as Revelator and Translator," 'i he *JSP*, MRB:xxi; Turley, Jensen, mo Ashurst-McGee, "Joseph the Seer," 49–50; vakai foki, *Mōsaia* 8:17; 'Alamā 37:6–7, 41; pea mo e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 10:1, 4 (Revelation, Spring 1829, 'i he josephsmithpapers.org).
- Bushman, *Rough Stone Rolling*, 48–49; Bushman, "Joseph Smith as Translator," 242. **Tefitō:** Ongo Fo'i Maka Kikitē
- Lucy Mack Smith, History, 1845, 95; vakai foki, 'Alamā 37:23.
- Joseph Smith History, circa Summer 1832, 4, 'i he *JSP*, H1:13–14; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:28–29; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 5, 'i he *JSP*, H1:218–20 (draft 2).
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [10].
- Joseph Smith History, circa Summer 1832, 4, 'i he *JSP*, H1:13–14; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:29–33; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 5, 'i he *JSP*, H1:218–22 (draft 2); Pratt, *Interesting Account*, 6, in *JSP*, H1:524; Hyde, *Ein Ruf aus der Wüste*, 17–20. **Tefitō:** 'Angelo ko Molonai
- Joseph Smith, Journal, Nov. 9–11, 1835, 'i he *JSP*, J1:88.
- Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:35; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 5, 'i he *JSP*, H1:222 (draft 2); Joseph Smith History, circa Summer 1832, 4, 'i he *JSP*, H1:14; Oliver Cowdery, "Letter IV," *LDS Messenger and Advocate*, Feb. 1835, 1:65–67; Turley, Jensen, and Ashurst-McGee, "Joseph the Seer," 49–54; "Mormonism—No. II," *Tiffany's Monthly*, July 1859, 164. **Tefitō:** Ongo Fo'i Maka Kikitē
- Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:36–41; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 5–6, 'i he *JSP*, H1:222–26 (draft 2); Joseph Smith, Journal, Nov. 9–11, 1835, 'i he *JSP*, J1:88–89.
- Oliver Cowdery, "Letter IV," *LDS Messenger and Advocate*, Feb. 1835, 1:78–79; Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [11].
- Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:42–43; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 6, 'i he *JSP*, H1:226 (draft 2).
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [10]–[11]; Oliver Cowdery, "Letter IV," *LDS Messenger and Advocate*, Feb. 1835, 1:79–80; Oliver Cowdery, "Letter VII," *LDS Messenger and Advocate*, July 1835, 1:156–57; Joseph Smith—History 1:44–46; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 6–7, 'i he *JSP*, H1:230–32 (draft 2); Joseph Smith, Journal, Nov. 9–11, 1835, 'i he *JSP*, J1:88–89.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [11]; vakai foki, Smith, *William Smith on Mormonism*, 9.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [11]; Smith, *Biographical Sketches*, 82; Joseph Smith—History 1:48–49; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 7, 'i he *JSP*, H1:230–32 (draft 2); Joseph Smith, Journal, Nov. 9–11, 1835, 'i he *JSP*, J1:89.
- Joseph Smith, Journal, Nov. 9–11, 1835, 'i he *JSP*, J1:89.
- Oliver Cowdery, "Letter VIII," *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1835, 2:195–97. **Tefitō:** Kumi Makakoloá
- Oliver Cowdery, "Letter VIII," *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1835, 2:195–97; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:51–52; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 6–7, 'i he *JSP*, H1:230–32 (draft 2); vakai foki, Packer, "A Study of the Hill Cumorah," 7–10.
- Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:52; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 7, 'i he *JSP*, H1:232 (draft 2). **Tefitō:** 'Ū Lau'i Peleti Koulá
- Joseph Smith, "Church History," *Times and Seasons*, Mar. 1, 1842, 3:707, 'i he *JSP*, H1:495.
- Oliver Cowdery, "Letter VIII," *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1835, 2:197–98; vakai foki, Pratt, *Interesting Account*, 10, 'i he *JSP*, H1:527–29.
- Oliver Cowdery, "Letter VIII," *LDS Messenger and Advocate*, Oct. 1835, 2:198–99.
- Knight, *Reminiscences*, 1; Joseph Smith, Journal, Nov. 9–11, 1835, 'i he *JSP*, J1:89; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:53–54; Joseph Smith History, 1838–56, volume A-1, 7, in *JSP*, H1:232–34 (draft 2); vakai foki, Jessee, "Joseph Knight's Recollection of Early Mormon History," 31.
- Joseph Smith, Journal, Aug. 23, 1842, 'i he *JSP*, J1:116–17.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 3, [12]; book 4, [3]; Smith, *Biographical Sketches*, 83.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 4, [1]–[3]; Smith, *Biographical Sketches*, 86–87; vakai foki Lucy Mack Smith, History, 1845, 89; and Bushman, *Refinement of America*, 425–27. **Tefitō:** Fāmili 'o Siosefa ko e Lahí mo Lusi Meki Sāmīta
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 4, [3]–[5].
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 4, [6]–[8]; "Wm. B. Smith's Last Statement," *Zion's Ensign*, Jan. 13, 1894, 6.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 4, [7]; Joseph Smith, Journal, Aug. 23, 1842, in *JSP*, J2:116–17.
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 4, [2]–[3].
- Lucy Mack Smith, History, 1844–45, book 4, [2]–[3]; Smith, *Biographical Sketches*, 85–86; Knight, *Reminiscences*, 1; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:54; Lucy Mack Smith, History, 1845, 88; vakai foki, Jessee, "Joseph Knight's Recollection of Early Mormon History," 31.
- Smith, *Biographical Sketches*, 86.

MA'U HA MAHINO KI

ʻIsilamī

Fai 'e Daniel C. Peterson

Palōfesa 'i he Ako Faka-'Isilamī mo e Faka-'Alepeá, 'Univēsi Pīlikihami 'longí

Fakahinohino: Koe'uhí ko e mahu'inga ke mahino kiate kitautolu e kakai 'o e ngaahi tui fakalotu kehé, na'e ongo'i 'e he kau taki 'o e Siasí 'oku lelei ke 'omi ha vakai fakalukufua 'o e hisitōlia mo e ngaahi akonaki 'a 'Isilamī, ko e tui fakalotu tokolahi taha hono ua 'i māmaní.

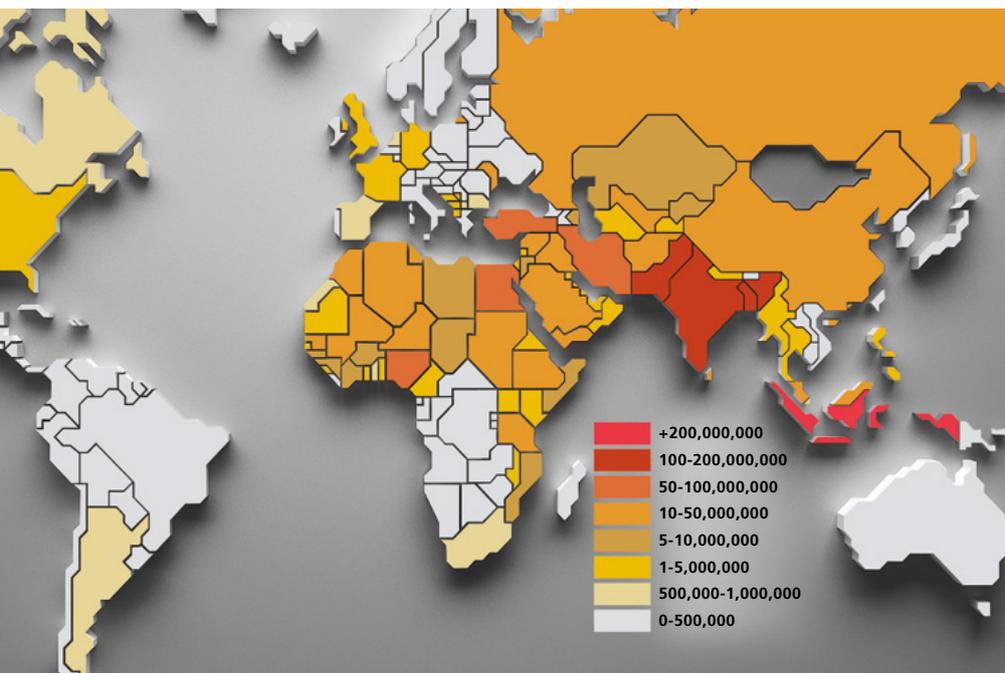
‘ he 'uhinga lelei pe kovi, 'oku 'ikai ha 'aho 'e 'osi atu ta'e 'asi e kau 'Isilamī mo e kau Mosilemī 'i he 'ulu'i ongoongó. 'Oku mahino 'a e fifili mo e hoha'a ha tokolahi 'o e kakai 'oku 'ikai kau ki he Mosilemī—kau ai e Kāingalotu 'o e Siasí. 'Oku 'i ai nai ha me'a 'oku tau tatau ai mo hotau ngaahi kaungā'api Mosilemī? 'E lava nai ke tau mo'ui mo ngāue fakataha?

'Uluakí, 'e 'aonga ha kī'i puipuitu'a fakahisitōlia:

'I he 610 AD, na'e 'i ai ha tangata 'Alepea matu'otu'a mo fefakatau'aki koloa ko hono hingoá ko Mohāmeti, na'á ne kaka 'i he 'otu mo'unga ki 'olunga 'i hono kolo tupu'anga ko Meká ke fakakaukau loto mo lotu fekau'aki mo e puputu'u fakalotu 'okú ne 'ākilotoa iá. Hili iá, na'á ne pehē na'á ne ma'u ha vīsone na'e ui ai ia ke ne hoko ko ha palōfita ki hono kakai. 'Oku faka'ilonga'i 'e he me'a ko 'enī e kamata'anga 'o e tui fakalotu 'oku 'iloa ko e lotu faka-'Isilamī (Iss-LAAM), ko ha fo'i lea ko hono 'uhingá ko e "angavaivai" (ki he 'Otuá). 'Oku ui e tokotaha tui 'i he 'Isilamī ko ha Mosilemi (MUSS-lim), ko hono 'uhingá ko e "tokotaha angavaivai."

Hili iá, na'e pehē 'e Mohāmeti na'á ne ma'u ha ngaahi fakahā lahi 'o a'u ki he'ene pekiá, 'i ha meimeime ta'u nai 'e 25 kimui ai. Na'á ne tomu'a vahevahe ia mo

Ko ha fakatātā maka mei he senituli 19 'oku hā ai e Kaaba 'i Meká, 'a e kolo na'e fanau'i ai 'a Mohāmetí pea mo e kolo mā'oní'oni taha 'i he mo'ui faka-'Isilamī.

Ko e vahevahe fakamāmani lahi 'o e kau Mosilemi fakatatau ki honau fonuá, 'i he lauimilioná (Pew Research Center, 2009).

e kakai 'i hono koló, 'o fakatokanga fekau'aki mo e ngaahi fakamaau fakalangi 'e hoko maí; 'o lea ki hono kakai ke nau fakatomala mo tokanga'i 'a e kau uitoú, paeá, mo e masivá; mo malanga 'aki e toetu'u fakamāmani lahi 'a e pekiá mo e fakamaau tau-potu 'a e 'Otuá.

Ka na'e toe fakautuutu ange e fakanga mo e fakatanga na'á ne fehanga-hangai mo ia mo hono kau muimui 'o pau ai ke nau hola ki he kolo 'o Metiná, 'a ia 'oku meimei 'aho 'e fá

e fononga kāmeli ki ai ki he tafa'aki fakatokelaú.

Na'e liliu lahi ai e fatongia 'o Mohāmetí.¹ Na'á ne liliu mei he'ene hoko ko ha faifekau mo e faifakatokangá, 'o ne hoko ko ha tokotaha fa'u lao, fakamaau, mo ha taki fakapolitikale 'o ha kolo 'Alepea mahu-inga, mo e Tukui Fonua 'Alepeá kotoa hili ha ngaahi taimi mei ai. Na'e ma'u 'e he kau 'Isilamí mei hono fokotu'u e kolo 'o e kakai tuí 'i he kuonga mu'á, ha tu'unga fakalotu na'e fakatefito 'i he

laó mo e fakamaau totonú 'a ia 'oku kei hoko ia ko e taha 'o honau ngaahi 'ulungaanga makehe mo mahu'ingá.

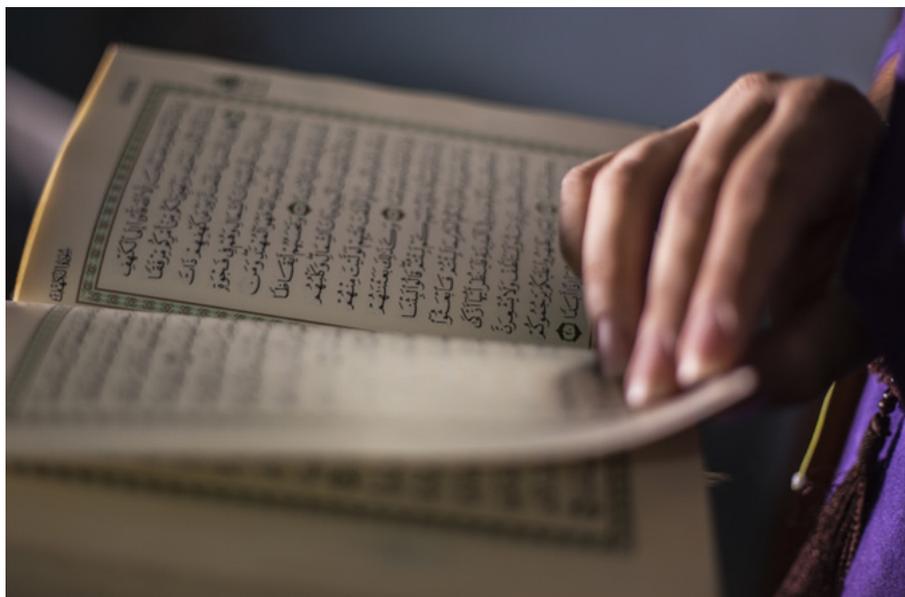
Na'e hoko ha mavahevahe 'i he kau muimui 'a Mohāmetí hili 'ene pekia 'i he 632 AD 'o ma'u ai ha ongo kulupu 'e ua, ne nau mavaeua 'i he fehu'ia pe ko hai 'oku totonu ke ne fetongi ia ko e taki 'o e tui faka-'Isilamí.² Na'e ui e kulupu ne tokolahí ko e Sunni ('oku nau tui ki he *sunna*, pe ko e tō'onga mo'ui 'a Mohāmetí pea 'oku fekau'aki mo e mafao atu e ngaahi me 'a 'o e fakalalakaká). Ko e kongá 'e tahá, na'e tupu ia mei he foha-'i he-fono 'o Mohāmeti ko 'Alí, na'e ui ko e *shí'at 'Alí* (ko e kulupu 'a 'Alí) pea 'oku 'iloa ia 'i he taimí ni ko e Shí'a. 'Oku 'ikai tui tatau 'a e kau Sunni mo e kau Shí'a ('a ia 'oku 'iloa ko e kau Shí'ite pe Kau Mosilemi Shí'i) 'i he'enua pehē ko e tokotaha totonu ke ne fetongi 'a Mohāmeti ko e taki 'o e koló, 'oku totonu ke ma'u ia 'e he tangata fāmili ofi taha 'o e Palōfita ko Mohāmetí, 'a ia ko 'Ali, mo hono kau 'ea-hokó.

Neongo e ngaahi ta'efelotoi ko iá, kuo uouangataha ange e kau 'Isilamí 'i he kau Kalisitiané, 'i he talanoa fekau'aki mo e tui fakalotú. 'Ikai ngata aí, 'i ha ngaahi senituli lahi hili 'a e 800 AD nai, na'e taukave'i 'o pehē ko e fakalalakaka faka-'Isilamí 'a e lelei mo e vave taha 'i he māmānī 'i he ngaahi me'a fakasaienisí, fakafaito'ó, fakafiká, mo e fakafilosefá.

Ngaahi Ma'u'anga Tokoni mo e Tō'onga Mo'ui 'o e Tokāteline Faka-Mosilemi

Na'e fakataha'i e ngaahi fakahā 'a Mohāmetí ki ha tohi na'e ui ko e Qur'an (mei he fo'i veape faka-'Alepea ko e

'Oku pehē 'e he kau Mosilemi ko e Qur'an ko e folofola ia 'a 'Alā ne foaki fakahangatonu kia Mohāmeti.

qara'a, “ke lau” pe “ke lau ma’uloto”) ‘i ha ta’u ‘e hongofulu pe uofulu nai hili ‘ene pekiá. ‘Oku ‘i ai hano ngaahi vahe ‘e 114, ko e Qur’an ‘oku ‘ikai ko ha talanoa ia fekau’aki mo Mohāmeti. ‘Oku meimei hangē ko e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, ‘oku ‘ikai ko ha fakamatala ia ‘o ha talanoa; ‘oku ui ia ‘e he kau Mosilemí ko e folofola (mo e ngaahi folofola) ‘a e ‘Otuá na’e foaki fakahangatonu kia Mohāmetí.³

‘E ma’u ‘e he kau Kalisitiane te nau lau iá ha ngaahi kaveinga angamaheni. Hangē ko ‘ení, ‘oku talanoa ia fekau’aki mo e fakatupu ‘e he ‘Otuá ‘a e ‘univēsí ‘i ha ‘aho ‘e fitu, ko ‘Ene tuku ‘a ‘Ātama mo ‘Ivi ki he Ngoue ko ‘Ītení, ko hono ‘ahi’ahi’i kinaua ‘e he tēvoló, ko ‘ena hingá, pea mo

‘Oku fakafuofua ki ha toko ua miliona nai ‘o e kau Mosilemí ‘oku nau fakahoko ha fononga pilikimi ki Meka ‘i he ta’u takitaha.

hono uiui’i hokohoko ‘o ha kau palōfita (‘oku ‘asi hanau tokolahi ‘i he Tohi Tapú). ‘Oku fakamatala ‘i e kau palōfita ko ‘ení ‘i he Qur’an ko e *kau mosilemí*, kuo fakavaivai’i honau lotó ki he ‘Otuá.

‘Oku lahi e fakamatala ai kia ‘Ēpalamé, ‘a ia na’e fakamatala’i ko e kaungāme’a ‘o e ‘Otuá.⁴ (Makehe mei aí, ‘oku pehē na’á ne ma’u ha ngaahi fakahā ‘a ia na’á ne tohi ka kuo mole ia.)⁵ ‘Oku kau foki ai mo Mōse, Felo, mo e Hikifononga ‘a e fānau ‘a ‘Isilelí.

‘Oku makehe foki e fakamatala tu’o 34 kia Mele, ko e fa’ē ‘a Sisuú, ‘i he Qur’an, ‘i hono fakafehoanaki ki he tu’o 19 ‘i he Fuakava Fo’ou. (Ko hono mo’oní, ko e fefine pē ia ‘e taha ‘oku ‘asi hono hingoá ‘i he Qur’an.)

Ko e taha ‘o e tokāteline ‘oku toutou ako’i ‘i he Qur’an ko e *tawhid* (taw-HEED), ko ha fo’i lea ‘e lava ‘o liliu ko e “tui ‘oku taha pē ‘a e ‘Otuá” pe, ko hono ‘uhinga fakahangatonú ke

“ngaohi ke taha.” ‘Okú ne fakafofonga ‘i ha taha ‘o e ngaahi tefito’i mo’oni mahu’inga taha ‘o e ‘Isilamí: ‘oku taha mātē pē ‘a e ‘otua fakalangí pea makehe. ‘Oku pehē ‘e he Qur’an, “‘Oku ‘ikai ha’ane fānau, pe ko ha fānau ia ‘a ha taha, pea ‘oku ‘ikai ha taha ‘e tatau mo ia.”⁶ Ko e me’a ‘oku fakahaa’i mai heni ‘a e faikehekehe mahu’inga taha ‘i he vaha’a ‘o e ‘Isilamí mo e Kalisitiane: ‘Oku ‘ikai tui e kau Mosilemí ki he faka-‘Otuá ‘o Sīsū Kalaisí pe ko e Laumālie Mā’oni’oni. ‘Okú ne fakahaa’i foki, neongo ‘oku tatau e kakai kotoa pē ko ha fakatupu ‘a e ‘Otuá, ka ‘oku pehē ‘e he tokāteline faka-‘Isilamí ‘oku ‘ikai ko Ha’ane fānau kitautolu.

Ka ‘oku kei tui pē e kau Mosilemí na’e hoko ‘a Sīsū ko ha palōfita haohaoa ‘a e ‘Otuá, na’e ‘alo’i ‘e ha taupo’ou pea na’e fakataumu’a ke Ne fakahoko ha fatongia mahu’inga ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí. ‘Oku tā tu’olahi e lave mo e faka’apa’apa kiate Ia ‘i he Qur’an.

‘Oku tū‘ulutui ‘i he lotu
‘a e kau Mosilemi tu‘o
nima he ‘aho.

Ngaahi Tefito‘i Akonaki mo e Tō‘onga Mo‘ui ‘a e Mosilemi

‘Oku hā ‘i he “Pou Tuliki ‘e Nima
‘o e ‘Isilamí”—‘a ia na‘e ‘ikai ‘i he
Qur‘an ka ‘i ha fakamatala fakanou-
nou mo mahino ‘oku pehē na‘e fai ‘e
Mohāmeti—ha nī‘ihi ‘o e ngaahi tefito‘i
tokāteline faka-‘Isilamí:

1. Fakamo‘oní

Kapau na‘e ‘i ai ha tui fakamāma-
ni lahi ‘a e ‘Isilamí, te tau pehē ko
e *shahada* (sha-HAD-ah), ko hono
“fakahā ‘o e tui,” pe “fakamo‘oní.”
‘Oku ‘uhinga e fo‘i leá ki ha founga
faka-‘Alepea ‘oku liliu ‘o peheni:
“Oku ou fakamo‘oní ‘oku ‘ikai ha
‘otua ka ko e ‘Otua ko ‘Alā [Allah] pea
ko Mohāmetí ko ha Talafekau ‘a e
‘Otua.” Ko e shadada ‘a e hū‘anga ki
‘Isilamí. Ko hono lau ma‘uloto ia ‘i he
tui fakamātoató, ko e hoko ko ha
Mosilemi.

Ko e fo‘i lea faka-‘Alepea ‘oku tatau
mo e ‘Otuá ko e ‘Alā. Ko hono hoko
fakanounou‘i ia ‘o e fo‘i lea *al-* (“ko
e”) mo e *ilah* (“otua”), ‘oku ‘ikai ko
ha hingoa totonu ia ka ko ha tu‘unga
‘oku fakanoufo, pea ‘oku vāofi ia mo e
fo‘i lea faka-Hepelū ko e ‘Elohimí.

Koe‘uhí ko e ‘ikai ‘i ai ha lakanga
taula‘eiki faka-‘Isilamí, ‘oku ‘ikai ke
‘i ai ha ngaahi ouau lakanga faka-
taula‘eiki. Pea ‘oku ‘ikai foki ha “siasi”

faka-‘Isilami ;pē ‘e taha. Ko ia, ko
hono fakahaa‘i ‘o e shadada ‘i he tui
faka-‘Isilamí, ‘e ala pehē ‘oku hangē ia
ko e papitaisó. ‘Oku ‘i ai mo ha ngaahi
faingata‘a kehe ‘i he lolotonga ni,
koe‘uhí ko e ‘ikai ha fa‘unga fakataki-
mu‘a fakamāmani lahi ‘oku tonu mo
uouongatahá. Hangē ko ‘ení, ‘oku ‘ikai
ha taki fakalukufua ‘o e kau Mosilemi
‘i māmani, ‘oku ‘ikai ha taha ke lea
ma‘á e kakai Mosilemi hono kotoa.
(Ko Mohāmeti pē ‘oku meimei ui
fakamāmani lahi ko e palōfita faka-
muimuitahá.) ‘Oku ‘uhinga foki ‘eni
‘oku ‘ikai ‘i ai ha siasi ke tu‘usi mei ai
e kau tautoitoi pe “kau tui ki he tokāte-
line kehē.”

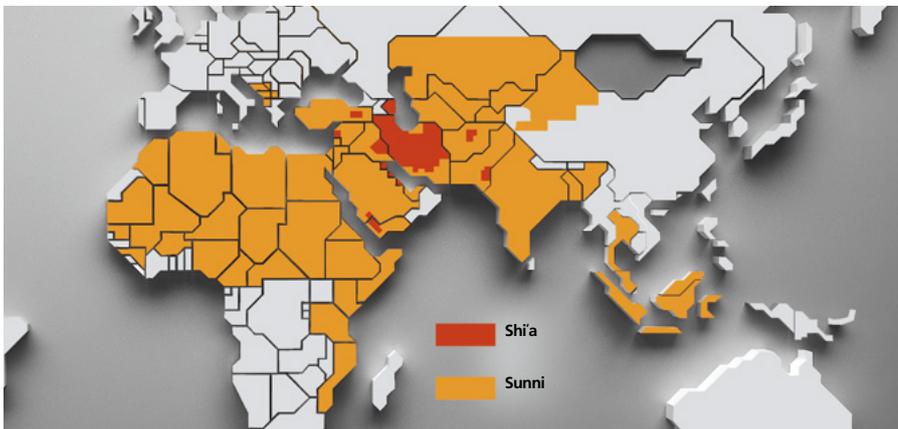
2. Lotú

‘Oku tokolahi ha kakai ‘oku ‘ikai
ko ha kau Mosilemi ‘oku nau ‘ilo ki

he lotu faka-Mosilemi ‘oku ui ko e
salat (sa-LAAT), ‘a ia ‘oku kau ai ha
fika pau ‘o e toutou fakatōmape‘e
ki he kekekelé, tu‘o nima ‘i he ‘aho.
‘Oku fakahaa‘i ‘e he lau ma‘uloto ‘o e
ngaahi veesi mei he Qur‘an mo e pā e
fo‘i la‘é ki he kekekelé ‘a e fakavaivai
loto-fakatōkilalo ki he ‘Otuá. ‘E lava
ke fakahoko mo ha lotu fakatu‘upakē,
‘oku ui ko e *du‘a*, ‘i ha fa‘ahinga taimi
pē pea ‘oku ‘ikai fie ma‘u ia ke fai ai
ha fakatōmape‘e ki he kekekelé.

‘I he ngaahi lotu ho‘atā Falaité,
‘oku fie ma‘u ke ‘i ai ‘a e kakai
tangata‘a pea ‘oku pou pou‘i e kakai
feginé ke nau lotu ‘i ha temipale (mei
he fo‘i lea faka-‘Alepea *masjid*, pe
“feitu‘u ‘o e fakatōkilaló”). ‘Oku nau
fa‘u ai ha ngaahi laine ‘i ha kulupu
‘oku fakamakehekehe‘i ai e kakai
feginé mei he tangata‘a, ‘o lotu faka-
tatau ki he angi ‘a e taki (imam) ‘o e
temipalé (ee-MAAM, mei he fo‘i lea
faka-‘Alepea ko e *amama*, ko hono
‘uhingá “i mu‘a ‘i he”), mo fanongo
ki ha malanga nounou. Ka neongo
iá, ‘oku ‘ikai fa‘a tatau e Falaité mo

‘Oku laka hake ‘i he peseti ‘e 85 ‘o e
kau Mosilemi ‘i he māmani ko e kau
Sunni (see Pew Research Center). ‘Oku
tokosi‘i e kau Shiites pea ‘oku nau ‘i he
tapa kehekehe kotoa pē tukukehe ‘a
‘Asepaiani, Pālani, ‘Aaleni mo ‘Iulaki.

e Sāpaté; neongo 'oku fakatefito e "faka'osinga 'o e uiké" 'i ha ngaahi fonua Mosilemi lahi 'i he *yawm al-jum'a* ("ko e 'aho 'o e tānaki fakatahá") pe Falaité, 'a ia ko e ngāue 'i he 'aho ko iá 'oku lau ia ko ha faiangahala.

3. Foaki 'Ofá

t'Oku fakahaa'i 'e he *Zakat* (za-KAAT, 'uhinga ki he "me'a 'okú ne fakahaohaoa'i") hono fakahoko ha ngaahi foaki 'ofa ke tokoni ki he masivá, kae pehē ki he 'úi temipalé mo e ngaahi ngāue faka-'Isilami kehé. 'Oku pehē ko ha pēseti 'e 2.5 'o e koloa kotoa 'o ha taha Mosilemi 'oku 'i 'olunga 'i he mahu'inga sí'isí'i taha ke ngata aí. 'I he tukui fonua faka-Mosilemi 'e ní'ihi, 'oku tānaki ia 'e he ngaahi potungāue fakapule'angá. 'I he tukui fonua kehé, 'oku tau'atāina pē.

4. 'Aukai

'I he ta'u kotoa pē 'oku faka'ehi-'ehi e kau Mosilemi faivelengá mei he me'akaí, inú mo e fetu'utaki fakaseksualé mei he hopo ki he tō 'a e la'áá lolotonga e māhina kotoa 'o e Ramadan. 'Oku nau fa'a fakahoko foki ha ngaahi ngāue 'ofa makehe mā'á e masivá pea mo hono lau 'o e Qur'an 'i he lolotonga 'o e māhiná.⁷

5. Fononga Pilikimí

Ko e kau Mosilemi ko ia 'oku nau 'i he tu'unga mo'ui lelei mo ma'u e ngaahi naunau ke fakahoko iá, 'oku totonu ke nau fai ha fononga pilikimi ki Meka 'o tu'o taha pe lahi ange 'i he'enu mo'ui. ('Oku fa'a kau atu foki mo ha 'a'ahi ki Metina, 'a e kolo mā'oni'oni fika ua 'i he 'Isilamí, ka 'oku 'ikai ko ha me'a pau ia ke fai.) 'Oku hoko hono fai 'ení, ki he kau faivelenga Mosilemí, ko ha 'usia makehe mo fakalaumālie 'aupito, ko ha me'a 'oku hangē ko e 'i ai tonu 'i he konifelenisi lahi pe ko e fuofua hū 'i he temipalé.

Ko Ha Ngaahi Me'a 'Oku Lolotonga Hoko

'Oku 'i ai ha ngaahi tefito'i me'a 'e tolu 'oku hoha'a ki ai e kakai 'oku 'ikai ke nau Mosilemí fekau'aki mo e 'Isilamí, ko e fetā'aki fakalotú; ko e *shari'a* pe lao faka-'Isilamí; mo e tokangaekina 'o e kakai fefiné 'i he 'Isilamí.

'Oku 'i ai ha kau lotu 'o fu'u tōtu'a 'e ní'ihi kuo nau faka'aonga'i e fo'i lea *jihad* ke 'uhinga pē ki he "tau mā'oni'oni," ka ko hono 'uhinga totonu 'o e fo'i leá ko e "ngāue ke fai," kae 'ikai ko e lotu "ata'atā pē," mo e ako folofola.

'Oku kehekehe foki mo e kau 'ilo laó mo e filōsefá 'i he mahino kiate

Ko ha kulupu kakai fefine Mosilemi 'oku nau fakataha ki he iftar, ko ha houa ma'ume'atokoni efiafi 'a ia 'oku faka-'osi ai 'e he kau Mosilemí 'enu 'aukai Ramadan faka'ahó 'i he tō 'a e la'áá.

kinautolu 'a e jihad. Hangē ko 'ení, 'oku pehē 'e he ngaahi ma'u'anga tokoni fakalao kuo fakamafai'i ko e jihad fakakautau 'oku ngofuá, kuo pau ke fai ia ko ha malu'i mo'ui pea kuo pau ke 'uluaki fai ha fakatokanga ki he fa'ahi fakafepakí mo 'oange ha faingamālie ke ta'ofi ai 'enu tō'onga fakatupu moveuveú. 'Oku 'i ai ha kau 'ilo lao mo ha kau filōsefa Mosilemi he ngaahi 'ahó ni 'oku nau pehē ko e jihad 'e lava ke fakahoko ai ha fa'ahinga ngāue pē 'oku fakataumu'a ki he lelei 'o e kolo faka-'Isilamí, pe lelei fakalukufua 'a e māmaní. 'Oku pehē foki na'e fakafaikehekehe'i 'e Mohāmeti e "jihad lahi angé" mo e "jihad sí'i angé." Na'á ne pehē ko e fakamuimú, ko e ngāue fakakautau ia. Ka ko e jihad lahi angé, ko hono tau'i ia 'o e fakamaau ta'etotonú kae pehē foki ki he feinga fakatautaha ke mo'ui angatonú.

'Oku pehē 'e he kau tautoitoi 'Isilami 'o e kuonga ní 'oku tupu ia

‘Oku tui ‘e ha kakai fefine Mosilemi ‘e ni‘ihi ‘a e hijab ‘o pulupulu ‘i honau ‘ulú ko ha faka‘ilonga ‘o e teunga tãú pe mateaki kia ‘Alã pe ko hano fakahã ko e kau Mosilemi kinautolu.

mei ha ngaahi tui fakalotu, ka ‘oku ho‘ata mai ai ha ngaahi mamahi faka-sôsiale, fakapolitikale, mo faka‘eko-nômika ‘a ia ‘oku si‘isi‘i fau pe ‘ikai ha‘ane kaunga ki he tui fakalotú.⁸ ‘Ikai ngata áí, ‘oku mahu‘inga ke fakatokanga‘i ko e tokolahi taha ‘o e kau Mosilemi ‘i māmaní ‘oku te‘eki ke nau kau atu ki he fetã‘aki ‘a e kau tautoitoí.⁹

Ko e me‘a ‘e taha ‘oku hoha‘a ki ai ‘a e ni‘ihi ‘oku ‘ikai Mosilemi ko e *Shari‘a*. Na‘e to‘o mei he Qur‘an mo e *hadith*—ko ha ngaahi lipooti nounou ‘o e me‘a na‘e lea mo fai ‘e Mohāmeti mo e ni‘ihi na‘e feohi vāofi mo iá, ‘a ia ‘oku ‘omi ai e sipinga ki he ‘ulu-ngaanga ‘o e Mosilemi kae pehē ki ha tãnaki mo e fakamatala ki ha ngaahi potufolofola faka-Qur‘an—ko ha tu‘utu‘uni ki he tu‘unga ‘ulungaanga ‘o e Mosilemi.¹⁰ ‘Oku kau ‘i he shari‘a ha ngaahi tu‘utu‘uni ki he teuteu ‘a tangata mo fafiné (hangē ko e *hijab*, pe ko e pūlou); pea neongo ‘oku fakamamafa‘i ia ‘i ha ngaahi fonua Mosilemi ‘e ni‘ihi, ‘oku tuku pē ia ki he fili fakafō‘ituituí ‘i he ngaahi fonua ‘e ni‘ihi. ‘Oku kau he ngaahi me‘a ‘oku ‘i he shari‘a ‘a e mo‘ui ma‘á; taimi mo e me‘a ke lea ‘aki ‘i he lotú; mo e ngaahi tu‘utu‘uni ki hono pule‘i e nofomalí, veté, mo e ma‘u tofí‘á. Ko ia ai, ‘i he taimi ‘oku pehē ai ‘e he kau Mosilemi ‘i he ngaahi saveá ‘oku nau fakamu ke pule‘i kinautolu ‘e he shari‘a, ‘e lava ke pehē ko ha‘anau ‘omi ia ha tui fakapolitikale pe ‘ikai. Mahalo ko ha‘anau pehē pē ‘oku nau fie hoko ko ha kakai mo‘ui faka-Mosilemi mo‘oni.

‘Oku tokolahi ha kakai ‘oku ‘ikai ke nau Mosilemi, ‘i he‘enau fakakaukau ki he founa tauhi ‘e he kau ‘Isilamí e kakai fefiné ‘oku vave pē ‘enau fakakaukau ki he mali tokolahí mo e pūlou. Ka ko e ‘ulungaanga fakafonua totonú ‘oku faingata‘a ange. ‘Oku lahi ha ngaahi potufolofola ‘i he

Qur‘an ‘oku pehē ai ‘oku tatau ‘a e fefiné mo e tangatá pea ‘i ai ha ni‘ihi ‘okú ne ‘oange ha ngaahi tu‘unga ‘oku ma‘ulalo ange. Ko e mo‘oni ‘oku ‘i ai ha ngaahi angafai ‘i he tukui fonua faka-‘Isilami lahi—‘oku fa‘a tupu mei ha ngaahi anga fakamatakali kimu‘a ‘i he ‘Isilamí pe ngaahi taufatungamotu‘a kimu‘a ai—‘oku fakasi‘ia ai ‘a e kakai fefiné. Ka neongo iá, ko e founa ‘oku sio ai ‘a e Mosilemi ki he ngaahi fatongia ‘o e kakai fefiné ‘oku faikehekehe lahi ia mei he fonua ki he fonua pea a‘u pē ki he loto‘i fonuá.

Vakai ‘a e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ki he ‘Isilamí

Neongo e faikehekehe ‘i he‘etau ngaahi tui fakalotú, ‘e founa fēfē leva e kamata langa ‘e he Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní honau vā fekau‘aki mo e Mosilemi?

‘Uluakí, kuo pau ke tau fakatokanga‘i e totonu ‘a e kau Mosilemi ke “lotu [‘o tatau ai pē] pe ‘e founa fēfē, pe ‘e fai ‘i fē, pe ko e hã te nau lotu ki áí” (Ngaahi Tefito ‘o e Tuí 1:11). ‘I he 1841, na‘e fakapaasi ai ‘e he Kāingalotu na‘e ‘i he fakataha alēlea fakakolo ‘o Nāvuu ha lao ‘i he tau-atāina fakalotú ‘o fakapapau‘i ai ‘a e “tau-atāina ‘i he feveitokai‘akí mo e ngaahi faingamālie tataú” ki he “kau Katoliká, Pelesipeteliané, Metotisi, Papitaisó, Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, Kueiká, ‘Episikopalé,

Fakamāmani lahí, Lotu Fakatahatahá, Mohāmetí [Mosilemi], mo e ngaahi kulupu tui fakalotu kotoa pē.”¹¹

‘Oku totonu foki ke tau manatu‘i na‘e makehe ‘a e ngaahi lelei fakalukufua ne fakatokanga‘i ‘e he kau taki ‘o e Siasí ‘i he‘enau hounga‘ia he tokotaha na‘á ne fokotu‘u ‘a e ‘Isilamí. Hangē ko ‘ení, ‘i he 1855, ‘i ha taimi na‘e tukuakí‘i ai ‘e he Kau Kalisitiane tokolahi ‘a Mohāmeti ko ha taukae ‘o Kalaisí, na‘e fai ai ‘e ‘Eletā Siaoasi A. Sāmíta (1817–75) mo Pa‘ale P. Palati (1807–57) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apo-setolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ha malanga lōloa ‘o ‘ikai ngata pē ‘i hono fakahã ai ha ‘ilo mo ha mahino lahi ki he hisitōlia faka-‘Isilamí, ka na‘e fakahihiki‘i foki ai mo Mohāmeti. Na‘e pehē ‘e ‘Eletā Sāmíta ko Mohāmetí, “na‘e ‘ikai ha toe fakauli‘ulilātai na‘e ‘ohake ia ‘e he ‘Otuá ‘i ha taumu‘a” ke malanga‘i hono ta‘ofi ‘o e lotu ‘otua tamapua, pea na‘á ne fakahã ‘ene ongo‘i e kau Mosilemi, ‘a ia ‘oku nau hangē ko e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ‘i he faingata‘a ke ma‘u ha “hisitōlia totonu” kuo hiki fekau‘aki mo kinautolú. Hili iá, ne hoko atu ai pē ‘a ‘Eletā Palati ‘o fakahã ‘ene manumanumelie‘ia ‘i he ngaahi akonaki ‘a Mohāmetí pea mo e ngaahi tu‘unga mo‘ui ‘a e tukui kolo mo e ngaahi fa‘unga faka-Mosilemi.¹²

Ne toe ‘omi ha tohi fakamafai‘i kimui ange ‘i he 1978 mei he Kau

Palesitenisī 'Uluakí. Na'e fakahā tonu ai 'a Mohāmeti ko ha taha 'o e "kau taki lotu ma'ongo'onga taha 'o e māmaní," 'o pehē ai, hangē ko kinautolú, na'á ne "ma'u ha kongā 'o e maama 'a e 'Otuá. Pea na'e 'omi 'e he 'Otuá ha ngaahi mo'oni' me'a [ki he kau taki ko 'ení]," ko e tohi ia 'a Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo, N. 'Elitoni Tena, mo Melioni G. Lomenī, "ke fakamaama e ngaahi pule'angá mo 'omi ha mahino lahi ange ki he fakafa'ituituí."¹³

Langa 'i he Potu Tatau

Neongo e mahino 'o e kehekehe 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo e Mosilemí 'i ha ngaahi me'a mahu'inga—tautaufito ki he faka-'Otua 'o Sisū Kalaisí, ko Hono fatongia ko e Fakamo'uí, pea mo hono uiui' 'o e kau palōfitá 'i ono-pōnī—ka 'oku lahi pē ha ngaahi me'a 'oku tau faitatau ai. Hangē ko 'ení, 'oku tatau 'etau tui ko kitautolú kuo pau ke tau ha'isia ki he 'Otuá ki he anga 'o 'etau mo'uí, 'oku totonu ke tau feinga ki he angatonu fakatāutahá mo ha sosaieti 'oku lelei mo totonú,

pea te tau toetu'u pea tu'u 'i he 'ao 'o e 'Otuá ke fakamaau'i.

'Oku tui fakataha 'a e Mosilemí mo e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i hono mahu'inga 'o e ngaahi fāmili mālohí pea 'i he fekau faka-'Otua ko ia ke tokoni ki he paeá mo e masivá, pea 'oku tau fakahā 'etau tuí 'i he ngāue faka-ākongá. 'Oku ngali 'ikai ha 'uhinga ia ke ta'e ngāue fakataha ai 'a e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo e kau Mosilemí, 'o a'u pē foki ki ha hoko mai ha ngaahi faingamālie ke fengāue'aki fakataha 'i he tukui koló, 'a ia 'oku tau hoko ai ko ha ngaahi kaungā'api 'i ha māmani 'oku fakautuutu ai e tō'onga fakamāmaní. Te tau lava 'o fakahā fakataha, 'e lava ke hoko 'a e tui fakalotú ko ha mālohi lahi ki he leleí kae 'ikai ko ha tupu'anga pē 'o e fepakipakí mo e fetā'akí, 'o hangē ko ia 'oku lau 'e he kau fakanga.

'Oku fokotu'u mai pē 'e he Qur'an ha founa 'o e nofo melino fakatahā neongo 'etau ngaahi faikehekehé: "Kapau na'e finangalo ki ai e 'Otuá, na'á Ne mei ngaohi koe ko ha kolo

kakato. Ka na'á Ne finangalo ke sivi'i koe 'i he me'a kuó Ne foaki atú. Ko ia ai, mou fe'au'auhi 'i he ngaahi ngāue leleí. Te mou foki kotoa ki he 'Otuá, pea te ne fakahā atu kiate koe 'a e ngaahi me'a na'e 'ikai ke mo lototaha aí."¹⁴ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko hono mo'oni, 'i he ta'u AD 622—'a e ta'u *Hijra*, 'a Mohāmeti pe ko 'ene hiki ki Metiná—ko e ta'u kamata ia 'o e tohi māhina Mosilemí (*Hijri*), pea ko e ngaahi fakahā na'e fakatahataha 'i he Qur'an 'oku fakakalalasi ia ko e faka-Meka pe faka-Metina.
2. Kuo toe vāmama'o ange 'a e tupulaki 'a e ongo kulupu 'e ua ko 'ení 'i he fakalau 'a e ngaahi senitulí.
3. 'Oku mahu'inga foki ke 'ilo, neongo kuo fakangofua hono liliu 'o e Qur'an ki he ngaahi lea fakafonua kehé, ka ko e 'uluaki tatau faka-'Alepeá pē 'oku pehē ko e Qur'an totonú mo fakafolofola mo'oni.
4. Vakai, Qur'an 4:125.
5. Vakai, Qur'an 53:36-62; 87:9-19; vakai foki, Daniel C. Peterson, "News from Antiquity," *Ensign*, Jan. 1994, 16–21.
6. Qur'an 112:3-4. Ko e ngaahi liliu mei he Qur'an 'a Daniel C. Peterson.
7. 'Oku vahevahe 'a e ngaahi tatau kuo fakamafai' 'o e Qur'an, ki ha kongokonga tatau 'e 30 koe'uhí ko e 'uhinga pē ko ia.
8. Ki ha sippinga, vakai, Robert A. Pape, *Dying to Win: The Strategic Logic of Suicide Terrorism* (2005); Graham E. Fuller, *A World without Islam* (2010); Robert A. Pape and James K. Feldman, *Cutting the Fuse: The Explosion of Global Suicide Terrorism and How to Stop It* (2010).
9. Vakai, Charles Kurzman, *The Missing Martyrs: Why There Are So Few Muslim Terrorists* (2011); vakai foki, John L. Esposito and Dalia Mogahed, *Who Speaks for Islam? What a Billion Muslims Really Think* (2008); James Zogby, *Arab Voices: What They Are Saying to Us, and Why It Matters* (2010).
10. 'Oku matu'aki faitatau mo'oni 'eni mo e lao faka-lapaí 'i he tui faka-Siú.
11. Ordinance in Relation to Religious Societies, City of Nauvoo, [Illinois] headquarters of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, March 1, 1841.
12. Vakai, *Journal of Discourses*, 3:28–42.
13. Tohi 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí, Feb. 15, 1978. 'I hono toe vakai' 'o e *Introduction to the Qur'an* (1970) fai 'e Richard Bell, W. Montgomery Watt, ko ha mataotao 'iloa 'o e 'Isilamí mo ha faifekau faka-'Ingilani, na'á ne 'omi ha founa 'e taha 'e lava ke vakai ai ha Kalisitiane ki he Qur'an [ko ha tohi] na'e ue'i fakalaumālie.
14. Qur'an 5:48; fakafehoanaki 2:48.

KO E FEITU'Ú 'ENI

Na'e ako'i au 'e he'eku tangata'eikí, ko ha Kalisitiane faivelenga, ke u tui kia Sīsū Kalaisi. Na'e tokonia au 'e he tui ko iá ke u hao mo'ui 'i he tau fakalotofonua ta'u 'e tolu 'i Naisília 'i he 1960 tupú, lolotonga 'eku kei 'i he kau taú. Ka neongo ia, na'e kamata ke u puputu'u kimui ange pea 'ikai ke u toe 'alu ki he lotú.

'I he'eku ha'u 'i he 1981 ke ako 'i he 'Tunaiteti Siteití, na'á ku ongo'i na'á ku fie ma'u 'a e 'Otuá 'i he'eku mo'uí. 'I ha ta'u 'e ua na'á ku 'alu ai ki ha ngaahi siasi kehekehe 'i Positoni, Masasūseti, ka na'e 'ikai fakamānako ha siasi kiate au. Na'e 'ikai ke u ongo'i 'a e Laumālié, ko ia na'e 'ikai ke u toe 'alu ki ha lotu.

Na'e 'ikai fuoloa mei he ha'u hoku uaifí ko Meipoló, mei Naisília 'i he 1984, na'e kamata ke u ma'u ha lotu vilitaki ke u toe 'unu ofi ange ki he 'Otuá mo kau ki ha siasi. Na'e 'ikai 'ilo 'e ha'aku kaungāme'a na'e 'eva mai mei Naisília 'oku ou fekumi ki ha siasi, ka na'á ne fakamatala mai fekau'aki mo ha siasi na'e fanongo ai 'oku 'i ai 'enau tohi 'oku ui ko e Tohi 'a Molomoná.

Hili iá, na'e hoko atu 'eku fekumi ki ha siasí. Na'á ku 'ilo'i ha siasi na'e

Kuo tu'ó lahi 'eku fakapapau'i 'i he temipalé e ngaahi lea na'á ku ongo'i 'i he fuofua 'aho na'á ku 'alu ai ki he lotú.

ui ko e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī. Na'e ma'u 'eku tokangá 'i he fo'i lea mā'oni'oni. Na'e 'ikai ke u 'ilo'i 'oku 'i ai ha siasi 'oku ui honau kau mēmipá ko e kau mā'oni'oni. Na'á ku fakapapa-u'i 'i he Sāpate ko iá ke vakai'ia.

Na'e hiva 'e he ha'ofangá 'i he houalotu sākalamēniti na'á ku 'alu ki aí, ha ngaahi himi 'i ha founa 'apasia, na'e tāpuaki'i 'e he kau taula'eikí 'a e ma'a mo e vaí, pea na'e tataki 'a e polokalamá 'i he maau mo e fakamātoato. Hili iá, 'i he'eku lue ki he fakafaletoló mo fakakaukau ki he polokalamá, na'á ku ongo'i hoku hingoá.

"Simione," na'e pehē 'e he le'o 'o e Laumālié, "ko e feitu'ú 'eni."

'I he taimi ko iá, na'e fakafetaulaki mai ha ongo faifekau. Na'á na fakafe'iloaki mai kinaua mo e Tohi 'a Molomoná. Na'á ku sio kiate kinaua peá u pehē ange, "Oku 'ikai ke u 'ilo ha me'a fekau'aki mo e Tohi 'a Molomoná, ka 'oku ou 'ilo 'a e Tohi Tapú. 'Oku ou mateuteu."

Na'e kamata ke na ako'i mai e palani 'o e fakamo'uí. Ne si'i hifo 'i he māhina 'e taha mei ai, na'á ku papi-taiso. Na'e kau hoku malí ki he Siasí kimui ange hili ha ki'i taimi si'i. Hili ha ngaahi ta'u si'i mei ai, na'á ma sila 'i he Temipale Uasingatoni D.C. pea na'e sila mo 'ema fānau 'e toko nimá kiate kimaua.

Kuo fakahā mai ha ngaahi me'a lahi kiate au 'i he temipalé, ka kuo tu'ó lahi 'eku fakapapau'i e ngaahi lea na'á ku ongo'i 'i he fuofua 'aho na'á ku 'alu ai ki he lotú 'i ha fakahā 'i he temipalé: "Ko e feitu'ú 'eni." Kuo liliu 'e he mālohi 'o e kupu'i lea ko ia mei he Laumālie Mā'oni'oni 'eku mo'uí 'o ta'engata pea mo e mo'ui hoku uaifí mo e fānau. ■

Simeon Nnah, Aba, Naisília

1 he 'uhinga takitaha, na'e hōloa ai 'ēku lau folofolá 'o a'u ki ha taimi na'e tātātaha pē ke u toe lau ia.

TE U FAKAMĀLOHIA FĒFĒ 'EKU AKO FOLOFOLÁ?

Na'e hili ha māhina 'e tolu 'o 'ēku foki mai mei he ngāue fakafai-fekau, na'e kamata ke u faingata'a'ia 'i hono lau e folofolá.

Na'á ku lau e folofolá 'i he 'aho kotoa pē 'i he'ēku ngāue fakafai-fekau mo tukupā ke hokohoko atu ia 'i he'ēku foki ki 'apí. Ka 'i he fakalau 'a e taimí, na'e lahi e ngaahi me'a na'e hokó. Kapau pē na'e 'ikai lahi 'ēku ngāue fakaako mei 'apí, na'á ku fu'u mo'umo'ua 'i he ngāué, pe na'á ku fu'u hela'ia pē. 'I he 'uhinga takitaha, na'e hōloa ai 'ēku lau folofolá 'o a'u ki ha taimi na'e tātātaha pē ke u toe lau ia.

Na'á ku fakaava hake e Tohi 'a Molomoná 'i ha pō 'e taha mo palani ke u lau ha fo'i veesi pē 'e taha. Na'e fakamanatu mai 'e he veesi na'á ku lau 'oku ma'u 'i he ngaahi folofolá 'a e "folofola fakafiemālie 'a e 'Otuá, 'io, 'a folofola ko ia 'oku fakamo'ui 'a e laumālie kuo kafó" (Sēkope 2:8).

Na'á ku fakalaululoto ki he veesi ko 'ení peá u fakatokanga'i e ngaahi

uesia kovi ne u ma'u mei hono li'aki 'o e lau folofolá. Na'á ku ongo'i lotohoha'a ange 'i he akó, ta'etokanga ange 'i he lotú, mo toe mama'o ange mei he 'Otuá. Na'e fie ma'u 'e hoku laumālie e folofola fakamo'ui 'a e 'Otuá 'a ia 'oku ma'u 'i he ngaahi folofolá. Na'á ku 'ilo na'e fie ma'u ke toe fokotu'utu'u e ngaahi me'a 'oku ou fakamu'omu'a.

Na'á ku tafoki ki hoku ngaahi kaungāme'á, fāmilí, mo e kau taki 'o e Siasí 'o kole ha ngaahi fokotu'u ke fakamālohia 'aki 'ēku lau folofolá. Na'á ku ma'u ha ngaahi me'a 'e tolu na'á ne tokoní i au.

'Uluakí, na'á ku 'ilo'i na'e 'ikai sai 'ēku ako folofola 'i he po'ulí. 'Oku ou lava 'i he'ēku ako he pongipongí 'o fakalaululoto 'i he toenga 'o e 'ahó ki he tokāteline mo e ngaahi tefito'i mo'oni na'á ku lau 'i he pongipongi ko iá.

Uá, 'oku ako'i kitautolu ke tau lau fakataha e folofolá mo hotau ngaahi fāmilí, ka koe'uhí ko 'ēku 'i he

akó mo mama'o mei hoku fāmilí, na'e kamata ke u lau e folofolá mo hoku ngaahi kaungālokí mo e kaungāme'á. Na'e tokoni 'eni ke u ongo'i ha'isia, pea na'e tupu mei ai ha ngaahi fealēlea'aki lahi fekau'aki mo e ongoongolelé.

Tolú, na'e kamata ke u hiki e ngaahi ongo mo e ngaahi fakakaukau na'á ku ma'u lolotonga e ako folofolá. Na'e tokoni 'eni ke u tokanga taha ki he me'a na'á ku lau mo tokoni ke u fakatokanga'i ange e le'o 'o e Laumālie.

'I he toe hoko 'a e ako folofolá ko ha me'a mahu'inga 'i he'ēku mo'uí, na'á ku fakatokanga'i ai na'e lahi ange e taimi mo e ivi na'á ku ma'u ke fakakakato e me'a kotoa pē na'á ku fie ma'u ke faí. Kae me'a tēpuú, na'á ku toe ongo'i ofi ange ki he 'Otuá 'i he'ēku lau mo fakalaululoto ki he folofolá. 'I he'ēku faka'aonga'i hoku taimí ki he folofolá, 'oku ou ongo'i ai ha nonga mo ma'u ha fakamo'ui ki hoku laumālie. ■ Sarah Keenan, Utah, USA

Na'a ku fakatokanga'i atu hoku mehikitangá mo 'ene ki'i pēpē māhina nimá 'i ha ki'i heke na'e ha'i ki ha ongo fu'u mango iiki.

"HOPO KI HE VAITAFÉ!"

Iha 'aho 'e taha na'e kole mai ai 'eku kui fefiné ke u 'alu 'o 'ave ha me'akai na'a ne teuteu'i ma'a hoku mehikitangá. Ko ha efiāfi Tokonaki 'afu ia, pea na'e lahi mo ha ngaahi me'a kehe na'a ku loto ke fai makehe mei hono fai e pu'i 'eku kui fefiné. Na'a ku talaange ke kole ki ha taha 'o kinautolu 'oku ou tokoua 'akí, ka na'a ne vilitaki mai pē 'oku totonu ke u fai ia.

Hili ha houa 'e taha, na'e kamata ke u ongo'i 'oku totonu ke u 'alu 'o fai e me'a na'e kole mai 'e he'eku kui fefiné. Na'a ku to'o hake e me'akai peá u fononga atu ki he 'api hoku mehikitangá. Na'e mama'o, pea 'i he'eku a'u atú, na'e 'ikai ke u palani ke nofo fuoloa.

Na'a ku fakatokanga'i atu hoku mehikitangá mo 'ene ki'i pēpē māhina nimá 'i ha ki'i heke na'e ha'i ki ha ongo

fu'u mango iiki. Na'e tu'u e ongo fu'u 'akaú 'i he tafa'aki 'o ha vaitafe 'i mui 'i he falé. Na'a ku lue atu kiāte kināua ke 'oange 'a e me'akai. Fakafokifā kuo motu e maea ki he heké. Na'e teka atu hoku mehikitangá mo 'ene pēpē ki he vaitafé. Na'a ku manavahē. Na'e 'ikai ke u poto he kakaú, pea na'e 'ikai ha toe taha ke tokoni. Na'e 'ikai ke u 'ilo e me'a ke faí.

Na'a ku ongo'i leva e le'o 'o e Laumālié: "Hopo ki loto!"

Na'e 'ikai ke u toe veiveiua, na'a ku hopo leva. Me'a mālié, na'a ku ma'u 'a e pēpē hili ha ngaahi sēkoni si'i pē, pea na'e lava ke mavahe hake hoku mehikitangá mei he vaí. 'I he'e-ku 'alu hake mo e pēpē mei he vaí, na'e 'ikai ke u tui ki he me'a na'e toki hokó. Na'a ku hopo ki ha vaitafe lolotonga ia 'oku 'ikai ke u poto 'i he kakaú, ka koe'uhí na'a ku fanongo

ki he Laumālié, na'a ku hao ai mo e ki'i pēpē 'oku ou tokoua 'akí mei he melemó.

Na'a ku 'ilo'i ai hono mahu'inga ke te fakatokanga'i mo fanongo ki he fakahinohino mo e ue'i 'oku 'omi 'e he 'Otuá 'o fakafou 'i he Laumālie Mā'oni-oní. 'Oku ou hounga'ia 'i he'eku fai e me'a na'e kole mai 'e he'eku kui fefiné 'o 'ave 'a e me'akai ki he 'api hoku mehikitangá. 'Oku ou 'ilo kuo pau ke tau feinga ke ongo'ingofua e ngaahi ue'i 'a e laumālié ka tau lava 'o hoko ko e to'ukupu 'o e 'Otuá ke tokoni ki He'ene fānaú. ■

Elvin Jerome Laceda, Pampanga, Philippines

ONGO'I 'OKU TOE 'I 'API PĒ

Na'e 'ikai ke u mateuteu ki he telefoni mai 'a hoku tuonga'ané. Na'á ne pehē mai, "Kuo mālōlō 'a mami." "Na'á ne tō 'o taukovi hono 'ulú."

Ne u fu'u 'ohovale. Kuo mālōlō 'eku fine'eikí, pea na'á ku toki talanoa pē mo ia 'i he pō kimu'á. Na'á ku toutou fehu'i pē kiate au hono 'uhinga kuo hoko ai 'ení. Na'e 'ikai mahino kiate au 'a e 'uhinga na'e pau ke ne mavahe ai meiate aú. Na'á ku 'ita! Na'á ku nofo mo 'eku 'itá 'i ha ngaahi uike lahi.

Na'e faifai peá u 'ilo e tokotaha ke tukuaki'i. Ko e fo'ui ia 'o e 'Otuá. Na'e fu'u vave 'Ene to'o ia meiate aú. Na'e 'ikai a'usia 'e he'eku fa'eé ha ngaahi makamaile lahi 'o 'eku mo'uí, pea na'á ku tukuaki'i Ia. Na'e te'eki ke u hoko ko ha mēmipa 'o e Siasí 'i he taimi ko iá, ka na'á ku hoko ko ha Kalisitiane faivelenga. Makehe mei ha'aku toe fakafalala ki ha mālohi mei he 'Otuá,

na'á ku tafoki meiate Ia pea 'ikai toe faka'atā Ia ki he'eku mo'uí.

Na'á ku 'ofa lahi ki he'eku fa'eé. 'I he'eku tupu haké, na'e hoko homau 'api mo 'eku ongomātu'á ko ha feitu'u malu. Neongo pe na'á ku 'i fē pe ko e hā 'eku me'a na'e faí, ka ko e taimi kotoa pē na'á ku talanoa ai mo 'eku fa'eé pe feohi mo iá, na'á ku ongo'i 'oku ou 'i 'api. 'I he taimi ní, ne mole 'a e ongo "'i 'api" ia na'á ku 'ofa aí.

Na'e 'osi atu ha ngaahi ta'u, pea na'e meimei mole kotoa 'eku tuí. Na'á ku feinga ke mahino kiate au e 'uhinga na'e pau ke mate ai 'eku fine'eikí, ka na'e 'ikai ha me'a te ne fakanonga au. 'I he uike hokó leva, na'e toutou ha'u e fakakaukau ko 'ení kiate au: 'oku fie ma'u ke u fekumi ki ha ngaahi ma'u'anga tokoni fakalangi ke ma'u ha mahino. Na'á ku fakamatala ange 'eni ki ha'aku kaungāme'a mamae ko ha

mēmipa 'o e Siasí. Na'á ne 'eke mai pe 'oku ou loto ke ako lahi ange fekau'aki mo 'ene tuí.

Na'e 'ikai ke u fakatokanga'i ia 'i he taimi ko iá, ka na'e fakaake 'e he Laumalié 'eku mo'uí mei ha mohe mā'uloloa. Ko e lahi ange 'eku ako fekau'aki mo e ongoongolelé, ko e lahi ange ia 'eku ongo'i kuó u toe ma'u pē ha feitu'u malú. Na'e toe foki mai 'a e ongo'i "'i 'api."

Na'e papitaiso au 'i Mē 'o e 2013. 'Oku ou hounga'ia kuó u toe ma'u 'eku tuí. 'Oku 'ikai ke u toe tafoki mei he 'Otuá. Ka 'oku ou tali lelei Ia. 'Oku ou kei lotomamaha pē 'i he mole fakatupakē 'eku fine'eikí, ka koe'uhí ko 'eku tui ki he 'Otuá, 'oku ou 'ilo te u toe "'i 'api" pē 'i ha 'aho, fakataha mo 'eku fine'eikí mo hoku fāmilí 'o ta'engata. ■

Judy Rascher, Colorado, USA

NGAAHI 'ATA 'O E TUÍ

I he kamata ke tui 'a Lakotomalala ki he ongoongolelei, na'e tu'u 'a e 'apisiasi ofi tahá 'i 'Anisilape, ko ha kolo na'e maile 'e 30 (kilomita 'e 50) mei hono kolo 'i Salatoá. Na'e ma'u 'e Lakotomalala mo hano kaungāme'a ha founga ke na 'alu ai 'i he Sāpate kotoa pē.

I he 'ahó ni, 'oku 'i ai ha falelotu si'isi'i 'i Salatoa 'oku lava ke ma'ulotu ai ha kau mēmipa 'e toko 100 tupu 'i he Sāpate kotoa pē. Kuo mamata 'a Lakotomalala ki he tali 'e hono koló 'e ongoongolelei. Kuo 'i ai ha kau faifekau 'e toko fā mei Salatoa pea 'oku hokohoko atu e tupulaki 'a e Siasí.

TAHA FAITAA, CODY BELL

Lakotomalala 'Alafoni

Sarodroa, Madagascar

Naá ku loto ke u 'alu ki he lotú, ka na'e 'ikai ha'aku totongi pasi. Naá ku talanoa ki hoku kaungāme'a ko Lasafinitalavaonasoló, pea naá ne talamai 'e lava ke ma 'alu 'i he'eku pasikalá. Naá ma fononga 'i he houa 'e uá mei Salatoa ki 'Anisilape pē 'i he 'aho Sāpate kotoa pē. 'I he taimi naá ku hela'ia ai he 'aká, naá ku heka 'i mui kae 'aka hoku kaungāme'a. Pea 'i he taimi na'e hela'ia ai hoku kaungāme'a, naá ma toe fetongi pē.

Náe faifai peá u kau fakataha mo e fāfili 'o Lasafinitalavaonasoló ki he Siasí. Na'a mau 'alu ki he lotú 'i 'Anisilape 'o áu ki he taimi na'e hoko ai 'a Salatoa ko ha kolo. Na'a mau fiefia 'aupito 'i he'emaui lava ke ma'ulotu 'i homau koló!

Vakai ki ha ngaahi 'ata lahi ange 'o Lakotomalala mo Lasafinitalavaonasolo 'i he [lds.org/go/41845](https://www.lds.org/go/41845).

Fai 'e 'Eletā
Ulysses Soares

'O e Kau Palesitenisī
'o e Kau Fitungofulū

Ngaahi Hala Fononga ki he Fiefia Mo'oni

‘O ku finangalo ‘a e ‘Otuá ‘o mahulu ange ‘i ha toe me‘a, ke tau ma‘u ‘a e fiefia mo‘oni mo tu‘uloá.

Ko ‘etau fiefiá ‘a e taumu‘a ‘o e ngaahi tāpuaki kotoa pē ‘okú Ne foaki mai ma‘atautolú—‘a e ngaahi akonaki ‘o e ongoongolelé, ngaahi fekaú, ngaahi ouau ‘o e lakanga fakataula‘eikí, ngaahi vā fakafāmilí, kau palōfitá, ngaahi tempalé, masani ‘o e fakatupú, na‘a mo e faingamālie ke tau a‘usia e faingata‘á . . . Na‘á Ne foaki mai Hono ‘Alo ‘Ofa‘angá ke fakahoko e Fakaleléi kae lava ke tau fiefia ‘i he mo‘uí ni mo ma‘u hono kakato ‘o e fiefia ‘i he ta‘engata.’¹

‘Oku fekumi ‘a e kakai ‘i he feitu‘u kotoa pē ki ha me‘a. ‘I he founa pē ‘anautolú, ko e me‘a ‘oku nau fekumi mo‘oni ki a‘i ko e fiefiá. Ka neongo iá, ko hono mo‘oní ‘oku ‘ikai ma‘u ‘e ha tokolahi ‘a e fiefiá “koe‘uhí he ‘oku ‘ikai pē te nau ‘ilo ‘a e feitu‘u ke ‘ilo ‘i ai iá” (T&F 123:12).

Koe‘uhí ko e ‘ikai ke nau ‘ilo ‘i e feitu‘u ke ma‘u ai ‘a e fiefia ‘oku mo‘oni mo tu‘uloá, ‘oku nau fekumi ki ai ‘i ha ngaahi me‘a ‘okú ne ‘omi ‘a e tōli‘a fakataimí—fakatau ha ngaahi me‘a,

feinga ke ma‘u e fakahikihiki mo e fakalangilangi ‘a e māmaní mei he tō‘onga mo‘ui ta‘etāú, pe tokanga ki he faka‘ofa‘ofa mo e matamatalelei fakatu‘asinó.

‘Oku fa‘a feto‘oaki ‘a e tōli‘a ko e fiefia. Hangehangē ko e lahi ange e fekumi ‘a e kakai ki he ngaahi tōli‘a fakataimí, ko e si‘isi‘i ange ia ‘a e fiefia ‘oku nau ma‘ú. ‘Oku fa‘a taimi nounou pē ‘a e tōli‘a.

Hangē ko ia na‘e lea ‘aki ‘e Palesiteni Tēvita O. Makeí (1873–1970): “Te ke lava ‘o ma‘u ‘a e tōli‘a fakataimí, ‘io, ka he ‘ikai te ke lava ‘o ma‘u ‘a e nēkeneká, he ‘ikai te ke lava ‘o ma‘u ‘a e fiefiá. ‘Oku toki ma‘u pē ‘a e fiefiá ‘i ha hala fononga ‘oku lelei, fāsi‘i, kae hangatonu, ‘a ia ‘oku fakatau ki he mo‘ui ta‘engata.’”²

Me‘apangó, ‘oku faingata‘a ke ma‘u ‘e ha tokolahi ‘a e fiefiá. ‘Oku ‘ilo ‘i ‘e he kau saienisí “ko e me‘a ‘oku mahulu ange ‘i he ongo‘i lelei peé, ko ha fiefia ‘okú ne fālute ha mo‘ui ‘oku lelei—‘a ia ko ha mo‘ui ‘oku ‘uhingamālie mo fiemālie mo‘oni.’”³

‘Oku fakahaa‘i mai ‘e he fakatotoló ‘oku ‘ikai ko e fiefiá ‘a e hiki mei ha a‘usia koeé ki he a‘usia hono hokó. Ka ‘oku fa‘a kau ‘i hono ma‘u ‘o e fiefiá, ha

**Fakatauange
pē te tau
takitaha fili ke
tau ‘ofa ki he
‘Eikí mo muimui
‘i Hono ngaahi
hala fononga
ki he fiefiá.**

feinga ta‘etūkua ki ha me‘a ‘oku mahu‘inga ange ‘i he mo‘uí. ‘Oku ma‘u ‘a e fiefiá mei he ngaahi ‘ulungaanga angamahení, tō‘onga mo‘uí, mo e fa‘ahinga fakakaukau te tau lava ‘o fakahoko ai ha ngāué. ‘Oku fa‘a “pule‘i fakataautaha” ha kongala lahi ‘o ‘etau fiefiá.⁴

Tuku ke tau fakakaukau ki hono mahu‘inga ‘o e ni‘ihi ‘o e ngaahi hala fononga ‘o e fiefiá ‘oku ma‘u ‘i he folo‘folá pea ako‘i mai ‘e he kau palōfita

mo e kau ‘aposeŧolo ‘o e kuonga ní. ‘E lava ke tau ma‘u ‘a e fiefiá ‘i he fononga‘anga ‘o e kaha‘ú, ‘i he ‘etau molomolomuiva ‘e faivelenga ‘i he ngaahi hala fononga ko iá.

Angama‘á

Ko e ‘uluaki ‘o e ngaahi sitepu ko ‘ení ko e angama‘á, ‘a ia ko ha sĳinga

ia ‘o e fakakaukaú mo e ‘ulungāngá ‘oku fakatefito ‘i he ngaahi tu‘unga ‘ulungaanga ma‘a mo mā‘olungá. ‘Okú ne fālute ‘a e angama‘á mo e mo‘ui ma‘á, ‘a ia ‘okú ne fakafe‘unga ‘i koe ke ke hū ki he ngaahi tempale topu-tapu ‘a e ‘Eikí. ‘Oku ma‘u ‘e he kakai angama‘á ha ngeia molumalu mo ha mālohi ‘i he lotó. ‘Oku nau ma‘u ‘a e

loto-falalá koe‘uhí ‘oku nau taau ke ma‘u mo tataki kinautolu ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní. ‘Oku tupu ‘a e angama‘á mei he lotó mo e fakakaukaú, pea ko ha ola ia ‘o ha fanga ki‘i fili mo ha fanga ki‘i ngāue faingofua ‘e lauiafe ‘i he ‘aho kotoa pē.

“Tuku ke ngaohi ke faka‘ofa‘ofa ma‘u ai pē ‘e he angama‘á ‘a ho‘o ngaahi fakakaukaú; pea ‘e ‘āsili mālohi ‘a ho‘o falalá ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá; pea ko e tokāteline ‘o e lakanga fakataula‘eikí ‘e mokulu ia ki ho laumālié ‘o hangē ko e ngaahi hahau mei he langí.

“E hoko ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní ko ho takaua ma‘u ai pē, pea ko ho tokotokó, ko e tokotoko ta‘e-fa‘a-liliu ‘o e mā‘oni‘oni mo e mo‘oni; pea ko ho‘o pulé ‘e hoko ia ko e pule ta‘e-ngata, pea ‘e tafe mai ia kiate koe ta‘e ‘i ai ha fakamālohi ‘i ‘o ta‘engata pea ta‘engata” (T&F 121:45–46).

Na‘e akonaki ‘a Palesitēni Tōmasi S. Monisoni (1927–2018) ‘o pehē, “oku ‘ikai ha feohi fakakaungāme‘a ‘e toe mahu‘inga ange ka ko ho‘omou ma‘u ko ia ha konisēnisi tau‘atāinā, ‘a ia ko ho‘omou mo‘ui ma‘á—pea ko ha ongo nāunau‘ia mo‘oni ia ke ‘ilo‘i ‘oku mou tu‘u ‘i he feitu‘u ma‘a mo totonu pea ma‘u ‘a e loto falala, ‘oku mou taau ke fakahoko ia.”⁵

Angatonú

Ko e hala fononga hono ua ‘o e fiefiá ko e angatonú. Na‘e akonaki ‘a ‘Eletā Lisiate G. Sikoti (1928–2015) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposeŧolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘o pehē:

“Fakatokanga'i ange 'e tupu ho'o ma'u 'a e fiefiá mei he tu'unga 'okú ke 'i ai, kae 'ikai ko e me'a 'okú ke ma'ú.

“Oku ma'u 'a e fiefia mo'oni mei he 'ulungaanga mā'oni'oni, pea 'oku tupu ia mei ha sipinga 'o hono fai ma'u pē e ngaahi fili 'oku totonú. . . . 'Oku fakapapau'i 'e ho'o ngaahi fili mā'oni'oni ho tu'ungá pea mo e me'a 'oku mahu'inga kiate koé. 'Oku nau fakafaingofua'i ange hono fai 'o e ngaahi me'a totonú. Ke ke fiefia 'i he taimi ni pea mo e toenga ho'o mo'uí, talangofua ma'u ai pē ki he 'Eikí.”⁶

'I he'etau ako 'a e folofolá, 'oku tau 'ilo ai 'oku poupou'i 'e he ngaahi tala'ofa kuo fai mai 'e he 'Eikí 'a e mo'ui angatonú. 'Oku fafanga 'e he ngaahi tala'ofa ko iá 'a hotau ngaahi laumālié, pea 'omi e 'amanaki leleí 'aki hono poupou'i kitautolu ke 'oua na'a tau fo'i 'o a'u ki he taimi te tau fehanganagai ai mo e ngaahi faingata'a faka'ahó 'i he'etau mo'ui 'i ha māmani 'oku hōloa ai e ngaahi tu'unga 'ulungaanga totonu mo tāú. Ko ia ai, 'oku fie ma'u ke tau fakapapau'i 'oku tataki he'etau ngaahi fakakaukaú, leá, mo e ngāué kitautolu 'i he hala 'oku fakatau ki he'etau Tamai Hēvaní.

Faivelengá

Ko e hala fononga hono tolu ki he fiefiá 'a e faivelengá. 'Oku mahu'inga ke mahino 'oku faitāpuekina kitautolu 'e he 'Otuá 'o fakatatau ki he'etau tuí, 'a ia ko e tupu'anga ia 'o e mo'ui 'aki ha taumu'a fakalangí mo ha fakakaukau 'oku ta'engatá.

Ko e tuí ko ha tefito'i mo'oni 'okú ne ue'i 'a e faivelengá. 'Oku hāsino ia 'i he'etau tō'onga fakakaukau leleí mo e loto-holi ke fakahoko loto-fiemālie 'a e me'a kotoa kuo kole mai 'e he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi meiate kitautolú. Ko e me'a ia 'okú ne 'ai ke tau tū'ulutui 'o kole ki he 'Eikí ha fakahinohino mo poupou'i kitautolu ke tau tu'u hake 'o ngāue 'i he loto-falala ke fakahoko e ngaahi me'a 'oku fenāpasi mo Hono finangaló.

'I ho'omou vilitaki atu 'i he hala fononga 'oku mou fouá, 'e sivi'i kimoutolu ke vakai pe te mou fai 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'e fekau 'e he 'Eikí ko homou 'Otuá kiate kimoutolú (vakai, 'Ēpalahame 3:25). Ko ha kongá 'eni 'o e a'usia fakamatelié. 'E fie ma'u ia ke ke vilitaki atu ki mu'a 'i he tui mālohi kia Kalaisi, pea tataki 'e he Laumālié mo falala 'e tokonaki 'e he 'Otuá ho'o ngaahi fie ma'ú.

Manatu'i kuo pau ke 'oua na'a vaivai ho'o tuí—'o a'u ki he ngaahi taimi 'o e faingata'a lahí. Kapau te ke tu'u 'alí'aliaki, 'e fakatupulaki 'e he 'Eikí ho'o malava ke ikuna'i e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí. Te ke malava leva ke iku'i e ngaahi tākiekina koví pea fakatupulaki e malava ke ikuná, na'a mo e ngaahi faingata'a 'e ngali taulōfu'u maí.

Mā'oni'oni

Ko e mā'oni'oni ko ha hala fononga ia 'e taha ki he fiefiá, 'oku felāve'i ia mo e haohaoa fakalaumālie mo fakaemo'uí. 'Oku fakahaa'i 'e he mā'oni'oni 'a e ma'a 'i he lotó

mo e fakakaukaú. Te tau ngāue fēfē nai 'i he 'aho takitaha ke fafanga fakalaumālie kitautolu kae lava ke tau fakatupulaki ha 'ulungaanga faka-'Otua pehē?

Na'e tali 'e Palesiteni Hāloti B. Lī (1899–1973): “Oku tau fakatupulaki hotau tu'unga fakalaumālié 'aki 'etau ngāue. . . . Kuo pau ke tau fakamālohiso'i faka'aho hotau laumālié 'aki 'a e lotú, fai faka'aho ha ngaahi ngāue leleí, pea mo e vahevahe mo e ni'ihi kehé. Kuo pau ke tau fafanga faka'aho hotau laumālié 'aki 'a hono ako 'o e folofolá 'i he 'aho kotoa pē, 'i he [efiafi fakafāfili 'i 'apí], ngaahi fakataha'angá pea mo hono ma'u 'o e sākalamēnití. . . .

“Ko e tangata 'oku angatonú 'okú ne feinga ke fakalalakaka ki mu'a 'ene mo'uí 'i he'ene 'ilo'i ko ia 'oku fie ma'u ke ne fakatomala faka'ahó.”⁷

'Oku fekau'aki e tefito mahu'inga 'e taha 'o e mā'oni'oni mo hono fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakava 'i he tempalé. Kapau 'oku tau faivelenga, 'e lava ke hiki hake kitautolu 'e he ngaahi fuakava ko 'ení 'o ope atu 'i he mālohi mo e ivi 'oku tau ma'ú. 'E lava ke tau ma'u kotoa e ngaahi tāpuaki kuo tala'ofa mai 'e he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí, 'i he'etau tauhi faivelenga ki he ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'oku tau fakahoko 'i he 'ao 'o e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi 'i he tempalé. 'Oku kau 'i he sipinga 'o e “nofo 'i he fiefiá” hono langa ha tempale ke moihū mo fakahoko ai e ngaahi fuakava mo e 'Eikí (vakai, 2 Nifai 5:16, 27).

Ko ha me'a mahu'inga 'o e hala fononga ko 'enī ko 'etau tokanga lahi ke tau tupulaki fakalaumālie mo mo'ui ma'a angé.

Talangofuá

'Oku fenāpasi hono tauhi kotoa e ngaahi fekau 'a e 'Otuá mo e kotoa 'o e ngaahi hala fononga kehe ki he fiefiá. Hili e mavahe 'a e kau Nifai mei he kau Leimaná, ne nau tu'u-mālie 'aupito 'i he'enu tauhi ki he ngaahi tu'utu'uni, fono, mo e ngaahi fekau "a e 'Eiki 'i he me'a kotoa pē, 'o fakatatau ki he fono 'a Mōsesé" (2 Nifai 5:10). Ko e sipinga ko 'enī ko ha tefito mahu'inga ia 'e taha 'o e nofo "i he fiefiá."

Kuo akonaki 'a Palesiteni Monisoni 'o pehē: "Ko e taimi 'oku tau tauhi ai 'a e ngaahi fekaú, 'e fiefia ange 'etau mo'uí, lavame'a lahi ange, pea si'i ange palopalemá. 'E faingofua ange hotau ngaahi 'ahi'ahí pea faingofua ange 'a e palopalemá ke fuesia, pea te tau ma'u 'a e ngaahi tala'ofa kuo palōmesi [mai 'e he 'Otuá]."⁸ Na'a

ne toe pehē foki: "Ko e 'ilo 'oku tau kumiá, ko e ngaahi tali 'oku tau faka'amuá, pea mo e ivi 'oku tau fie ma'u he 'ahó ni ke feau 'aki e ngaahi faingata'a 'o e māmani fihitu'u mo fa'aliliuá, 'e 'atautolu ia 'i he taimi te tau loto fiamālie ai ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eiki."⁹

'Oku folofola mai 'a e Fakamo'uí: "Kapau 'oku mou 'ofa kiate au, fai 'eku ngaahi fekau. . . .

"Ko ia 'okú ne ma'u 'eku ngaahi fekaú, 'o fai ki aí, ko ia ia 'oku 'ofa kiate aú: pea ko ia 'oku 'ofa kiate aú, 'e 'ofa 'a 'eku Tamaí kiate ia, pea te u 'ofa mo au kiate ia, pea te u fakahā au kiate ia" (Sione 14:15, 21).

Ta'esiokitá mo e 'Ofá

Ko e halanga masani ki he fiefiá ko ha hala ia 'o e ta'esiokita mo e 'ofa—ko ha 'ofa 'oku tokanga, fie tokoni, mo ha ni'ihī 'o e ngaahi me'afua 'o e manava'ofá ki he laumālie mo'ui kotoa pē. Ko e 'ofá 'a e hala fakapatonu ki he fiefia te ne fakakoloa mo tāpuekina 'etau mo'uí

mo e mo'ui 'a e ni'ihī kehé. Ko hono 'uhingá, hangē ko e folofola 'a e Fakamo'uí, ke ke fakahaa'i 'a e 'ofá 'o a'u ki ho'o ngaahi filí foki (vakai, Mātiu 5:44).

'I ho'o fai iá, te ke tauhi ai e fekau lahi angé, ke 'ofa ki he 'Otuá. Te ke lava 'o matu'uaki e ngaahi faingata'a 'oku hokó—ngaahi me'a ta'etotonú, ta'elavame'á, mo e ngaahi me'a 'oku ta'efakafiemālié. 'Oku toki hoko mai pē 'a e fiefia 'oku tu'uloá 'i he taimi 'oku tau fili ai ke "'ofa ki [he 'Eiki] ko ho 'Otuá 'aki ho laumālié kotoa, mo ho'o mo'uí kotoa, mo ho lotó kotoa" (Mātiu 22:37; vakai foki, Teutalōnome 6:5; Ma'ake 12:30; Luke 10:27).

Fakataunge pē te tau takitaha fili ke tau 'ofa ki he 'Eiki mo muimui 'i Hono ngaahi hala fononga ki he fiefiá, 'a ia "ko e kaveinga mo e taumu'a ia 'o 'etau mo'uí."¹⁰ ■

Mei ha lea tānaki tu'unga, "Hala Fononga ki he Fiefiá," na'e fai 'i he 'Univēsti Pilikihami 'Iongi-Haua'i 'i he 'aho 8 'o Sune, 2017.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Happiness," Gospel Topics, topics.lds.org.
2. David O. McKay, in Conference Report, Oct. 1919, 180.
3. "Happiness," *Psychology Today*, psychologytoday.com/basics/happiness.
4. "Happiness," *Psychology Today*.
5. Thomas S. Monson, "Ngaahi Sipinga 'o e Anga Mā'oni'oni," *Liahona*, Mē 2008, 65.
6. Richard G. Scott, "Making the Right Decisions," *Ensign*, May 1991, 34.
7. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasī: Hāloti B. Li* (2000), 212, 214.
8. Thomas S. Monson, "Tauhi 'a e Ngaahi Fekaú," *Liahona*, Nōvema 2015, 83.
9. Thomas S. Monson, "'Oku 'Omi 'e he Talangofuá 'a e Ngaahi Tāpuakí," *Liahona*, Mē 2013, 92.
10. Joseph Smith, 'i he *History of the Church*, 5:134.

Ako e 'uhinga totonu 'o e fiefiá 'i he [lds.org/go/41849](https://www.lds.org/go/41849).

Nofomalí, Pa'angá mo e Tuí

Fai 'e Sunday Chibuike Obasi

Na'á ku kau atu ki ha konifelenisi 'a e kakai lalahi kei talavou' i Kumasi, Kana, 'o 'ikai ko e 'uhingá ko ha'aku fie ma'u kaume'a—na'á ku 'osi fakama'u ke u mali—ka koe'uhí na'á ku ongo'i ne u fie ma'u ha faka'ai'ai lahi ange pea ko e feitu'u totonu ke ma'u ai iá ko e konifelenisi. Na'e tali mo'oni 'a 'eku ngaahi lotú 'i he konifelenisi hili ha lea 'a Sisitá Kolo, ko ha faifekau matu'otu'a ne vahe ke ne ngāue mo e kakai lalahi kei talavou', fekau'aki mo e mahu'inga 'o e mali temipalé.

'I he faka'osinga 'o e fealea'akí, ne hangē ne fakafokifā pē 'a e liliu hono fofongá peá ne pehē, "Oku 'ikai ke ke fie ma'u ha pa'anga ka ke toki mali—ko e me'a pē 'okú ke fie ma'ú ko e tuí." Na'á ku ongo'i 'o hangē na'á ne lea fakahangatonu mai kiate aú, ka na'e 'ikai ke u fakakaukau 'oku 'uhinga 'eni kiate au koe'uhí na'á ma 'osi fakatau ha ngaahi me'a lahi 'i he'ema teuteu ki he malí. Na'á ku pehē loto pē, "E anga fēfē ha 'ikai ke u fie ma'u ha pa'anga ka ko e tuí pē?"

Na'á ku fa'a fakakaukau ma'u pē fekau'aki mo e me'a ni 'i he toenga 'o e uiké. 'I he'eku fakahoko 'ení, na'á

ku fa'a fehu'ia 'o pehē, "Oku fakangatangata nai e me'a 'e mafeia 'e he 'Otuá 'i he me'a 'okú Ne lava 'o fa'?" Na'á ku 'uluaki fakakaukau 'oku 'ikai, kae hili iá, na'á ku pehē 'io. Ka na'e toe muimui mai mo ha fehu'i 'e taha, "E founga fēfē Ha'ane fakangatangata kapau 'oku aoniu?" Na'e ako'i mai 'e he Laumalié 'a e talí: 'Oku makatu'unga 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá 'i he'etau talangofua kiate Iá. 'Oku 'ikai fakangatangata Ia 'i He'ene malava ke tāpuekina kitautolú, ka kuo pau ke tau fakaafe'i mai e ngaahi tāpuaki ko iá 'aki hono faka'aonga 'i 'etau tuí, ke fakahoko 'a ia 'okú Ne finangalo ke tau faí.

Na'á ku telefoni kimui ange ki hoku kaume'a na'á ma teu malí, 'a Písila, ke ma talanoa fekau'aki mo 'ema ngaahi fokotu'u ki he palani malí. Neongo e si'isi'i 'ema pa'angá, ka na'á ma fakakaukau ke fili homa 'aho malí, ka na'e 'ikai ke ma lava 'o fakakaukau ki ha 'aho pau. Na'á ma felotoi 'oku totonu ke ne 'eke 'e ia ki he'ene pīsope pe ko e hā ha ngaahi 'aho 'e ala 'atā 'i he ongo tohi māhina 'a e uotí mo e siteikí. 'I he ngaahi 'aho kotoa ne 'omí, na'á ma fili 'a e 'aho

Na'e si'isi'i e taimi mo hoku kaume'a kimu'a peá ma malí, pea toe si'isi'i ange 'a 'ema pa'angá, ka na'á ma ma'u ha me'a na'e toe mahu'inga ange: 'a e tuí.

27 'o Sepitema 2014—'a ia ne 'uhinga ia na'e toe pē ha meimei uike 'e fitu pea fai e malí!

Na'e fehu'i mai 'e Písila, "Obim ['o 'uhinga "ko hoku 'ofa'angá" 'i he lea faka-'Ikipou], 'oku 'i ai ha'o pa'anga? "Oku si'isi'i e taimí."

Na'á ku tali ange, "Ikai, ka 'oku ou ma'u pē ha ki'i tui"

Na'á ne kata mo pehē mai, "Sai pē. Ta lotu pe mo 'aukai." Na'á ne hoko atu 'aki ha'ane toe 'omi e fakakaukau 'i he 1 Nifai 3:7 'o pehē, "E teuteu 'i 'e

he 'Eikí ha hala ma'ataua koe'uhí he kuó Ne fekau'i kitaua ke ta mali."

Lolotonga e uike ko iá, na'e totongi au ki ha ngāue na'á ku 'osi fakahoko 'i ha ngaahi māhina lahi ki mu'a. Hili iá, ne talamai 'e Pisila ha'ane fie ma'u ke kamata ha ki'i pisinisi ke tānaki ai ha pa'anga lahi ange. Na'á ne

faka'aonga'i leva e pa'anga na'á ku ma'ú, ke fakatau mai ha ngaahi kato kakai fefine 'osi ngāue 'aki peá ne toe fakatau atu kinautolu. Hili 'ene fakatau mai e ngaahi me'a 'i he'ene lisí, na'á ne kei ma'u pē ha pa'anga 'o lahi ange 'i hono liunga ua e pa'anga na'á ku 'oangé.

Lolotonga e taimi ko 'ení, ne 'ikai fa'a ma'u ha'aku ngāue. Na'e 'ikai ke hoko e ngāue kotoa ne 'osi palōmesi mai ke u faí. Ne toe ha uike 'e ua pea na'e kei lahi pē ha ngaahi me'a na'e fie ma'u ke ma fakatau mai. Na'e fokotu'u mai 'e hoku kaume'á ke toe tolo atu e 'aho malí. Na'á ku pehē ange pē, "Oku 'i ai ha mana 'e hoko."

'I ha 'aho pē 'e ua kimu'a 'i homa 'aho malí, na'e hoko e maná: Na'á ku ma'u ha totongi ki ha ngāue na'á ku fakahoko 'i ha uike 'e ua kimu'a ai. Na'á ku ako foki ai 'e tāpuekina kinautolu 'e he 'Eikí ke tau ikuna 'i 'etau ngaahi taumu'a mā'oní'oní, 'i he'etau tui mo ngāue mālohí.

Na'á ma 'alu ki he pangikeé ke toho e sieké pea me'i ai ki he māketí ke totongi e toenga 'o e ngaahi me'a ne fie ma'ú lolotonga ia e lolo lahi 'a e 'uhá, 'a ia na'á ma pehē ko hano tali ia me'i langi 'o 'ema ngāue 'i he tui.

Ne si'i 'i he houa 'e 24 mei ai, ne ma mali. 'I he taimi na'e kole mai ai ke ma lau 'ema fuakavá, na'e 'ikai lava ke mafakatataua 'a e ongo na'á ku ma'ú mo ha toe me'a kuó u 'osi ongo'i 'i he'eku mo'uí. Na'á ku ongo'i lava-me'a mo'oni 'o a'u ki he'eku tui te u lava 'o fai 'a e me'a kotoa pē 'i he tui, talu mei he 'aho ko iá. Na'e toki sila 'i kimaua kimui ange 'i he Temipale 'Akelā Kaná.

Neongo te ke ala fie ma'u *ha* pa'anga ke teuteu ki ha mali, ka ko e me'a mahu'inga taha 'okú ke fie ma'ú, 'a e tui. ■

'Oku nofo e taha na'á ne fa'ú 'i he Vahefonua 'Asanitií, 'i Kana.

“Kapau ‘oku ou ongo’i ‘o hangē ‘oku mole atu ‘a ‘eku tuí, ko e hā te u fai ke toe ma’u ai iá?”

“Ko e taha e ngaahi taumu’á ‘o e Siasí ke fafanga’i mo tanumaki ‘a e tenga ‘o e tuí—‘o a’u ai pē he taimi ‘e ni’ihi ki he kelekele tou’one ‘o e veiveiuá mo e ta’e-pau’iá. . . .

“... Kātaki ‘o tomu’á fakafehu’ia hō’o veiveiuá ka ke toki fakafehu’ia hō’o tuí.”

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluakí, “Ha’u ‘o Kau mo Kimautolu,” ‘i he konifelenisi lahi, ‘Okatopa 2013.

Vakai ki he Ngaahi Folofolá

Kapau ‘oku faingata’a kiate au ke u ongo’i e Laumālié, ‘oku tokoni ‘eku vakai ki he folofolá

mo sio ki he tui ‘oku ma’u ‘e he taha kotoa péé. ‘Okú ne ‘omi ‘a e tuí kiate au. Mahalo pē na’a ‘oku fu’u nounou ho’o ngaahi lotú. Feinga ke toe fakamātoato ange ho’o fai iá pea ‘e tokoni ‘i koe ‘e he Tamai Hēvaní ke toe ma’u ho’o tuí.

Kulisi B., ta’u 14, ‘Olikoni, USA

Tanumaki ‘a e Tenga ‘o e Tuí

‘Oku ou ‘ilo te u lava ‘o lotu ki he Tamaí mo kole kiate Ia ke Ne tokoni’i au ke tauhi ma’u ‘a e fu’u

‘akau ‘o e tuí ‘oku ou fakatupulakí. Kuo pau ke u fakahoko ‘a e ngaahi me’a ‘oku fie ma’u ke tanumaki ai iá, hangē ko hono lau ‘o e folofolá, fekumi ki ha ngaahi a’usia fakalaumālie, tānaki hoku ngaahi tāpuakí, mo kole ha tokoni mei hoku fāmilí. ‘I he founga ko iá, ‘e lava ke toe tupulaki ‘eku tuí. He ‘ikai hoko ia ‘i ha ‘aho pē ‘e taha—ko ha ngāue ia ‘oku fie ma’u ki ai ha taimi lahi. ‘E fie ma’u ke u fa’a kātaki mo falala ki he ‘Eikí.

‘Ilaiase B., ta’u 18, Menitosa, ‘Āsentina

Mou Ngāue'i Fakataha Ia

I he taimi 'oku ou ongo'i ai 'o hangē 'oku mole atu 'eku tuí, 'oku ou talanoa ki he'eku

fine'eikí mo 'eku tangata'eikí, pea mau ngāue'i fakataha ia. Hili iá, 'oku mau fá'a hiva ha hiva fakatupulaki 'i he taimi 'e ní'ihí koe'uhí ke mau ongo'i 'a e Laumālié.

'Emeli C., ta'u 15, Kolōlato, USA

Fehu'i ki Ho'o Ongomātu'á

'Ikai ngata 'i he lotu fakahangatonu ki he Tamai Hēvaní, te tau lava 'o fehu'i ki he'etau ongomātu'á 'a e founga ke tau lava ai 'o foki hake kiate Ia mo te ma'u 'etau tuí.

'Iaiase S., ta'u 12, Paisanitū, 'Uluukai

Lotu, Kumi Tokoni, pea Lau

Na'á ku fakahoko ha me'a 'e tolu ke ma'u [eku tuí] he ko ha taha au ne faka'au'auhifo 'eku tuí. 'Uluakí, na'á ku lotu. Na'e ngāue lelei 'eku lotu ke ma'u ha ivi mo 'ilo e me'a 'oku totonu ke u faí. Uá, na'á ku talaange ia ki hoku ngaahi kaungāme'a ofí, pea na'a nau tokoni'i lahi au 'i he'eku fie ma'u iá. Tolú, na'á ku lau e folofolá Ko e lahi taha 'o e folofolá 'oku fekau'aki mo e tuí pea 'e lava ia 'o tokoni ke tau toe ma'u ia.

Siaki J., ta'u 14, Fololita, USA

Ko e hā 'oku tuku ai 'e he 'Otuá ke hoko 'a e taú?

Kuo hoko 'a e taú ko ha kongā ia 'o e talanoa 'o e fa'ahinga 'o e tangatá 'i he māmani ko 'ení 'o talu mei ha taimi sí'i pē mei he kamata'angá. Ka ko e 'Eikí, 'a e Pilinisi 'o e Melinó, 'oku 'ikai ke Ne fie ma'u ke tau fetau'aki. 'Okú Ne tutulu 'i he taimi 'oku fili ai e kakaí ke 'oua te nau fe'ofa'aki pea " 'ikai ha'anau 'ofa, pea... fehi'a ki honau toto 'onautolú pē" (Mōsese 7:33), 'o fakakovi'i 'a e māmani 'i he fetā'aki (vakai, Sēnesi 6:11-13). Ko kinautolu ko ia ná'e 'omi 'e he'enu faiangahalá 'a e taú ki he māmani, 'e fakamāu'i kinautolu 'i he'enu ngaahi ngāué.

Kuo 'osi fekau 'e he 'Eikí 'a Hono kakaí ke "ta'ofi 'a e taú pea fakahā 'a e melinó" (T&F 98:16). Ka neongo ia, 'o ka fetau'aki ha ongo pule'anga, kuo 'osi folofola mai foki 'a e 'Eikí 'oku fakatonuhia'i kitautolu he taimi 'e ní'ihí 'i hono malu'i hotau ngaahi fāmilí, pule'angá, mo e tau'atāinā mei he faka'auhá, pule fita'á, mo e fakamālohí (vakai, 'Alamā 43:47; 'Alamā 46:12-13; T&F 134:11). Pea ko e Kāingalotu 'oku nau 'i he ngāue fakakautau 'a e pule'angá, 'oku nau talangofua ki he tefito'i mo'oni 'o e "fakaongoongo ki he ngaahi tu'i, kau palesiteni, kau pule, mo e kau fakamaau fakapule'anga" (Tefito 'o e Tuí 1:12).

Ke 'ilo lahi ange, vakai, Gordon B. Hinckley, "War and Peace," Apr. 2003 general conference; "War," Gospel Topics, opics.lds.org.

'Oku fakataumu'a pē 'a e ngaahi talí ko ha tokoni mo ha fakakaukau, ka 'oku 'ikai ko hano fakahaa'i 'o ha tokāteline 'o e Siasí.

Fehu'i ka Hoko Maí

"'E founga fēfē hano tokoni'i au 'e hoku tāpuaki fakapēteliaké ke fakahoko 'a 'eku ngaahi filí?"

'Omai ho'o talí, pea kapau te ke loto ki ai, 'omi mo ha la'itā 'ata lelei kimu'a he 'aho 15 'o Mē, 2018, ki he liahona.lds.org lomii 'a e "Submit an Article or Feedback".

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

Muimui ki he sīpinga 'a Siosefa Sāmitá mo e founga 'o hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé.

LOTÚ

Fai 'e 'Eletā
Robert D. Hales
(1932–2017)

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

KO E KĪ KI HE FAKAMO'ONÍ MO E FAKAFOKI MAI 'O E ONGOONGOLELEÍ

‘**I** he’emau hoko ko e kau taki ‘o e Siasí, ‘oku fa’a fehu’i mai kiate kimautolu, “Te u ma’u fēfē ha fakamo’oni ki he ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki mai?”

Ko hono ma’u ‘o ha fakamo’oni mo e hoko ‘o uluí ‘oku kamata ia ‘i he ako mo e lotu, pea mo’ui ‘aki e ongoongolelei ‘i he fa’a kātaki mo e vilitaki pea ‘i hono fakaafe’i mo falala ki he Laumālie. Ko e mo’ui ‘a Siosefa Sāmitá pea mo e founa ‘o hono Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelei, ko ha ongo sipinga lelei ia ‘o e founa ngāue ko ‘ení. ‘I he [‘eku vahevahe] ... ‘a e ngaahi me’a na’e hoko ‘i hono Fakafoki Mai ‘o e Ongoongolelei mo kimoutolú, fekumi ki he ngaahi founa ‘oku tataki atu ki he fakamo’oni. ...

*Tafoki ki
he folofolá.
Tū’ulutui ‘o lotu.
Kole ‘i he tui.
Fakafanongo
ki he Laumālie
Mā’oni’oni.*

FAKAKIKI I ME HE KO E NGAAHI HOU 'A HOKU LOTO 'I TA FAKATATAA 'E WALTER RANE
LATA I ME HE GETTY IMAGES

Moveuveu Lahí

Na’e fá’ele’i ‘a Siosefa Sāmita ‘i he ‘aho 23 ‘o Tisema, 1805, ‘i Seiloni, Veamoni, ‘i he ‘Tunaiteti Siteití. Na’e fá’ele’i mai ia ki ha fāmili na’a nau lotu mo ako e Tohi Tapú. ‘I he’ene kei talavou, na’e kamata ke ne tokanga ki he lotú mo ‘ilo ha “fu’u moveuveu” fekau’aki mo e ngaahi tokāteline ‘o Kalaisí, ‘o “fefakakikihi’aki ‘a e taula’eiki mo e taula’eiki, mo e tokotaha ului mo e tokotaha ului” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:6).

Ko e moveuveu ko ‘ení . . . na’e kamata ia ‘i ha laui senituli ki mu’a ‘i he me’a na’e ui ko e Hē Mei He Mo’oní. Na’e pehē ‘e he ‘Aposetolo ko Paulá “‘e ‘ikai hoko [mai]’ ‘a e ‘aho ‘o Kalaisí, “‘o kapau ‘e ‘ikai tomu’a hoko ‘a e liliu koví” (2 Tesalonika 2:3).

Hili ha ngaahi ta’u ‘e hongofulu tupu síi mei he Toetu’u ‘a Kalaisí, ne fakapoongi ‘Ene Kau ‘Aposetoló, na’e liliu ta’etotonu ‘a ‘Ene ngaahi akonakí, pea na’e ‘ave ‘a e lakanga fakataula’eikí mei māmani. Ka na’e mamata mai ‘a Paula ki hotau kuongá, peá ne kikite ‘o pehē, “‘i he kakato ‘o e ngaahi kuonga . . . , [‘e] fakakā-toa fakataha [ai ‘e he ‘Otuá] ‘a e me’a kotoa pē ‘ia Kalaisí” (‘Efesō 1:10). Te Ne toe fakafoki mai e Siasi mo’oni ‘o Kalaisí ki he māmani. . . .

‘Oku Ma’u ‘e Siosefa ha Tali

‘I he ta’u 14 ‘a Siosefá . . . na’á ne ‘i ha lotolotonga ‘o ha “moveuveu ‘o e ngaahi fakakaukau [fakalotú].” ‘I he taimi lahi na’á ne fa’a fehu’i kiate ia pē, “Kapau ‘oku mo’oni ha fa’ahi ‘e taha [‘o e ngaahi siasí ni], ko e fē ia, pea te u ‘ilo’i fēfē ia?” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:10).

Na’e fekumi ‘e Siosefa ‘i he Tohi Tapú ki ha ngaahi tali. Na’á ne lau ‘i he ‘Ipiseli ‘a Sēmisi, “Ka ai hamou

taha ‘oku masiva ‘i he potó, ke kole ‘e ia ki he ‘Otuá, ‘a ia ‘okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea ‘oku ‘ikai valokí’i; pea ‘e foaki ia kiate ia. (Sēmisi 1:5).

Ne ‘alu ai ‘a Siosefa ki ha vao’akau ofi ki honau ‘apí ‘o lotu, ‘i he’ene muimui ki he fakahinohino ‘a Sēmisi. ‘I he’ene ui ki he ‘Otuá, na’á ne mamata “ki ha pou maama . . . [na’e ‘alu hifo],” ‘a ia na’e lahi ange hono ngingilá ‘i he la’á he ho’ataá, pea na’e hā mai ha “Tangata ‘e toko ua.” “Na’e folofola mai ‘a e toko taha . . . , ‘o ne ui [‘a Siosefa] ‘aki [hono] hingoá, ‘o ne tuhu ki he tokotahá ‘o pehē—*Ko Hoku Alo ‘Ofa’angá ‘Eni. Fanongo kiate Ia!*” (Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:16–17).

Na’e hā mai ‘a e ‘Otua ko e Tamaí mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí, ‘o fefolofolai mo Siosefa Sāmita. Na’á Na tali ‘ene fehu’i. Na’á Na ako’i kiate ia ko e Siasi mo’oni ‘o Kalaisí kuo mole ia mei he māmani. Na’e ‘ilo ‘e Siosefa ko e ongo mēmipa ko ‘eni ‘o e Tolu’i ‘Otuá ‘okú Na sino māvahevahe, na’á Na ‘afio’i hono hingoá, pea na’á Na finangalo ke tali ‘ene ngaahi lotú. Na’e fakaava ‘a e ngaahi langí, na’e matafi atu ‘a e po’uli ‘o e hē mei he mo’oni, pea na’e toe ‘omi e mahino mo e ‘ilo fakalaumālie ki he ongoongoleléi.

Hangē ko ia ko Siosefá, ‘oku toko-lahi hatau ni’ihi ‘oku tau fekumi ki he maama ‘o e mo’oni. . . . Hangē ko ia ko Siosefá, kuo pau ke tau fekumi

‘i he ngaahi folofolá, lotu, . . . [hoko ‘o] angavaivai, pea [ako] ke ngāue ‘aki ‘a e tuí.

Ko Molonai mo e ‘Ū Lau’i Peleti Koulá

Lolotonga e ta’u ‘e tolu hili e ‘Uluaki Mata Me’a-Hā-Mái, na’e [pehē ‘e] Siosefa [na’á ne fa’a ongo’i lotofó’i koe’uhí ko hono ngaahi vaivai’angá mo e ngaahi melé]. Ka na’e ‘ikai ke mole ‘ene tuí pe ngalo e mālohi ‘o e lotú.

‘I he ‘aho 21 ‘o Sepitema, 1823, ‘i hono ta’u 17, na’e tū’ulutui ai [‘a Siosefa] ‘o kole “ke fakamolemole’i ‘a [‘ene] ngaahi angahalá” . . . mo [‘ilo e anga hono] “tu’unga ‘i [he] ‘ao [‘o e ‘Otuá]” (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:29). ‘I he’ene lotú, na’e ‘i ai ha maama. . . na’e ‘asi, ‘o ‘āsili ‘ene uló “‘o a’u ki he kāpui ‘a e lokí ‘o maama ange ‘i he ho’atā mālie” (veesi 30). ‘I he maama ko iá, ne tu’u ha tokotaha na’e kofu ‘aki ia ha kofu “hinaekiaki ‘aupito” (veesi 31). Na’á ne ui ‘a Siosefa ‘aki hono hingoá pea fakafe’iloaki ange ia ko Molonai. Na’á ne pehē “oku ‘i ai ha ngāue ‘a e ‘Otuá ke fai [‘e Siosefa]” peá ne tala ange kiate ia ha lekooti fakakuongamu’a na’e “tongitongi ki ha [‘ū] peleti koula,” ‘a ia, ‘i hono liliú, na’e hoko ia ko e Tohi ‘a Molomoná. Na’e kau ‘i he tohí ha lekooti ‘o hono kakato ‘o e ongoongoleléi. (Vakai, veesi 33–34.) . . . Na’e tatakí ‘a Siosefa ki he . . . lekooti ko iá, na’e tanu . . . [‘i he] Mo’unga ofi mai . . . ko Komolá.

‘I he ‘aho hono hokó na’e ‘ilo ‘e Siosefa ‘a e ‘ū peletí, ka na’e te’eki hoko ‘a e taimi ke ‘omi ai iá. Na’e fakahinohino’i ‘e Molonai ‘a Siosefa ke na fetaulaki ai he ‘aho tatau pē ‘i he ta’u kotoa ‘e fá ka hokó (vakai, veesi 52–53). Na’e talangofua ‘a Siosefa. ‘I he ta’u takitaha na’á ne ‘alu ki he mo’unga na’e ‘oange ai ‘e Molonai

e “fakahinohino” (veesi 54) 'o kau ki hono Fakafoki Mai 'o e Siasi 'o Kalaisi. . . .

Na'e ma'u 'e Siosefa 'a e 'u peleti 'i he 'aho 22 'o Sepitema, 1827, 'i hono ta'u 21. Na'a ne ma'u foki mo ha me'angāue ki hono liliu kinautolu, na'e ui ko e 'Ulimi mo e Tumemi. Na'e kamata 'e Siosefa 'a e ngāue liliu 'o ngāue 'aki e me'a liliu lea toputapu ko 'eni, fakataha mo e Laumalie Ma'oni'oni. . . .

Ko e Hoko 'a Hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei

'I hono ta'u 23, na'e liliu 'e Siosefa e 'u peleti mo [‘ene tangata tohi], 'Oliva [Kautele,] 'i he'ena a'u ki ha potufofolola fekau'aki mo e papitaiso ki he fakamolemole 'o e ngaahi angahalā. . . . Na'a na fie ma'u ha 'ilo lahi ange. Na'e 'ilo 'e Siosefa e me'a ke fai.

'I he 'aho 15 'o Mē, 1829, na'e 'alu 'a [Siosefa mo 'Oliva] ki he vao 'aka'u ke fehu'i ki he 'Eiki. Lolotonga 'ena lotu, ne hā mai 'a Sione Papitaiso kiate kinaua “‘i ha 'ao 'o e maama” (Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:68). Na'a ne . . . papitaiso 'a e Fakamo'ui 'i he'ene kei mo'ui, [pea] na'a ne ma'u e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eiki na'e fie ma'u ke fakahoko e ouau ko iā, 'aki e mafai 'a e 'Otuā.

Na'e hilifaki 'e. . . Sione . . . hono ongo nimā 'i he [‘ulu 'o Siosefa mo 'Olivā] 'o foaki kiate kinaua [takitaha] 'a e Lakanga Taula'eiki faka'Ēloné (vakai, T&F 13; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:68–69). . . . 'I he kongā kimui 'o Mē pe kongā kimu'a 'o Sune 1829, na'e foaki ai 'a e Lakanga Taula'eiki ma'olunga angé, pe faka-Melekisētekí, kia Siosefa mo 'Oliva 'e he Kau 'Apose-tolo ko Pita, Sēmisi, mo Sioné.

Na'e kakato hono liliu 'o e Tohi 'a Molomonā 'i he Sune ko iā, pea na'e pulusi 'a e tohi 'i he 'aho 26 'o Mā'asi, 1830. . . . Hili ha ngaahi 'aho mei ai, 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli, na'e fokotu'u ai 'a e Siasi. . . . Hangē ko ia na'e kikite 'i 'e Paulā, na'e toe fokotu'u 'a e Siasi 'o Kalaisi 'i he māmani.

Ka na'e te'eki 'osi 'a e ngāue 'o hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei. . . . [Ko e Temipale Ketilani 'a e fuofua temipale na'e langa 'i he kuonga fakakosipeli ko 'eni] na'e fakatapui ia . . . 'i he 'aho 27 'o Mā'asi, 1836. Hili ha uike 'e taha mei ai, 'i he 'aho 3 'o 'Epeleli, na'e fakahoko ha fakataha ai. Na'e [hā kia Siosefa mo 'Oliva] . . . 'a e 'Eiki ko Sīsū Kalaisi . . . hili ha lotu mamalu mo fakalongo-longo . . . Na'e hā mai foki mo Mōse, 'Ilaiase, mo 'Ilaisiā [‘i he Temipale Ketilani] pea [foaki e ngaahi ki 'o e lakanga fakataula'eiki] kia Siosefa (vakai, T&F 110).

Ko ha Sipinga Ma'atautolu ke Muimui ki ai

Ngaahi tokoua mo e tuofāfine, 'oku tau lava nai 'o sio ki he sipingā? Ko e me'a mahu'inga kotoa pē 'i hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei—ko e 'Uluaki Mata Me'a-Hā-Mai, ko

e hā mai 'a Molonai mo hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomonā, ko e fakafoki mai 'o e lakanga fakataula'eiki, mo e hā mai 'a Sīsū Kalaisi [‘i] Hono temipale mā'oni'oni—na'e hoko mai 'i he lotu. . . .

[Kuo tā tu' o lahi] 'eku ongo 'i 'a e fakamo'oni ta'eue'ia 'a e Laumalie 'o e 'Otuā, 'o hangē ha afi 'oku ulo 'i hoku lotó, 'oku mo'oni 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki mai. . . . [Kapau 'oku te'eki ai ke ke 'ilo 'a e ngaahi me'a ni 'iate koe pē,] tuku mu'a ke u fokotu'u atu ke ke tali e fakaafe kuo 'omi 'e Molonai 'i he Tohi 'a Molomonā: “Pea 'i ho'omou ma'u 'a e ngaahi me'a ní, 'oku ou fie na'ina' i kiate kimoutolu ke mou kole ki he 'Otuā, ko e Tamai Ta'engatā, 'i he huafa 'o Kalaisi, pe 'oku 'ikai ke mo'oni 'a e ngaahi me'a ni; pea kapau te mou kole 'i he loto-fakamātoato, mo e loto-mo'oni, 'o ma'u 'a e tui kia Kalaisi, te ne fakahā 'a hono mo'oni kiate kimoutolu, 'i he mālohi 'o e Laumalie Mā'oni'oni. Pea 'i he mālohi 'o e Laumalie Mā'oni'oni te mou lava ai ke 'ilo' i hono mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē” (Molonai 10:4–5). . . .

. . . Muimui ki he sipinga 'a Siosefa Sāmīta mo e founga 'o hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei. Tafoki ki he folofolā. Tū'ulutui 'i he lotu. Kole

'i he tui. Fakafanongo ki he Laumalie Mā'oni'oni. . . . Pea 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisi, 'oku ou palōmesi, “Kapau . . . [te] mou kole [ki he Tamai Hēvanī] 'i he tui, 'o 'amanaki te mou ma'u, 'i ho'omou tauhi faivelenga [‘a e] ngaahi fekau [‘a e 'Eiki], ko e mo'oni 'e fakahā 'a e ngaahi me'a ni kiate kimoutolu” (1 Nifai 15:11). ■

Mei ha lea 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2003.

FAKAKIKI MEI HE HĀ 'A SĪSŪ KALAI SI KI HE PALOFTA KO SIOSEFA SĀMĪTA MO 'OLIVA KAUTELE, 'Ā 'E WALTER RANE KO HONO TOE FAKAFOKI MAI 'O E LAKANGA TAULA'EIKI FAKA-MELEKISĒTEKĪ, 'Ā 'A WALTER RANE

KO E HĀ, 'UHINGÁ, mo e FOUNGÁ:

KO HA FAKAMATALA FAKAIKIKI KI HONO
FAKAFOKI MAI 'O E ONGOONGOLELEÍ

KUONGA FAKAKOSIPELÍ

'Oku tatakí 'e he kau palōfítá 'a e me'a 'oku ui ko e *ngaahi kuonga fakakosipeli*, ko ha vaha'ataimi ia 'oku (1) 'i ai ha taki lakanga fakataula'eiki 'e taha pe lahi ange kuo fakamafai'i 'i he māmaní pea (2) ko e taki ko 'ení, 'a ia ko ha palōfita, 'okú ne ako fakahangatonu mei he 'Otuá fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'uí. 'Oku ako'i leva 'e he palōfítá, pe *vahevahe*, 'a e ongoongoleleí ki he kakaí.

'Oku tau 'ilo fekau'aki mo ha ngaahi kuonga fakakosipeli lahi, koe'uhi ko e folofolá. 'Oku kau ha ní'ihí 'o e ngaahi kuonga fakakosipeli mahu'ingá 'a e taimi 'o 'Ātama, 'Īnoke, Noa, 'Ēpalahame, Mōsese, Sīsū Kalaisi mo Siosefa Sāmítá. Na'e kamata'i 'e he 'Eikí ha kuonga fakakosipeli 'o faka-fou 'i he kau palōfita kotoa ko 'ení.

Fai 'e Faith Sutherlin Blackhurst

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Tau pehē 'okú ke fononga atu ke 'eve'eva 'i ha uike kakato ki ha matātahi mo e fāmili 'o ha'o kau-ngāme'a. Na'e fakalata 'aupito, ka kuo kamata ke ke 'ofa ki ho fāmili. Pea tuku atu 'e ho'o tangata'eiki ha pōpoaki he telefoní pe 'oku fēfē 'a e 'eve'evá—ko e me'a pē ia ná'á ke fie ma'ú ke ke ongo'i 'oku 'ofa'i mo manatu'i koe.

'Oku meimei pehē 'a e mo'ui 'i he māmaní. 'Oku 'ikai 'omi ma'u pē 'e he 'Otuá ha pōpoaki 'i he telefoní, ka 'oku tau mama'o mei hotau 'api fakalangí, pea ko e founga leva ia 'e taha 'oku fakahoko mai ai 'e he Tamai Hēvaní 'a 'Ene 'ofa kiate kitautolú, ko hono 'omi ha kau palōfita.

Ke ako'i e ongoongolelei, 'e fie ma'u ke ke lava 'o fakamatala'i ko e ha 'a e hē mei he mo'oni, ngaahi kuonga fakakosipeli, pea mo e Fakafoki Mai 'o e Ongongolelei. 'E lava ke tokoni atu e saati ko 'eni.

HĒ MEI HE MO'ONÍ

Hē mei he Mo'oni=faiangahalá. 'I he taimi 'oku tafoki ai ha tokotaha pe kulupu mei he ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi, fakafisinga'i 'a e kau palōfitá, pea tō ki he faiangahalá, 'oku nau hē ai mei he mo'oni.

FAKAFOKI MAI 'O E ONGONGOLELEI

Ko e fakafoki maí ko hono toe fakafoki ia 'o ha me'a ki hono tu'unga na'e 'uluaki 'i ai. 'Oku 'ikai ko ha fakafou, 'a ia 'okú ne liliu ha me'a na'e 'i ai ke kamata'i ha me'a fō'u. Hangē ko 'eni, kapau na'a ke fie ma'u ke fakafoki mai ha fale kuo motu'a, te ke toe langa ia 'o fakatatau mo e tu'unga na'e fuofua fokotu'u 'aki. Mahalo te ke fie ma'u ke tñaki atu ha tafu'anga afi fō'u, ka te ke fakafou 'e koe 'a e falé kae 'ikai fakafoki.

Na'e fie ma'u 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi ke toe fakafoki mai koe'uhí he na'e mole ia lolotonga e Hē Faka'aufuli mei he Mo'oni. Ne mo'ui e kaka'i 'o laui senituli 'o 'ikai ma'u e Siasí mo'oni. Ko ia ai na'e fakafoki mai 'e he 'Eiki Hono Siasí mo e ongoongolelei 'o fakafou 'ia Siosefa Sāmita, hangē pē ko ia ne kikite'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga mu'a (vakai, 'Īsaia 2:1-3; 29:13-14; Ngāue 3:19-21; Fakahā 14:6-7; 2 Nifai 3:3-15).

'E 'i heni ma'u ai pē 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi—te ke nofo ma'u nai ai? Neongo 'oku faka'au ke faiangahala ange 'a e māmaní, ka 'e kei tu'u ma'u 'a e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o a'u ki he ngata'angá.

'Oku 'i ai ha fili ke ke fai—ko e fili tatau pē ia na'e fehanga'angai mo e tangatá talu mei he kamata'anga 'o taimi: te ke muimui nai ki he palōfitá? Kapau te ke fai ia, 'e tāpuekina koe mo ke ma'u e Laumālié ke ne tataki koe.

‘ĀTAMA

Ko ‘Ātamá ko ha paionia mo’oni: ko ia ‘a e fuofua tangata ‘i he māmaní mo e fuofua palōfítá! Na’á ne akó’i ki hono fāmilí ‘a e ongoongolelei, ka na’e ‘i he kamata’angá pē ha ní’ihi ná’a nau “fekumi ki he’enua ngaahi fakakaukau ‘anautolu pē ‘i he fakapó’ulí” mo fakasítu’aí ‘a e mo’oní (Mōsese 6:28).

‘ĪNOKE

Kuó ke ‘osi fanongo nai ‘i ha kolo kuo ‘ave kotoa ki he langí? Ko e kolo ‘o Saioné—‘a ia na’e fokotu’u ‘e ‘Īnoké—na’a nau fu’u angamá’oni’oni pea ‘ohake ‘a e kakaí ke nau nofo mo e ‘Otuá (vakai, Mōsese 7:23).

NOA

‘Okú ke ‘ilo pē fekau’aki mo e ‘áake ‘a Noá. Ko ha kakai pē ‘e toko valu—‘a ia ko e fāmilí ‘o Noá—na’a nau mo’ui mei he Lōmakí he ná’a nau fanongo ki he ngaahi fakatokanga ‘a Noá (vakai, Sēnesi 7; Mōsese 8). Ka ná’á ke ‘ilo’i nai ná’a ne ma’u e lakanga fakataula’eikí ‘i he’ene kei ta’u 10 (vakai, T&F 107:52) pea na’e ‘i ai ha “kakai lalahi... [na’a] nau kumi kia Noa ke to’o ‘ene mo’u”?” (Mōsese 8:18).

‘ĒPALAHAME

Na’e meimei feilaulau ‘i ‘a ‘Ēpalahame ‘e he kau taula’eiki koví, ka na’e fakahaofi ia ‘e ha ‘āngelo (vakai, ‘Ēpalahame 1). Na’á ne ma’u ha ngaahi fakahā fakaofo ‘o kau ai ha vísone ki he mo’ui ‘i he maama fakalaumalié. Ko hono hakó ‘a e kau mēmipa ‘o e Siasí, pea ‘oku tau hingoa kiate ia ‘a e fuakava faka-‘Ēpalahamé. (Vakai, ‘Ēpalahame 2-5.)

MŌSESE

Na’e tatakí ‘e Mōsese ‘a e Kau ‘Isilelí mei ‘Isipite pea tokoní’i kinautolu ke nau ma’u ‘a e tau-‘atāiná. Na’á ne “feinga faivelenga ke fakamā-‘oni’oni’i ‘a hono kakaí koe’uhí ke nau lava ‘o mamata ki he fofonga ‘o e ‘Otuá; ka ná’a nau fakafefeka honau lotó ‘o ‘ikai te nau malava ke kātaki’i ‘a e nofo ‘i hono ‘aó” (T&F 84:23-24). Ko hono mo’oní, koe’uhí ko ‘enua hē mei he mo’oní, ná’a nau hē holo ai ‘i he toafá ‘i ha ngaahi ta’u ‘e 40!

KAU TAKI ‘O E NGAARI KUONGA FAKAKOSIPELI

Na’e uiui’i e kau palōfita ko ‘ení ‘e he ‘Otuá, “tu’unga ‘i he’enua fu’u tui lahi ‘aupito mo e ngaahi ngāue lelei” (‘Alamā 13:3; vakai foki, ‘Ēpalahame 3:22-23). Na’e toe fakafoki mai ‘a e ngaahi kī ‘o e lakanga fakataula’eikí ná’a nau ma’u ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá.

Ko ha ngaahi fakakaukau ‘eni ‘e ní’ihi fekau’aki mo e kau palōfita ko ‘ení. Vakai pe ko e hā mo ha toe me’a te ke lava ‘o ako fekau’aki mo kinautolu ‘i ho’o ako e folofolá.

SISŪ KALAISI

Na'e 'ikai ngata pē 'i hono ako'i 'e Sisū Kalaisi 'a e ongoongolelei mo fakahoko ha ngaahi mana lahi, ka na'a Ne toe fokotu'u foki Hono Siasí 'i he māmaní. Na'a Ne fai ha fakalelei ma'a 'etau ngaahi angahalá pea na'e kalusefai la pea Ne toetu'u ke tau malava ai 'o ikuna'i 'a e mate fakalaumalié mo fakatu'asinó. Ko e 'ulu la 'o Hono Siasí 'i he kuongá ni pea ko la mo e Tamai Hēvaní 'a e tupu'anga 'o e mafai lakanga fakataula'eiki.

KO E HĒ FAKA'AUFULI MEI HE MO'ONÍ

Hili e Toetu'u 'a e Fakamo'uí, na'e feinga 'a 'Ene Kau 'Aposetoló mo e kau taki kehe 'o e Siasí ke fakamafola 'a e ongoongolelei, ka na'e fakasitu'a'i 'e he kakai 'a 'enau ngaahi akonaki pea a'u pē 'o nau fakapoongi ha tokolahi 'o e Kau 'Aposetoló. Na'e mole ai 'a e kakato 'o e ongoongolelei, ko'e uhi ko e faiangahala 'a e kakai. Na'e hoko mai ha fakapo'uli fakalaumalie ki he māmaní (vakai, 'Īsaia 60:2).

- Ne laka hake 'i he ta'u 'e 1,000 'a e 'ikai lava ke ma'u 'e he kakai 'a e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí, ngaahi tāpuaki 'o e tempalé, pe ngaahi fakahino-hino 'a ha palōfita.
- Ne mole ha ngaahi mo'oni mahu'inga mei he Tohi Tapú.
- Ne ako'i ha ngaahi fakakaukau loi fekau'aki mo e natula mo'oni 'o e 'Otuá.
- Na'e liliu pe ako'i hala ha ngaahi ouau 'o e fakamo'uí (vakai, 'Īsaia 24:5).
- Ne faifai pea iku 'a e hē mei he mo'oni ko 'eni ki hono fokotu'u 'o ha ngaahi siasi lahi.

KO E FOKOTU'U LOTÚ

Lolotonga e Hē Faka'aufuli mei he Mo'oni, na'e 'i ai ha kakai fakakaukau fakalotu 'i 'lulope na'a nau fakatokanga'i na'e 'ikai ako'i totonu e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi. Ko e kau fokotu'u lotu ko 'eni na'e 'ikai ko ha kau palōfita, ka na'a nau fai honau lelei tahá ke ako'i e mo'oni 'o fakatau ki he'ene mahino kiate kinautolú. Na'a nau tokoni ke lava 'o ma'u 'e ha kakai tokolahi ange 'a e Tohi Tapú. Na'e feinga ha tokolahi ke ma'u e tau'atāina fakalotú pea nau tofa ai e hala ki hono Fakafoki Mai 'o e ongoongolelei.

SIOSEFA SĀMITA

'A ia na'e mole kotoa nai 'o ta'engata e kakato 'o e ongoongolelei? 'Ikai! Na'e toe fakahā mai 'e he 'Otuá ha ngaahi mo'oni mahu'inga kia Siosefa Sāmita. Na'e toe fakafoki mai 'e ha kau talafekau fakalangí 'a e ngaahi kī kotoa 'o e lakanga fakataula'eiki na'e fie ma'u, kiate ia (vakai, T&F 27:8-13; 110; 128:18-21), 'o hoko ai 'eni ko e "kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá" (T&F 138:48). 'Oku toe 'iloa foki ko e kuonga faka'osi, ko'e uhi he ko e kuonga faka'osi 'eni kimu'a 'i he Hā'ele 'Anga Ua Mai 'a Sisū Kalaisi.

KO HONO FAKAFOKI MAI 'O E ONGOONGOLELEÍ

Mate'i mai angé? 'Okú KE ma'u e ngaahi tāpuaki 'o e Fakafoki mai 'o e Ongongolelei. 'lo, 'a koe!

- Kuo toe fakafoki mai 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi mo ha palōfita mo ha kau 'aposetolo ke nau tatakí ia.
- Na'e toe fakafoki mai 'e he Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, Mata'itofe Mahu'ingá, mo e ngaahi fakahā fakaonopóni ha ngaahi mo'oni mahu'inga ne mole (vakai, 2 Nifai 27).
- Na'e ma'u 'e Siosefa Sāmita 'a e Lakanga T aula'eiki faka-'Ēloné meia Sione Papitaiso (vakai, T&F 13) mo e Lakanga Taula'eiki faka-Melekisētekí mei he Kau 'Aposetolo ko Pita, Sēmisi, mo Sioné (vakai, T&F 128:20).
- 'Oku fakahoko totonu 'e ha kau ma'u lakanga fakataula'eiki kuo fakamafai 'a e ngaahi ouau 'o e fakamo'uí.
- Pea 'oku tau 'ilo 'e 'ikai teite mole 'a e mo'oni 'o fakafou 'i ha toe hē mei he mo'oni (vakai, Taniela 2:44). ■

*'I hōo ako fekau'aki mo Sīsū
Kalaisí, 'okú ke fakaafe'i la mo
'Ene melinó ki hōo mo'uí.*

Fai 'e Sarah Hanson

Fakakaukauloto 'okú ke lau e *me'a kotoa* pē fekau'aki mo e Fakamo'uí 'i he folofolá—'a e Tohi Tapú, Tohi 'a Molomoná, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, mo e Mata'itofe Mahu'ingá. Ko ha taimi mo ha ngāue lahi mo'oni ia! Ka 'i Sānuali 2017, na'e fokotu'u ai 'e Palesiteni Lāsolo M. Nalesoni ha tukupā ke fakahoko 'a e me'a pē ko iá—ke ako e me'a kotoa pē na'e folofola 'aki mo fakahoko 'e Sīsū 'i he ngaahi tohi folofola kuo fakamafai'i. Na'e pehē 'e Palesiteni Nalesoni na'e hoko 'ene fakakakato 'a e ngāué ni ke ne ngaohi ia ke hoko "ko ha tangata kehe." Na'e 'ikai ngata pē 'i he'ene ako lahi ange fekau'aki mo Sīsū Kalaisí ka na'á ne ongo'i 'oku fakafo'ou 'ene mateaki kiate Iá.¹

Te ke lava foki 'o 'unu ke ofi ange kia Kalaisí 'i ho'o ako meiate Iá. 'Oku hoko hono ako 'o 'Ene mo'uí mo e taumu'á ke fakaafe'i 'Ene melinó ki ho'o mo'uí pea tokoni'i koe ke ke 'ilo Ia mo e Tamai Hēvaní. Vakai ki he nī'hi to'u tupu ko 'ení mo e anga 'o 'enua tali 'a e fehu'i 'e ua: (1) Ko e hā ha talanoa 'i he folofolá 'okú ke manako taha ai fekau'aki mo e Fakamo'uí pea mo hono 'uhingá? (2) Pea kuo 'omi fēfē 'e ho'o ako e ongoongolelé 'a e melinó kiate koé?

KO E FEINGA KE 'ILO' I E FAKAMO'UÍ

'Oku ou sai'ia 'i he talanoa 'o e kau kilia 'e toko 10 koe'uhí he na'e fakahā 'e Kalaisi ha 'ofa lahi fau ki he tokotaha kilia na'á Ne fakamālō'ia lá. Na'á Ne folofola 'o pehē, "Kuo fakamo'ui koe 'e ho'ó tui" (Luke 17:19; vakai, veesi 11-19). 'Oku ou tangane'ia 'i he anga'ofa mo'oni na'á Ne fakahā ki he tokotaha kotoa pē.

'Oku fie ma'u 'e he taha kotoa pē 'i hoku 'apiakó ha melino mo e fiemālie lahi ange koe'uhí ko ha ngaahi me'a fakamamahi ne toki hoko ai. Kuó u ma'u ha mālohi mo ha nonga 'i he'eku ako 'i he seminelí. 'Oku ngaohi 'e he kau faiako seminelí 'a e folofolá mo e ongoongoleléi ke fakafō'ituitui ki he taha kotoa pē. 'Oku fakalata 'aupito e sio ki he faikehekehe 'i he lokiako seminelí, 'i hono fakahoa ki he lokiako angamahení. 'Oku 'i ai pē ha ongo ia 'oku kehe ai 'a ia 'okú ne 'omi e melinó.

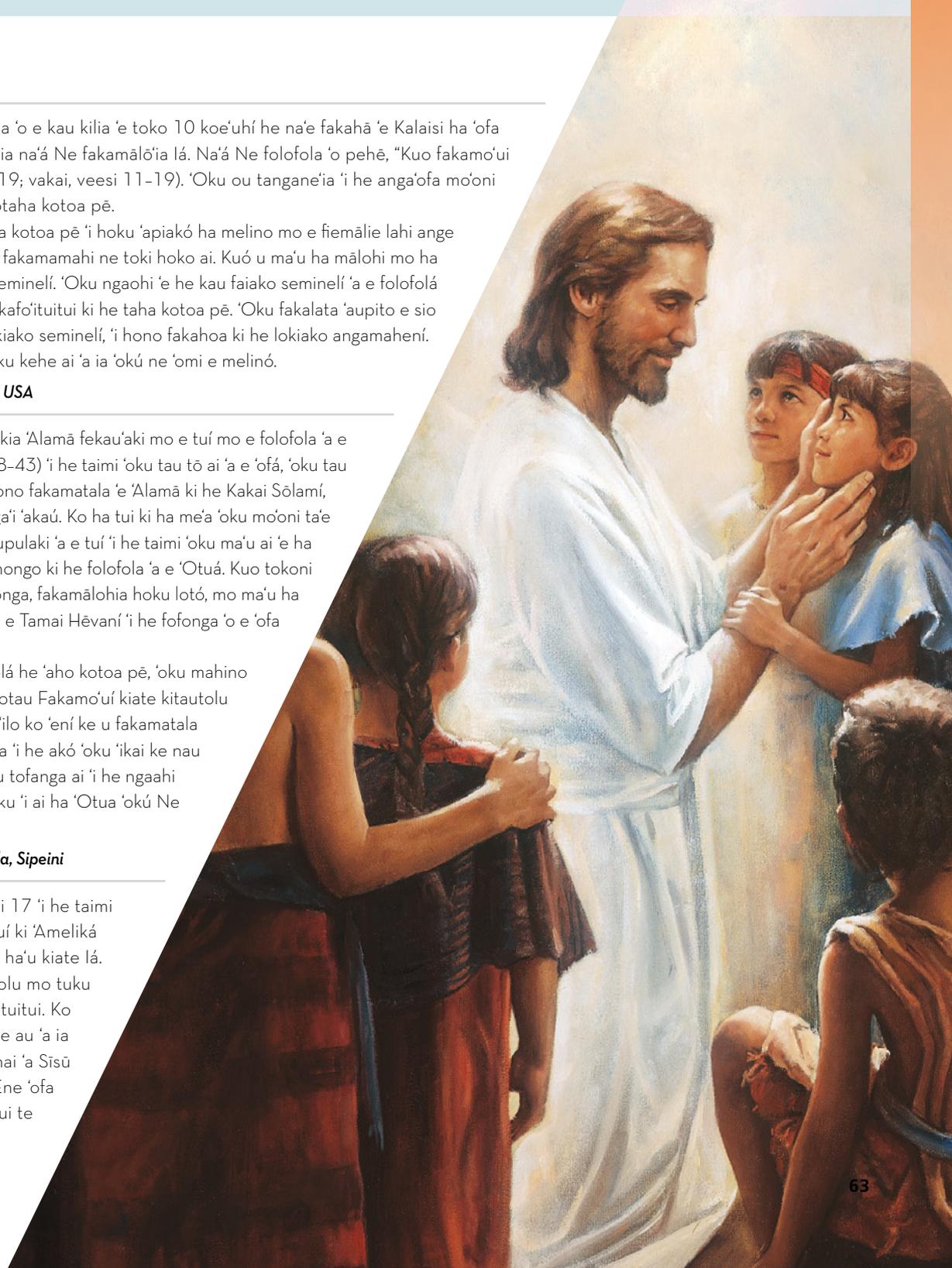
Gabriel S., ta'u 16, Kolólato, USA

Kuo ako'í au 'e he talanoa kia 'Alamá fekau'aki mo e tuí mo e folofola 'a e 'Otuá, (vakai, 'Alamá 32:18-43) 'i he taimi 'oku tau tō ai 'a e 'ofá, 'oku tau ma'u 'a e 'ofa. Hangē ko hono fakamatala 'e 'Alamá ki he Kakai Sōlamí, 'oku hangē 'a e tuí ha tengai 'akaú. Ko ha tui ki ha me'a 'oku mo'oni ta'e te te sio tonu ki ai. 'Oku tupulaki 'a e tuí 'i he taimi 'oku ma'u ai 'e ha taha 'a e holi ke tui mo fanongo ki he folofola 'a e 'Otuá. Kuo tokoni kotoa 'eni kiate au ke u nonga, fakamālohia hoku lotó, mo ma'u ha fakamo'oni 'oku 'afio mai 'a e Tamai Hēvaní 'i he fofonga 'o e 'ofa mo e 'alo'ofa.

'I he'eku ako 'a e folofolá he 'aho kotoa pē, 'oku mahino ange kiate au 'a e 'ofa 'a hotau Fakamo'uí kiate kitautolu takitahá. 'Oku tokoni 'a e 'ilo ko 'eni ke u fakamatala ki hoku ngaahi kaungāme'a 'i he ako 'oku 'ikai ke nau tuenoa 'i he taimi 'oku nau tofanga ai 'i he ngaahi palopalemá, koe'uhí he 'oku 'i ai ha 'Otuá 'okú Ne 'ofa 'iate kitautolu.

Maria D., ta'u 17, Kuatalaiala, Sipeini

'Oku ou sai'ia 'i he 3 Nifai 17 'i he taimi na'e 'a'ahi ai 'a e Fakamo'uí ki 'Ameliká mo fakaafe'i 'a e fānaú ke ha'u kiate lá. 'Okú Ne 'afio 'iate kinautolu mo tuku taimi ma'anautolu fakafō'ituitui. Ko ha talanoa fakaofa ia kiate au 'a ia 'okú ne fakahaa'i mai ko hai 'a Sīsū Kalaisi pea mo e lahi 'o 'Ene 'ofa kiate kitautolú. 'Oku ou tui te Ne 'afio foki mo kitautolu

takitaha 'i he taimi 'oku tau fie ma'u ai 'Ene tokoní. Na'á ku tukupā 'i he ta'ú ni ke lau ha peesi 'e taha 'o e folofolá 'i he 'aho kotoa pē. 'I he'eku fakahoko iá, kuó u fiefia ke fakahoko ia 'i he 'aho kotoa pē. Kuó u ako ha me'a lahi mei he ngaahi leá mo e ngaahi talanoa 'i he folofolá 'i he'eku feinga ke tuku ha taimi ke u ma'u ai ha mahino fekau'aki mo kinautolú, pea kuó u 'unu 'o toe ofi ange ki he'eku Tamai Hēvaní mo e Fakamo'uí 'i he'eku ako fekau'aki mo Kinauá foki. Kuó ne 'omi ha nonga lahi ki he'eku mo'uí.

Anna C., ta'u 17, Monitana, USA

'Oku ou tangane'ia 'i he taimi na'e há'ele mai ai 'a Kalaisi ki 'Ameliká, pea fehu'i pe 'oku 'i ai ha ni'ihí 'oku puke mo faingata'a'ia 'iate kinautolu, pea Ne fakamo'ui leva kinautolu. Na'á Ne tāpuaki'i leva e fānau ikí. (Vakai, 3 Nifai 17.) 'Oku ou pehē ko ha talanoa lelei mo fakamānako ia. 'Oku ou sai'ia 'i he fānau ikí, pea 'oku ou sai'ia 'i he taimi 'oku foaki ange ai 'e he kakai ha 'ofa makehe kiate kinautolú, koe'uhí he 'oku ma'a mo'oni 'a e fānau. 'Oku fakahaa'i mai 'e he talanoá kiate au 'a e loloto e 'ofa 'a e Fakamo'uí 'iate kitautolú. Koe'uhí ko e fe'unga 'o 'Ene 'ofa he kakai 'i he kuonga ko iá ke fakahoko 'a e me'a kotoa na'á Ne fakahokó, te Ne lava foki 'o 'ofa 'iate kitautolu he kuongá ni.

'Oku pehē 'i he 'Isaia 53:3 ko e Fakamo'uí ko ha "tangata 'o e ngaahi mamahi, pea maheni ai mo e loto mamahí." 'I he'eku fakakaukau ki he Fakalelei 'a Kalaisi mo e me'a na'á Ne foua ma'atautolú, mo e founga 'e lava ke fakamolemole'i ai au 'i he'eku fakatomala mei he'eku ngaahi angahalá, 'oku ou ongo'i nonga mo'oni. 'Oku tokolahí ha kakai 'i he Tohi 'a Molomoná—'a e ngaahi foha 'o Mōsaiá, 'Āmoni, mo 'Alamā ko e Sii—na'a nau fakahoko ha ngaahi fehalaaki 'i he kuohilí, ka na'e malava pē ke fakamolemole'i kinautolu. Na'a nau tafoki kia Kalaisi, fakatomala, pea na'a nau hoko ko ha ngaahi sipinga laulótaha te tau lava 'o ako mei ai he 'ahó ni. 'Oku fakanonga kiate au 'a e 'ilo'i 'e lava ke fakamolemole'i foki mo au.

Alina T., ta'u 18, 'Olikoni, USA

Ko e talanoa 'oku ou manako taha ai 'i he folofolá fekau'aki mo Sísuú 'a e taimi na'á Ne liliu ai 'a e vai ki he uainé lolotonga ha katoanga ta'ane, 'i ha ue'i ia 'e He'ene fa'éé (vakai, Sione 2:1-11). Ko e talanoa eni 'oku ou manako taha ai koe'uhí he 'okú ne fakahaa'i 'a e faka'apa'apa 'a Sísú ki he kakai fefiné, tautefito ki He'ene fa'éé. 'Oku fakalotolahi'i 'e he talanoa ko 'ení 'a e fānau ke nau talangofua ki he'enau mātu'á, 'o 'ikai 'i he manavahé ka 'i he 'ofa lahi faufau. Ko e tā sipinga 'a Sísú Kalaisi 'a e me'a 'oku totonu ke feinga ki ai 'a e tokotaha kotoa pē. Na'e 'ikai ta'ofi 'a 'Ene 'ofa ki He'ene fa'éé, pea 'oku 'ikai totonu foki ke pehē mo 'etau 'ofa ki he'etau mātu'á. 'Oku hoko foki ia ko e potufolofola 'oku ou manako taha ai koe'uhí ko 'Ene maná ko ha ngāue tokoni, pea te tau lava foki 'o fakahoko ha ngaahi mana, 'aki 'etau tokoni ki he ni'ihí kehé.

Kuo hoko 'a e talanoa ko 'ení mo e ngaahi talanoa kehe 'i he folofolá ke u ma'u ai 'a e melinó. 'Oku fakanonga mo'oni 'a hono

TOKANGA TAHA KIATE IA

“Kuo pau ke fakama’u ‘etau tokangá ‘i he Faka-mo’uí mo ‘Ene ongoongoleléi. ‘Oku mafatukituki faka’atamai ke hanga kiate la ‘i he fakakaukau kotoa pē. Ka ‘i he’etau fai iá, ‘oku mole atu ‘etau veiveiuá mo e manavasi’í.”

Palesiteni Russell M. Nelson, “Ko Hono Tohoaki’i mai e Mālohi ‘o Sisū Kalaisi ki He’etau Mo’uí,” konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2017.

‘ilo’i kapau te u feinga ma’u pē ke ako ‘ia Kalaisi mo muimui ki He’ene ngaahi akonaki, te u lava ‘i ha ‘aho ‘o foki ki he’etau Tamai Hēvani ‘ofá.

Anne R., ta’u 17, Vikatōlia, ‘Aositelēlia

‘Oku ou manako ‘i he talanoa ‘o Kalaisi mo e tangata koloa‘ia kei si’i (vakai, Ma’ake 10:17-22). ‘Okú ne ‘omi kiate au ha ngaahi fakamaama mo e fakakaukau fekau‘aki mo hono fakamu‘omu‘a e ‘Otuá ‘i he me‘a kotoa pē. Ko ha me‘a faingata‘a ia ki he meimei taha kotoa pē, ‘a hono kole ke fakatau e koloa fakamāmani kotoa pē ‘oku nau ma’ú. Ka ‘oku ou fakakaukau ko e loto fiemālie ko ia ke fakamu‘omu‘a ‘a e ‘Otuá ‘i he koloá, ko e taha ia ‘o e ngaahi me‘a kuo pau ke ako ‘e he tokotaha kotoa pē. Ko e ‘ofa ta’e fakangata-ngata ‘a Sisū Kalaisi, ko ha me‘a fakafo mo’oni ia. Ko e mo’oni ‘oku lelei ange ia ‘i ha fa’ahinga lahi ‘o ha pa’anga pe me‘a ‘oku te ma’u ‘i he mo’uí ni.

‘Oku ‘omi ‘e hono lau e folofolá ‘a e melinó mo e fiemālié, kae pehē foki ki ha poto mo ha mahino lahi ange. Neongo he ‘ikai ke u ongo’i e mālohi ‘o hono ako e folofolá ‘i he taimi pē ko iá, ka ‘oku ou ‘ilo ko hono lau e folofolá ‘okú ne tākiekina ‘eku mo’uí ki he lelei pea tokoni’i ai au ke u ongo’i e Laumālié mo ongo’i ‘Ene ngaahi ue’i fakalaumālié.

Yuzhen C., ta’u 19, Taisungi, Taiuani

‘I he hā’ele atu ‘a Kalaisi ke ‘afio ki ha ki’i ta’ahine ne ofi ke maté, ne ‘i ai ha fefine ne ‘au toto na’á ne ala pē ki he kapa ‘o Hono kofú pea mo’ui ai. Na’e tafoki ‘a Sisū ‘o fefolofoloai mo ia hili ‘ene ‘afio’i na’á ne ala kiate lá (vakai, Luke 8:43-48). Neongo na’á Ne hā’ele atu ke tokoni ki ha taha kehe, ka na’e tuku ‘e Kalaisi ha taimi ma’a-na foki. ‘Oku tuku ‘e Kalaisi ha taimi ma’atautolu hono kotoa foki.

‘Oku mo’umo’ua ‘aupito ‘eku mo’uí, ‘oku ou fakalele ha ‘apiako pe ngaahi kalasi pālei (faiva tu’u ‘aki e louhi’i va’é) pe ngaahi ngāue kehe. Lolotonga kotoa iá, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai haku taimi tokotaha pē pe te u ongo’i nonga. ‘I he taimi ‘oku ou lau ai ‘eku folofolá pe lotú, ‘oku ou ongo’i nonga. Ko ha me‘a lelei ia ke ongo’i pehē mo ki’i mālōlō mei he ngaahi me‘a kehekehe kotoa pē. ‘I he ngaahi momeniti ko ‘eni ‘o e ongo’i nongá, ‘oku ou tupulaki ke ofi ange ki he Fakamo’uí mo tupulaki ‘i he ongoongoleléi. ■

Zoe B., ta’u 17, ‘Iutā, USA

‘Oku nofo e tokotaha na’á ne fa’u e talanoá ‘i Tutā, USA.

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

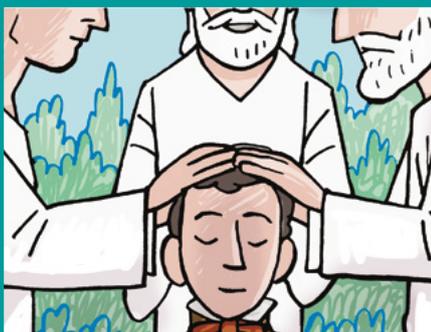
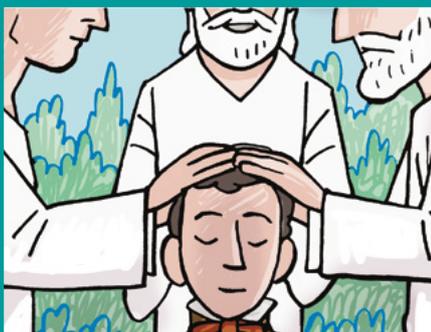
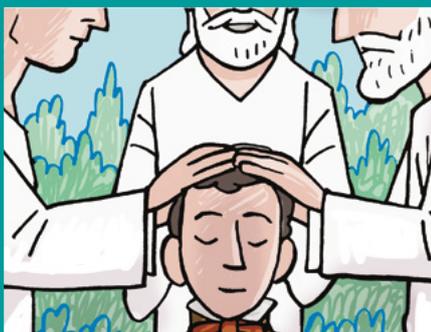
1. Vakai, Russell M. Nelson, “Kau Palō-fitá, Takimu’á mo e Fono Faka-‘Otuá” (fakataha lotu fakamāmani lahi ma’á e kakai lalahi kei talavou, Sānuali 8, 2017), broadcasts.lds.org; “Ko Hono Tohoaki’i mai e Mālohi ‘o Sisū Kalaisi ki He’etau Mo’uí,” konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2017; “Ako e Folofola ‘a e Fakamo’uí,” *Liahona*, Sānuali 2018, [00] 56–59.

FAKAKIKI MEI HE FEFINE ‘OKU’ALA KI HE KAPA ‘O E KOFU ‘O KALAI SI, TA’A IUDITH A. MEHR

Ko hono 'UHINGA KIATE AU 'A HONO TOE FAKAFOKI MAI 'O E ONGOONGOLELEÍ

Na'e kamata e Toe Fakafoki Mai 'o e Ongongoleleí 'i he hā mai 'a e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi kia Siosefa Sāmīta 'i he 1820. Hili iá, ne hoko ha ngaahi me'a mahu'inga kehe ke ne toe 'omi e Siasi 'o Sisū Kalaisi ki he māmaní. Lau e 'ū kaati ko 'ení, kosi kinautolu pea fakapipiki ki ha pepa, pea fai ha va'inga fakatauhoa.

	<p>Na'e hā 'a e Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi kia Siosefa Sāmīta...</p>
	<p>... ko ia ai 'oku ou 'ilo 'oku Na ma'u ha sino hangē ko aú!</p>
	<p>Na'e liliu 'e Siosefa Sāmīta e 'ū lau'i peleti koulá...</p>
	<p>... koe'uhí ke u lava 'o lau 'a e Tohi 'a Molomoná!</p>
	<p>Na'e foaki 'e Sione Papitaiso 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Éloné kia Siosefa Sāmīta mo 'Ōliva Kautele...</p>
	<p>... koe'uhí ke u lava 'o papitaiso ki he Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oní'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní!</p>
	<p>Na'e fakafoki mai 'e Pita, Sēmisi, mo Sione 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Meleksisetekí...</p>
	<p>... koe'uhí ke u lava 'o ma'u 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oní'oni!</p>

Na'e fokotu'u 'a e Siasí 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli, 1830...

... koe'uhí ke u lava 'o 'alu ki he lotú!

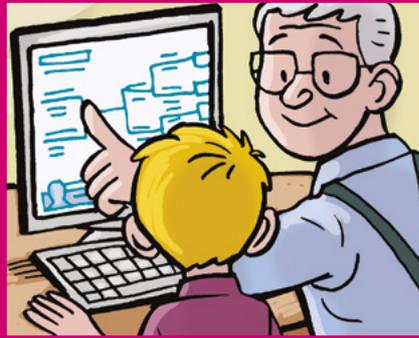
Na'e fakatahataha'i 'e 'Ema 'a e ngaahi himi ki he 'uluaki tohi himi 'a e Siasí...

... koe'uhí ke u lava 'o hiva e ngaahi himí!

Na'e foaki 'e 'Ilaisiā kia Siosefa 'i he Tempale Ketilani, 'a e ngaahi kī ki hono sila'i 'o e ngaahi fāmilí...

... koe'uhí ke u lava 'o fakahoko e hisitōlia fakafāmilí mo 'alu ki he tempalé!

Na'e fekau'i 'e he 'Eikí 'a e fuofua Kāingalotú ke totongi ha vahehongofulu peseti 'e 10...

... koe'uhí kau lava 'o totongi vahehongofulu mo foaki 'aukai!

Na'e fokotu'u 'e 'Alilia Lousa e Kautaha 'a e Palaimelí ke ako'i e longafānau 'i hono ngaahi kaungāpí...

... koe'uhí ke u lava 'o 'alu ki he Palaimelí!

“I he'eku hoko ko e taha 'o 'Ene kau tamaio'eikí, 'oku ou fakahā 'eku fakamo'oni ko Sīsū 'a e Kalaisí, ko hotau Huhu'í mo hotau Fakamo'uí. 'Oku ou 'ilo 'okú Ne mo'ui pea 'oku 'atā 'a 'Ene ngaahi 'alo'ofa ongo'ingofuá kiate kitautolu hono kotoa.”

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá
Mei he *“The Tender Mercies of the Lord,”* Liahona, May 2005, 99.

Fai 'e 'Eletā
Valeri V. Cordón

'O e Kau
Fitungofulú

Ko ha Lēsoni Fakaofu

“Te u fakaava ‘a e ngaahi matapā ‘o e langi . . . peā u lilingi hifo kiate kimoutolu ha tāpuaki” (Malakai 3:10).

I he'eku tupu hake 'i Kumatemalá, na'e 'i ai ha fale ngā-ue hoku fāmili ne ngaohi ai e teunga ma'á e ngaahi timi sipotí.

Na'e fie ma'u 'e he'eku tangata'eikí ke ako 'e he fānau 'i homau fāmili ke ngāue mālohi. Na'a mau tokoni kiate ia 'i he fale ngāue. Na'á ku matengata'a 'i he'eku kei sií. Ne hangē na'á ku maumau'i ma'u pē ha me'á! Ka 'i he'eku lahi haké, na'e tuku mai 'e he'eku tangata'eikí ke u tokanga'i e 'ū mīsini nití.

Na'e totongi 'e he'eku tangata'eikí kimautolu ki he ngāue na'a mau faí. Hili iá peá ne 'eke mai, “Ko e hā ho'o me'a 'e fai 'aki ho'o pa'angá?” Na'á ku 'ilo 'a e tali tonú: “Totongi 'eku vahehongofulú mo fakahū ki he'eku ngāue fakafaifekau.”

I hoku ta'u 13 nai, na'e mole ha pa'anga lahi mei he'ēmau pisinisi. Na'e pau ke mau tuku atu ha 'ū mīsini tuitui lahi. Na'e tokosi'i ange 'ēmau kau ngāue 'i he toko nimá, ka na'e fa'a toko uangeau. Na'a nau ngāue pē 'i he tau'anga me'alele 'i homau 'apí.

Na'e totongi ma'u pē 'eku vahehongofulú, ka na'e 'ikai ke fu'u mahino kiate au hono mahu'ingá. Pea

na'á ku ako ai ha lēsoni fakaofu.

I ha pongipongi Tokonaki 'e taha na'á ku ongo'i ha talanoa le'osi'i 'eku ongomātu'á. Na'e talaange 'e he'eku tangata'eikí ki he'eku fine'eikí na'e 'i ai ha pa'anga fe'unga ke totongi e vahehongofulú pe fakatau 'aki ha me'atokoni. Na'e 'ikai fe'unga ia ke ma'u lōua. Na'á ku hoha'a. Ko e hā nai 'e fai 'e he'eku tangata'eikí?

I he 'aho Sāpaté na'á ku sio ki he'eku tangata'eikí 'okú ne 'oange ha sila ki he palesiteni fakakoló. Na'á ne fili ke totongi vahehongofulu! Na'á ku fiefia 'i he'ene fai iá, ka na'á ku toe hoha'a foki. Ko e hā te mau kai?

I he pongipongi hono hokó, na'e tukituki ha kakai 'i homau matapaá. Na'a nau talaange ki he'eku tangata'eikí na'a nau fie ma'u ha 'ū teunga sipoti he vave tahá. Na'e angamaheni 'aki hono fa'a totongi kimautolu hili hono ma'u e me'a na'e kolé. Ka na'e totongi 'e he kakai ko 'ení 'eku tangata'eikí 'i he 'aho pē ko iá, kimu'a pea toki ngaohi e 'ū teungá!

Na'á ku ako ha lēsoni faka'ofu'ofa 'i ha faka'osinga uike pē 'e taha, ne u manatua he toenga 'o 'eku mo'uí. 'Oku tokoni'i kitautolu 'e he fono 'o e vahehongofulú ke langaki 'etau tuí mo fakahā 'etau hounga'ia ki he Tamai Hēvaní. Ko ha tāpuaki 'a e totongi vahehongofulú. ■

Ko e Falekoloa Sū 'a e Kui Tangatá

Fai 'e Ray Goldrup

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“[Oku 'ikai faingofua ma'u pē ke pehē 'fakamolemole'i au]” (Children's Songbook, 98).

Na'e fakaava hake 'e Mikaeli e matapā ki he falekoloa Nsū 'o 'ene kui tangatá. Na'á ne nāmu'i e leta na'e ngāue 'aki 'e he Kui tangatá. Ko e taha ia e ngaahi nana-mu na'á ne manako taha aí.

“Mālō e lelei, Kui tangata!”

Na'e kei tū'ulutui 'a e kui tangatá ki lalo 'o tā ha va'e 'o ha tokotaha fakatau 'i ha la'ipepa. Na'e 'ikai ke ne sio hake. Na'e 'ikai ke fu'u lelei e fanongo 'a e kui tangatá.

Na'e tangutu hifo 'a Mikaeli 'i ha sea lōloa. Na'á ne sio ki he fokotu'una 'a e leta kuo kosí. Na'á ne sioloto atu ki he me'a 'e ngaohi 'e he Kui tangatá 'o ngāue 'aki kinautolu takitahá, 'o faka'aonga'i 'ene hāmalá mo e 'ū palaeá.

Na'e fakamanatu mai 'e he 'ū me'angāue kia Mikaeli ha me'a 'e taha na'á ne manako ai. Na'e 'oange ma'u pē 'e he kui tangatá ha lole 'i he taimi na'e tokoni ai 'a Mikaeli ki he fakamāú.

Ka na'e fiekaia 'a Mikaeli ia he taimí ni! Na'á ne 'ilo'i na'e 'ikai totonu ke ne to'o ha fo'i lole ta'e te ne kole, ka na'e ngali mo'ua 'a e Kui tangatá 'o ki'i fuofuoloa. “Mahalo pē 'oku 'ikai fie ma'u ia ke u tatali,” ko e fakakaukau ia 'a Mikaelí.

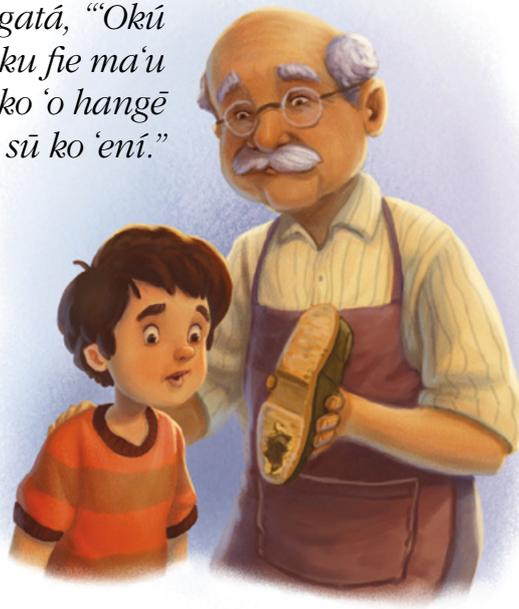
Na'e ala atu 'a Mikaeli 'i he lalo kānitá ki he hina lolé. Na'e fonu ia 'i he lole na'á ne manako taha aí—melie pea fakafisifisi 'aki ha efuefu fifisi! 'I he'ene fakaava iá, na'e ki'i ongo'i ta'efiemālie 'a Mikaeli. Ka na'e 'asi ifo mai 'a e lolé. Na'á ne fakavavevave ke fakahū ia ki hono ngutú.

Taimi síi pē kuo 'alu e tokotaha fakataú. Na'e to'o hake 'e he kui tangatá ha konga leta peá ne unu ia 'i ha vai. Na'e tokoni ia ke molū 'a e letá pea faingofua ki he ngāue.

Na'e kai 'e Mikaeli e toenga 'o e fo'i lolé 'i he vave tahá. Peá ne lue atu leva ki he Kui tangatá.

*Na'e pehē 'e he'eku
Kui Tangatā, "Okú
ke 'ilo, 'oku fie ma'u
ke tau hoko 'o hangē
ko e sū ko 'enī."*

"Mālō e Lelei!" Ko e lea atu ia 'a e kui tangatā mo 'ene malimali. "Oku ou fiefia 'i ho'o ha'u 'o sio mai kiate aú."

Na'e fā'ofua 'a Mikaeli ki he Kui tangatā. Na'á ne 'amanaki pē na'e 'ikai lava 'e he Kui tangatā 'o tala na'á ne kai ha fo'i lole. Na'e tukunoa'i 'e Mikaeli 'ene loto hoha'á.

"Oku hangē 'okú ke mo'umo'ua he 'aho ní," ko e lea ia 'a Mikaeli mo tuhu ki he fokotu'unga letá. "Okú ke fie ma'u tokoni?"

"Io! Te ke lava 'o to'o mai e filo ko eé?"

Na'e ala atu 'a Mikaeli ki ha fo'i filo lōloa. Na'á ne to'o mai ia 'aki hono ongo nimá. Na'e fefeka ange ia 'i he me'a na'á ne sio atu ki aí.

"Tamani, fu'u fefeka tama."

Na'e kata 'a e Kui tangatā. "Kuo pau pē ke pehē, ke ne lava 'o matu'uaki e ngaahi faingata'a 'o e mo'uí." Na'e tui 'e he Kui tangatā e filó 'i he letá. Peá ne hā mei hono fofongá 'a e fa'ahinga sio 'oku fa'a ui 'e Mama he taimi 'e ní'hi ko e "Sio Poto 'a e Kui tangatā."

Na'e pehē 'e he Kui tangatā mo 'ene kamó, "Okú ke 'ilo, 'oku fie ma'u ke tau hoko 'o hangē ko e sū ko 'enī."

Na'e toe siofi faka'auliliki 'e Mikaeli e letá. "Oí. 'Oku pehē?"

"Io, 'oku mo'oni ia. 'Oku fie ma'u ke tau mālohi. 'I he'ene peheé 'e 'ikai hanga 'e he ngaahi 'ahi'ahi 'a Sétané 'o 'ai ke tau ngāvaivai."

Na'e manatu'i hake 'e Mikaeli e lole kulokulá. Na'á ne 'ilo na'e totonu ke ne talaange ia ki he Kui tangatā.

Na'e to'o 'e he Kui tangatā ha sū motu'a mei he tuku'anga suú. "Sio ki he fo'i ava fōlahi ko 'enī?"

Mahalo 'e hao e nima kotoa 'o Mikaeli 'i he fo'i avá "Io."

"Na'e hoko pē 'eni ko ha ki'i fo'i ava fōsi'i ne mei faingofua hono fakalelei'i. Ka na'a nau tatali, pea ko 'eni 'e toe faingata'a ange hono feinga'i ke fakalelei'i. 'Oku hangē 'a e ngaahi 'ulungaanga koví mo e ngaahi fili halá ko e fo'i ava ko iá. Ko e lelei tahá ke fakalelei'i 'i he vave tahá."

Na'e toe kamo 'a e Kui tangatā, pea na'e liliu 'a e Sio Poto 'a e Kui tangatā ki ha malimali. Na'e hoko atu pē 'ena talanoá lolotonga e ngāue 'a e Kui tangatā. Na'e fakakaukau pē 'a Mikaeli 'i he taimi kotoa ko 'enī ki he fo'i lolekau lanu kulokulá.

'I he taimi ne 'osi ai e ngāue 'a e Kui tangatā, ne tokoni 'a Mikaeli ki hono fakamāú. Na'e ala atu leva 'a e Kui tangatā ki he hina lolé.

Ne faifai kuo 'ikai toe lava'i 'e Mikaeli. Ne fakafokifā 'ene pehē atu, "Na'á ku to'o 'e au ho'o fo'i lole 'e taha!"

Na'e tuku hifo 'e he Kui tangatā e hiná. "Ko e hā ho'o leá?"

Na'e fakamatala ange 'e Mikaeli 'ene to'o e lolé kae 'ikai kole angé. "Kātaki fakamolemole Kui tangata! 'Oku ou palōmesi atu, he 'ikai ke u toe fai ia!"

Na'e fā'ofua 'a e Kui tangatā kia Mikaeli. Na'e ongo'i fiamālie lahi ange 'a Mikaeli.

"Mālō 'aupito ho'o faitotonú. 'Oku mahu'inga ange ia kiate au 'i ha toe me'a."

'I he'ene lue ki 'apí, na'e ongo'i 'e Mikaeli na'á ne hangē ko ha sū fo'ou 'i he 'ū sū 'a e Kui tangatā. Na'e mālohi 'aupito, pea mateuteu ki he mo'uí! ■

'Oku nofo e tokotaha na'á ne fai e talanoá 'i 'Iutā, USA.

KO HA ONGO FAKA'OFO'OFA

'I ha 'aho 'e taha na'á ku 'alu mo 'eku fine'eikí ke totongi 'ene mo'ua vaí, pea na'e tō ha pa'anga lahi mei he tangata 'i mu'a 'iate kimauá ka na'e 'ikai ke ne fakatokanga'i ia. Na'á ku fakavavevave ke fakafoki ange ia.

Na'á ne pehē mai, "Mālō 'aupito" peá ne talamai 'oku 'ikai ke ne tui 'e fai pehē ha toe ki'i leka kehe. Hili iá, na'á ku ma'u ha ongo'i fiamālie. Te u manatu'i ma'u pē 'a e ongo'i fiamālie ko iá.
Piliana C. ta'u 9, 'Aitahō, USA

Lototo'a ke ANGA'OFA!

'Oku ou fakaulo atu 'eku
māmā 'aki 'eku anga'ofa ki
he ni'ihī kehé.

**Mālō
e Lelei!**

Ko Kalōtia au pea
'oku ou nofo 'i
'Aositelēlia.

Ko e tuonga-
'ane 'o Kalōtia
ko Tailá

'Oku Ou Taukapo'i 'a e Ni'ihī Kehé

'Oku 'i ai ha kī'i tamasi'i 'i he'e-
ku kalasi 'i he akó 'oku fainga-
ta'a ke ne ako. 'Oku ou
taukapo'i ia 'i he taimi 'oku
fakamatalili'i ai iá pea 'oku
ou tokoni kiate ia 'i he
kalasi 'i he taimi 'okú
ne fie ma'u aí. Na'e
pehē 'e he'eku faiakó
ko e toki ta'u 'eni 'okú
ne ongo'i ai 'okú ne
kau mai ki he kalasi.

Ko 'Eku Pea Tamapuá

'I he taimi ne mālōlō ai e fa'ētangata 'eku faiakó, na'á ne fu'u lotomamahi. 'Oku 'ikai ke ne 'ilo fekau'aki mo e Siasí, ko ia ai na'á ku talaange 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate ia. Na'á ku ngaohi ha kaati ma'ana pea talaange te ne toe sio ki he'ene fa'ētangatá 'i ha 'aho. Na'á ku foaki ange 'eku ki'i pea tamapua makehé ke tokoni 'i he ngaahi taimi 'okú ne lotomamahi aí.

Ko e Hivá mo e Laumālie Mā'oni'oni

'Oku ou manako ke hiva'i e ngaahi hiva mei he *Tohi Hiva 'a e Fānaū*. 'Oku pehē 'e hoku fāmilí 'oku tokoni ia ke nau ongo'i e Laumālie Mā'oni'oni. 'Oku 'omi 'e he Laumālie Mā'oni'oni ha ongo'i māfana 'i loto 'iate au.

Ngaahi Kaungāme'a Monū'ia

'Oku faingata'a'ia hoku kaungā'api ko 'Oliviá 'i he'ene lué, leá mo e fanongó. 'Oku pehē 'e he fine'eiki 'a 'Oliviá 'oku monū'ia 'a 'Olivia ke ne ma'u ha kaungāme'a hangē ko aú. 'Oku ou monū'ia foki mo au!

TE KE HOKO FĒFĒ KO HA MAAMA?

LOTOTO'A ke fakakaungāme'a ki ha taha 'oku 'ikai lahi hono ngaahi kaungāme'á.
 LOTOTO'A ke tokoni ki ho kaungā'apí.
 LOTOTO'A ke fakaafe'i ha kaungāme'á ki he lotú.
 LOTOTO'A ke hival!

'OMAI HA FO'I FETU'U!

'E founa fēfē ha'ó 'ai ke ulo atu h'óo māmá, hangē ko ia 'oku kole mai 'a Sísū ke tau fai? 'Imeli mai ki he liahona@ldschurch.org ha la'itá h'óo fo'i fetu'ú mo h'óo fakamatalá, tā, pea mo e tohi fakangofua 'a e mātú'á.

‘Oku ou ‘ilo ‘oku tali ma’u pē ‘e he Tamai Hēvaní ‘a e ngaahi lotú. ‘I he nofo hoku fāmilí ‘i Siamané, na’a mau kau atu ki ha *Volksmarch* ‘i homau koló. Ko e *Volksmarch* ko ha taimi fakafiefia ki he ngaahi kaungāme’á mo e kaungā’apí ke nau feohi ‘aki ‘enau laka fakataha ‘i natula. Na’e talamai ‘e he’eku ongomātu’á te u lava ‘o lue ‘i mu’a ‘i he kulupú mo e taha ‘o hoku ngaahi kaungāme’á, pea na’á ma kamata ke lue atu ‘i he hala lōlōá.

Hili ha ngaahi miniti si’i, na’e ‘ikai ke u toe lava ‘o sio ki ha taha ‘i hoku fāmilí. Na’á ku talaange ki hoku kaungāme’á te u nofo ‘i he halá ‘o tali kiate kinautolu. Ne vave pē ‘a e ‘ikai ke u toe sio ki hoku kaungāme’á pe ko

hono fāmilí, pea na’e te’eki pē ke ha’u hoku fāmilí. Na’á ku toko taha pē ‘i he vaotaá, pea na’á ku ongo’i ilifia. Na’á ku fakakaukau ke u lotu ke ‘ilo au ‘e ha taha.

‘I ha tafa’aki ‘e taha ‘o e vaotaá, na’e ongo’i ‘e he’eku tangata’eikí ‘oku talaange ‘e he Laumālie Mā’oni’oni kiate ia, “Alu ‘o kumi ho fohá.” Na’á ne ongo’i ‘a ‘eku fu’u fie ma’u iá, ko ia ai na’á ne tafoki ‘o talaange ki he’eku fine’eikí te ne ha’u ‘o kumi au. Hili ha ngaahi miniti si’i mei ai, na’e lele mai ‘eku tangata’eikí ‘i he hala na’á ku talitali aí peá ne ‘ilo au. Na’á ku fiefia ke sio ki he’eku tangata’eikí! ‘I he’ene talanoa fekau’aki mo ‘ene ma’u ha ongo mālohi na’á ku fie ma’u tokoní, na’á ku ‘ilo’i na’e tali ‘e he Tamai Hēvaní ‘eku lotú.

‘Oku ou fiefia ke ‘ilo ko e fē pē ha feitu’u ‘oku ou ‘i ai, ‘oku ou lava ‘o talanoa ki he Tamai Hēvaní. Te Ne tokoní’i au ke u ‘ilo hoku halá. ■

Na’e Mole pea Kuo Ma’u

KO 'ETAU PĒSÍ

Na'á ku tailiili 'i he'eku papitaisó, ka 'i he'eku a'u ki he loto vai, na'á ku ongo'i e fiefia kakato.

Tōmasi B., ta'u 8, 'Ulukuai

Na'a mau fononga mei Kemipōtia ki he Temipale Hongo Kongo Siainá koe'uhí ke lava 'o sila'i hoku ki'i tuofefine si'isi'i ko Lolá, ki homau fāmilí. Na'á ku ongo'i e Laumālié 'i he feitu'u makehe ko iá.

Losa P., ta'u 9, Kemipōtia

'I ha 'aho 'e taha he kalasí, na'á ku laukonga fakalongolongo lolotonga e va'inga e ni'ihí kehé 'i ha fanga ki'i papa va'inga. 'I he tā 'a e fangú, na'a nau laku fakavave e papa va'ingá 'i he puha tohí pea na'e moveuveu 'aupito. Na'á ku kamata fakamaau ia, pea vave pē 'a e kamata ke tokoni mai mo e ni'ihí kehé. Na'á ku fakaulo atu 'eku māmá 'aki 'eku hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei.

Uini W., ta'u 10, Kānata

'I he hoko hoku ta'u valú, na'e ha'u 'eku ngaahi kuí mo ha ngaahi kaungāme'a tokolahi ki hoku papitaisó. Na'e papitaiso mo hilifakinima au 'e he'eku tangata'eiki. Kimui ange aí, na'á ku foaki ha 'inisi 'e 12 (senitimita 'e 30) 'o hoku lou'ulú ki ha taha kei si'i na'e kanisā. Na'á ku fu'u fiefia 'i hoku 'aho fā'ele'i.

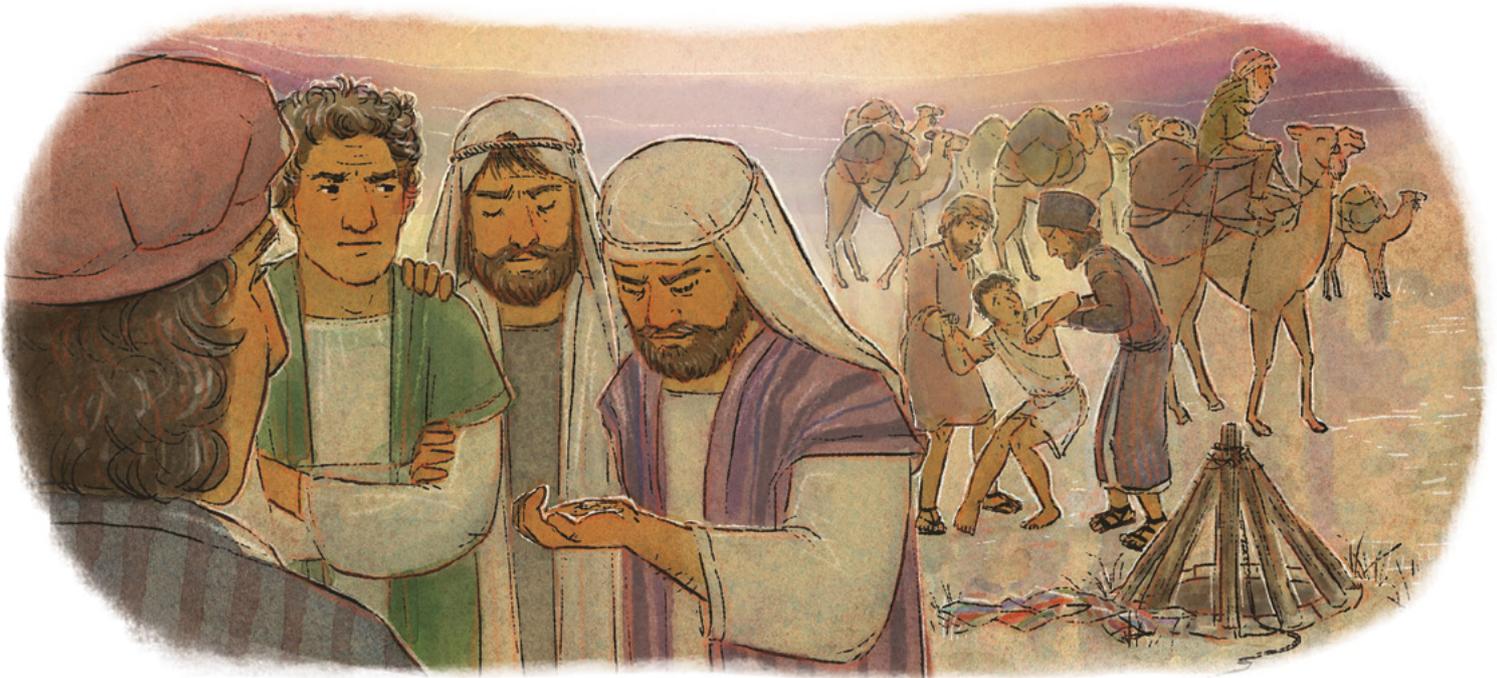
Lavona R., ta'u 8, 'Initonēsia

'Oku Fakatau 'a Siosefa ki 'Isipite

Fai 'e Kim Webb Reid

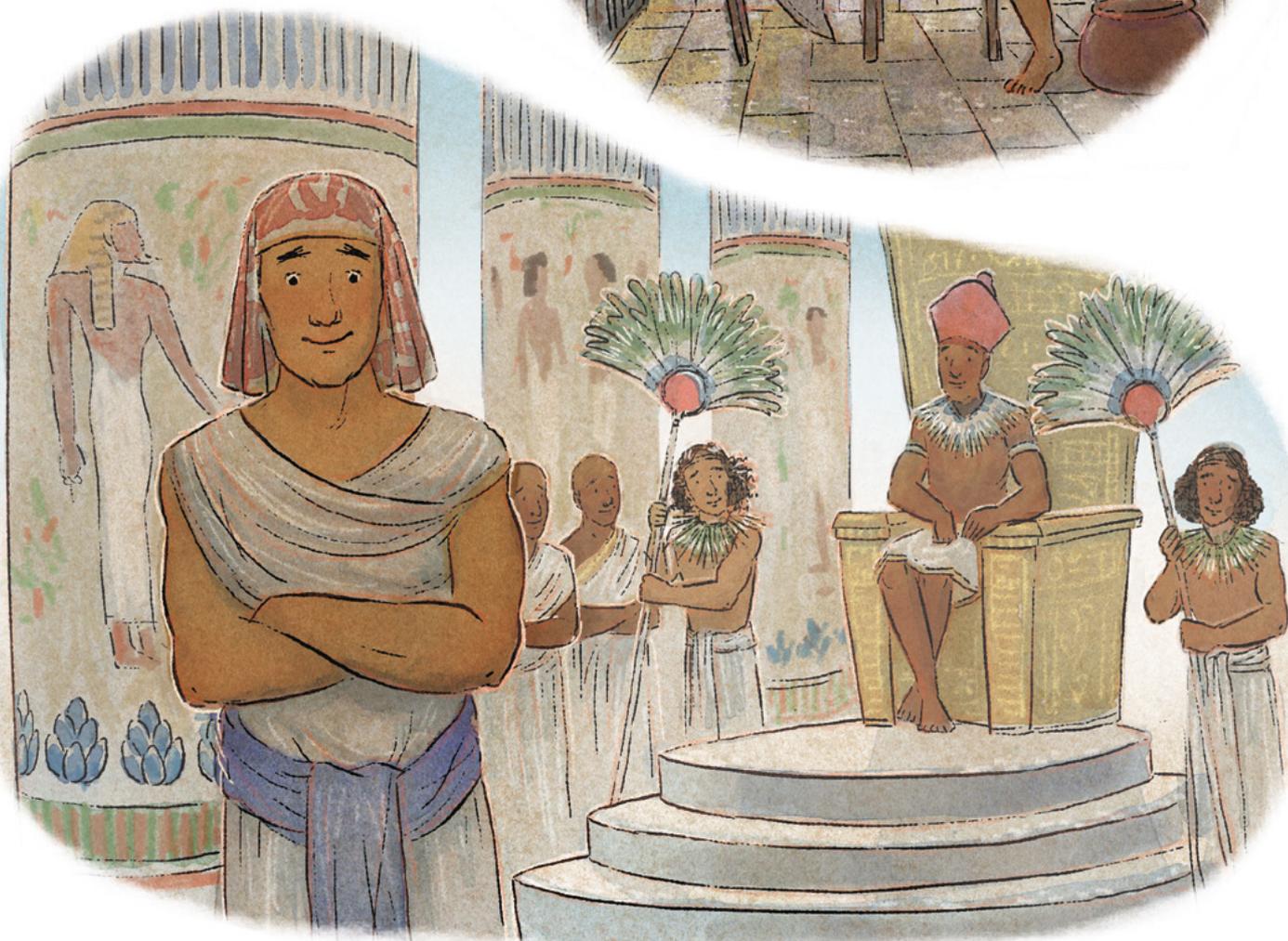
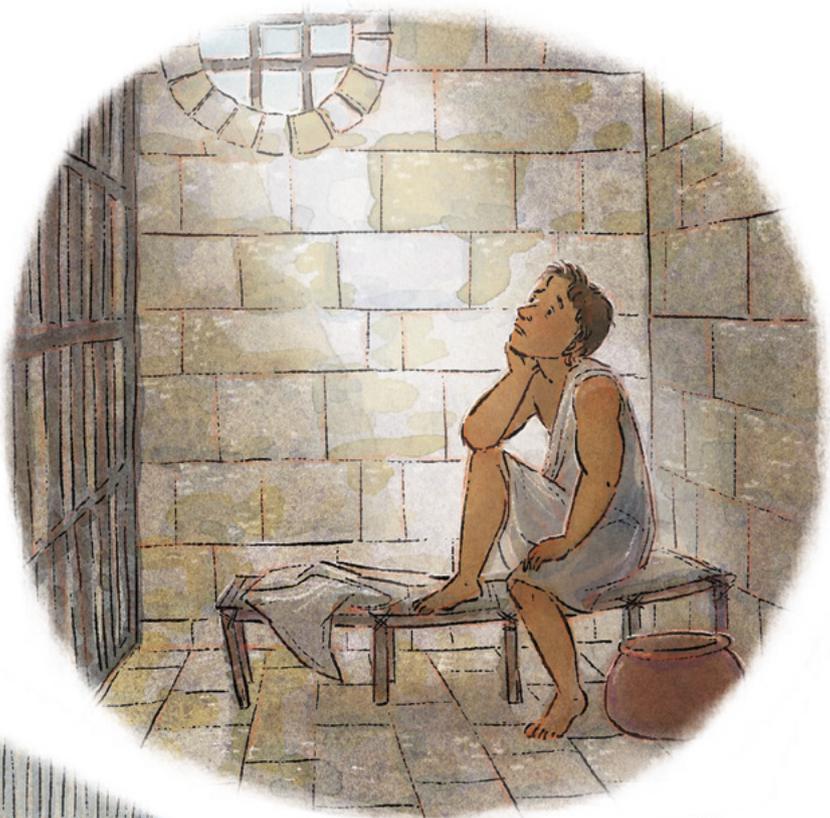

Na'e 'i ai ha ngaahi tokoua 'e toko 11 'o Siosefa. Na'e 'oange 'e he'ene tangata'eiki hano pulupulu faka'ofó'ofa mo lanu kehekehe. Na'e folofola 'a e 'Otuá kia Siosefa te ne hoko ko ha taki ki hono ngaahi tokouá.

Na'e 'ita e ngaahi ta'okete 'o Siosefá. Na'e 'ikai ke nau fie ma'u 'a Siosefa ke ne hoko ko honau taki! Na'a nau fakatau ia ki he kakai na'a nau 'alu ki 'Isipité, pea na'á ne hoko ko ha pōpula.

Na'e ngāue mālohi 'a Siosefa. Na'á ne fakahoko ha ngaahi fili lelei, 'o a'u pē ki he taimi na'e loi ai e kakaí fekau'aki mo ia pea tuku pilisone ai iá.

Na'a mo e ngaahi taimi faingata'á, na'e falala pē 'a Siosefa ki he 'Otuá. Pea na'e tāpuekina ia 'e he 'Otuá. Na'e hoko 'a Siosefa ko ha taki 'i 'Isipite! 'I he'ene matu'otu'a angé, na'á ne tokoni ke tataki hono fāmilí, 'o hangē pē ko ia na'e folofola ange 'a e 'Otuá te ne faí.

‘Oku ou lava ‘o falala ki he ‘Otuá ‘o hangē ko ia na’e fai
‘e Siosefá. ‘Oku ou lava ‘o fili ‘a e totonú. ‘E kau ‘a e ‘Otuá
mo au ‘o tatau ai pē pe ko e hā e me’a ‘e hokó. ■

Mei he Sēnesi 37–41.

'Oku Folofola 'a Sīsū, "Ha'u, 'o Muimui 'Iate Au."

TĀ FAKATĀAAI'E ARRYL STOTT

Fai 'e Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā

KO HONO MO'ONI 'O E TOETU'Ú

Ko hono mo'oni, ko Sīsū Kalaisi pē 'a e huafa pe founga 'e lava ke ma'u ai 'e he fa'ahinga 'o e tangatā 'a e fakamo'uí.

Fakakaukau angé ki he mahu'inga 'o e Toetu'ú ki hono aofangatuku pe ko hai mo'oni koā 'a Sīsū 'o Nāsaletí pea mo e ngaahi fakafekiki fakafilōsefā mo e ngaahi fehu'i 'o e mo'uí. Kapau ko e mo'oni na'e toetu'u 'a Sīsū, 'oku pau pē ke muimui mai ko e tokotaha fakalangi Ia. 'Oku 'ikai ma'u 'e ha tokotaha matelie ha mālohi 'iate ia pē ke toe mo'ui hili ha'ane mate. Ka koe'uhí na'á Ne toetu'u, na'e 'ikai ke Ne hoko ko ha tangata tufunga, faiako, taula'eiki pe palōfita pē. Ka koe'uhí na'á Ne toetu'u, ne pau pē ko ha 'Otuá 'a Sīsū, 'io, ko e 'Alo Tofu pē Taha 'o e Tamaí.

Ko ia ai, 'oku mo'oni e me'a na'á Ne ako'í; he 'oku 'ikai lava ke loi 'a e 'Otuá.

Ko ia ai, ko Ia 'a e Fakatupu 'o māmani 'o hangē ko 'Ene folofolá.

Ko ia ai, 'oku mo'oni 'a hēvani mo heli, 'o hangē ko ia na'á Ne ako'í.

Ko ia ai, 'oku 'i ai ha maama 'o e ngaahi laumālié 'a ia na'á Ne 'a'ahi ki ai hili 'Ene pekíá.

Ko ia ai, ne pehē 'e he 'āngeló, te Ne toe hā'ele mai 'o "pule 'i he māmani." [Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:10].

Ko ia ai, 'oku 'i ai 'a e Toetu'u mo e fakamaau'anga faka'osi ki he taha kotoa.

Koe'uhí ko e mo'oni e toetu'u 'a Kalaisí—'oku 'ikai ha toe veiveiua ki he mālohi kakato, tokaima'ananga, mo e angalelei 'a e 'Otuá ko e Tamaí—'a ia na'á Ne foaki hono 'Alo Tofu pē Tahá ke huhu'i 'a e māmani. 'Oku 'ikai mo'oni 'a e ngaahi veiveiua ki he 'uhinga mo e taumu'a 'o e mo'uí. Ko hono mo'oni ko Sīsū Kalaisi pē 'a e huafa pe founga 'e lava ke ma'u ai 'e he fa'ahinga 'o e tangatā 'a e fakamo'uí. 'Oku mo'oni e 'alo'ofa 'a Kalaisí, 'o lava ai 'o ma'u e fakamolemólé pea fakama'a ai e taha faiangahala 'oku fakatomalá. Ko e mo'oni ko e tuí 'oku mahulu [hake] ia

'i he fakakaukau pe ha me'a ne fa'u-fa'u pē 'i hotau 'atamaí. 'Oku 'i ai ha mo'oni aofangatuku mo fakaemāmani lahi, pea 'oku 'i ai ha ngaahi tu'unga mo'ui fakaeangama'a 'oku potupotu tatau pea 'ikai liliu 'o hangē ko ia na'á Ne ako'í.

Ko hono mo'oni 'o e Toetu'u 'a Kalaisí, ko e fakatomala mei hano maumau'i 'a 'Ene ngaahi fonó mo e fekaú 'oku fakatou malava pea fakavavevave. 'Oku mo'oni e ngaahi mana 'a e Fakamo'uí, pea pehē ki He'ene talá'ofa ki He'ene kau ākongá te nau lava 'o fai e me'a tatau, mo ha toe ngāue lahi ange. Ko e mo'oni ko Hono lakangá ko ha mālohi mo'oni ia ke "pule'i 'e ia 'a e ongoongolelei pea 'okú ne ma'u 'a e kī 'o e ngaahi me'a lilo 'o e pule'angá, 'io 'a e kī 'o e 'ilo'i 'o e 'Otuá. Ko ia, 'oku fakahā 'i hono ngaahi ouaú 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá" [T&F 84:19–20]. Koe'uhí 'oku mo'oni e Toetu'u 'a Kalaisí, 'oku 'ikai ko hotau ngata'angá 'a e maté, pea neongo 'e faka'auha 'e he fanga 'uangá 'o "maumau [hotau sinó], ka te [tau] mamata 'i [hotau] kakanó ki he 'Otuá." [Siope 19:26]. ■

Mei ha lea na'e fai 'i he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2014.

**'OKU 'A'HI 'A KALAIKI KI HE KAKAI NIFAI,
TĀ 'E MINERVA TEICHERT**

*"Oku 'i ai hamou ni'ihī 'oku puke 'iate kimoutolu? . . . 'Omi 'a kinautolu ki heni pea te u fakamō'ui 'a kinautolu . . .
"Pea na'e hoko 'o pehē 'i he hili 'ene folofola pehe'e, na'e ō mai fakataha 'a fuu kakai kotoa pē, mo honau kakai mahaki, mo
honau kakai faingata'ā'ā, mo honau kakai ketū, mo honau kakai kui, mo honau kakai noā, pea mo kinautolu kotoa pē na 'a nau
puke 'i ha faahinga mahaki; pea na'ā ne fakamō'ui 'a kinautolu ." (3 Nifai 17:7, 9).*

KAU FAIAKO 'A E TO'U TUPÚ

**KO E HĀ, 'UHINGĀ, FOUNGĀ:
KO HA FAKAMATALA
FAKAIKIKI 'O HONO
FAKAFOKI MAI 'O E
ONGOONGOLELÍ**

*'Ai ke mahinongofua 'a e hē mei
he mo'oni mo hono fakafoki mai 'o
e ongoongolelÍ he Sāpaté ni.*

58

KAKAI LALAHÍ
KEI TALAVOÚ
**NGAAHI HALA
FONONGA
'E ONO KI HE
FIEFIA MO'ONÍ**

46

NGAAHI MĀTU'Á
MO E KAU FAIAKO
PALAIMELÍ

**KO HA VA'INGA
FAKATAUHOA
'O E FAKAFOKI
MAI 'O E
ONGOONGOLELÍ
MA'Á E EFIAFI
FAKAFĀMILI 'I
'APÍ PE TAIMI
FE'INASI'AKÍ**

66

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONÍ'ONÍ
'I HE NGAÁHI 'AHO
KIMUI NÍ